

**T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**SİLAHLARIN GÖLGESİNDE SİYASET: BİR KOMİTACI
OLARAK YAKUP CEMİL BEY**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ömer Faruk Atılğan

**Düzce
Ocak, 2022**

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**SİLAHLARIN GÖLGESİNDE SİYASET: BİR KOMİTACI
OLARAK YAKUP CEMİL BEY**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ömer Faruk Atılğan

Danışman: Doç. Dr. Hamdi ÖZDİŞ

Düzce
Ocak, 2022

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SİLAHLARIN GÖLESİNDE SİYASET: BİR KOMİTACI
OLARAK YAKUP CEMİL BEY

Ömer Faruk Atılğan tarafından hazırlanan tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim/Anasanat Dalı'nda **YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Hamdi ÖZDİŞ

Düzce Üniversitesi

Jüri Üyeleri

Doç. Dr. Hamdi ÖZDİŞ

Düzce Üniversitesi

Doç. Dr. Fuat DÜNDAR

TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi

Doç. Dr. İsmail YAŞAYANLAR

Düzce Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 13/01/2022

ÖNSÖZ

İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş süreci olan II. Meşrutiyet'in önemli simalarından Yakup Cemil Bey, şöhretine rağmen akademik çalışmalara konu olamamış ve popüler tarihin efsanevi anlatımlarına hapsolmuş bir tarihi karakterdir. Hem subay hem de mensubu olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen fedailerinden biri olan Yakup Cemil tam olarak meşrebine uygun bir görev üstlenmiştir. Hızlı bir şekilde geçirdiği ömrünü yine aynı şekilde tamamlamış ve yüksek rütbeli bir subay olmamasına rağmen ardından konuşulan ve sürekli tartışılan bir karakter olarak tarihteki yerini almıştır.

Çalışma, Yakup Cemil'in tüm yaşamından ziyade kaynakların müsaade ettiği kadar askeri kariyeri ve Cemiyet'e dahil olduktan sonra edindiği fedailiği kapsamındaki icraatları üzerinde durmaktadır. Ayrıca Yakup Cemil'i ve fedaileri ortaya çıkaran şartların nasıl oluştuğunu anlamak adına İmparatorluk dönüşürken askerin siyasileşmesi, iç siyasetteki aktörlerin mücadelesi, modernleşme ve yeni orduya etkisi incelenmeye çalışılmış, ana konuya katkısı sağlaması muhtemel tali konulara da mümkün mertebe değinilmiştir.

Çalışmaya başladığımda pandemi yasakları hayatımıza yeni girmiş bulunmaktaydı ve bu sebeple öğrenciler olarak zorlu bir dönem geçirdik. Bu dönem tez yazmakta olan bir öğrencinin aleyhine olan birçok etkeni de içinde barındırmaktaydı. Buna birtakım rutin bürokratik engelleri de ekleyince hevesimin kırıldığı anların olmadığını söyleyemem. Bu iniş çıkışlara katkıda bulunan uygulamalara değinmek adına teşekkürlerimden önce teessüflerimi paylaşmak istiyorum. Birçok kurumun virüsten korunmak üzere gerekli tedbirleri olabildiğince alarak kısıtlı da olsa hizmet verebilme formülünü bulduğu bir ortamda Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (ATASE), bir yıldan fazla kapalı kalarak tez konumla alakalı işime yarayabilecek birçok belgeden beni -ve muhtemelen başka birçok araştırmacıyı- mahrum bırakmıştır. Bunun da ötesinde aynı arşivlerde bulunan ve çalışmam açısından büyük önem arz eden Yakup Cemil'in mahkeme evrakının erişime kapalı olduğunu öğrenmem moralimi bozan başka bir etken oldu. Zira üzerinden bir asırdan fazla

zaman geçmiş olan ve parçası olduğu olaylara dair birçok soru işaretini aydınlatma potansiyeli olan bir evrakı araştırmacıdan saklamanın mantık çerçevesinde bir izahı olamaz. Elbette bu eleştirimden her aramamda bana kibarca bilgi veren fakat emir kulu oldukları için yardımcı olamayan ATASE personelini tenzih ediyorum. Kendilerine alakaları için teşekkür ederim. Belge talebime hızlı bir şekilde olumlu yanıt veren Millî Savunma Bakanlığı Lodumlu Arşivi görevlilerine, yardımlarını esirgemeyen Devlet Arşivleri Başkan Yardımcısı Sn. Sebahattin BAYRAM'a ve kendisiyle tanışmamı sağlayan Sn. Davut TARI'ya da teşekkür ediyorum. Belge talebime biraz geç olsa da -yaklaşık üç ay sonra!- yanıt veren ve ihtiyacımı karşılayan Kara Harp Okulu görevlilerine ve bu süreçte bilgi edinmeme yardımcı olan Prof. Dr. Gültekin YILDIZ hocaya da teşekkürlerimi sunarım.

Her ne kadar bazı olumsuzluklar yaşansa da başladığım işi yarım bırakmak niyetinde değildim. Motive olmamı sağlayan en önemli etken hiç şüphesiz ki ailemin desteğidir. Tez çalışmalarına yoğunlaşarak sürekli kendilerini ihmal ettiğim eşim Zehra ATILGAN ve kızım Eslem ATILGAN'a bu süreçte bana katlandıkları için büyük bir teşekkür borcum vardır. Umarım kızımın büyüüp çalışmamı okuduğu ve takdir ettiği günleri görmek nasip olur. Desteklerini eksik etmeyen annem Ayşe ATILGAN ile babam Enes ATILGAN'a ve her ikisinin tarafındaki sülale bireylerime, kardeşim Haluk ATILGAN'a, kuzenim Levent DEMİRCAN'a ve dedem Ali Nihat ATILGAN'a da haklarını teslim etmek isterim. Yıllar önce doktora yaptığı yıllarda tanıştığım ve bu sayede akademik kariyer yapma isteği kazandığım Doç. Dr. Şerif CANBAY ağabeyime ve şu anda tarih alanında doktora yapmakta olan, neredeyse bir danışman gibi kimi zaman gūnaşırı sorularıma sabırla yanıt veren çok kıymetli Yasin ERSİN ağabeyime ve önemli destekçilerimden Bilal ECE dostuma da teşekkürü borç bilirim. Bu süreçteki en büyük avantajlarımdan biri de şüphesiz tez danışmanım Doç. Dr. Hamdi ÖZDİŞ hocamın etkisidir. Gerek tavsiye gerek eleştirileri ile kendimi ilerletmem için ihtiyacım olanı vermesinin yanı sıra kendisine danışmam gerektiğinde son derece hızlı dönüş yapması ve sorularımı büyük bir sabırla yanıtlamasından ötürü ne kadar teşekkür etsem azdır.

Kendisine şükranlarımı sunmak üzere en sona bıraktığım ve ayrı bir paragrafta belirtmek istediğim kişi babaannem Nurten ismiyle maruf kimlik adıyla Meryem ATILGAN. Hatırladığım en erken hatıralarımda dahi kendisini tüm kalbimle sevdiğim, eğitim hayatım boyunca benden maddi ve manevi desteğini esirgemeyen, her zaman arkamda duran, tezimi bitirip akademik çalışmalarımı sürdürmemi çok arzu eden canımın parçası babaannem maalesef 15 Mayıs 2021 tarihinde tezin nihayete ermesinden birkaç ay önce dar-ı bekaya irtihal eyledi. Çalışmamı bugünleri görmese de onu hayal kırıklığına uğratmamak için mücadeleyi sürdürdüğüm babaannem Meryem ATILGAN'a adıyorum. Umarım bir gün tekrar karşılaşırız.

Ömer Faruk ATILGAN

ÖZET

SİLAHLARIN GÖLGESİNDE SİYASET: BİR KOMİTACI OLARAK YAKUP CEMİL BEY

ATILGAN, Ömer Faruk

Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hamdi ÖZDİŞ

Ocak 2022, XIV + 164 sayfa

Osmanlı İmparatorluğu, ordunun siyasi arenada etkisinin en fazla hissedildiği devletlerden olmuştur. Kurulştan itibaren karşısına çıkan yeni düşmanlara paralel bir şekilde gelişen Osmanlı ordusu, profesyonelleştikçe siyasileşmiş ve başkent siyaseti üzerinde belirleyici bir rol kazanmıştır. İmparatorluğun fetihler çağının kapanması ile asker, siyasi güç paylaşımının en önemli kutuplarından olmuştur. Geleneksel kurumların tasfiyesi ile girişilen modernleşme hareketi, orduda dünya görüşü açısından büyük değişime yol açmış fakat dahil olduğu olaylardaki reaksiyonlarında geçmişin izlerini taşımaya devam etmiştir.

Avrupalı fikirlerin İmparatorluk düşünce yapısına sirayeti ile Türkiye siyasetinde anayasa ve parlamento gibi yeni kavramlar ve bu uğurda mücadele eden yeni tip aktörler ortaya çıkacaktır. Yeni Osmanlılardan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne devam eden bu sürecin sonunda yenilikçiler istediklerini çok da barışçıl olmayan yöntemler ile sağlamış bu durumun olumsuz yan etkileri iktidarda bulunduklarında dahi peşlerini bırakmamıştır. Zira söz konusu yöntemlerin icracı kanadı fedailer, siyasetin üzerinde gölge oluşturmışlardır. Fedailerin arasındaki en meşhur simalardan olan Yakup Cemil de bu durumun en büyük müsebbiplerinden biridir.

1883 yılında İstanbul Yenibahçe'de doğan Yakup Cemil, 1901 yılında girdiği Mekteb-i Harbiye'den 1903 yılında Piyade Mülazım'ı (teğmen) olarak mezun olmuş ve her biri farklı milletten oluşan çetelerin savaş alanına çevirdiği Makedonya'da görevlendirilmiştir. 1908 yılında katıldığı İttihat ve Terakki Cemiyet'inin aynı yıl kurulan Fedai Bölüğü'ne girmiş ve burada birçok görev üstlenmiştir. 1908'de ihtilalin

ardından Cemiyet muhaliflerine yönelik suikastlarda rol almış, İran'daki ihtilalcilere yardıma gitmiş ve hayatında önemli bir kırılmaya sebep olan Adana'da Cemiyet menfaatlerini gözetmiştir. Trablusgarp ve I. Balkan Savaşı'nın ardından karıştığı Bâb-ı Âli Baskını sebebiyle ordudan ihraç edilmiş ardından gönüllü olarak II. Balkan Savaşı'nda görev almıştır. Cihan Harbi başladığında da gönüllü olarak Kafkas cephesine dahil olan Yakup Cemil ardından iç güvenlik hizmeti görerek Doğu Anadolu'da çete savaşları yürütmüş sonra Irak'ta çok kısa görev yaptıktan sonra İstanbul'a dönmüştür. Vazifelerinde sebat edememesi, kendi başına buyruk hareketlere girişip hiyerarşiye riayet etmemesinden kaynaklanmaktaydı. Nitekim bu yönü onu İstanbul'a döndüğünde de rahat bırakmayacak ve akıbetine giden yolun taşlarını bu şekilde döşeyecektir.

Mensubu olduğu Fedai Zabitan'ın, ihtilalin ardından müstakil bir grup haline gelip Trablusgarp Savaşı'nda ise Enver Bey'in liderliğinde siyasi kimlik kazanma sürecine girmesi Yakup Cemil'in hayatını da etkileyecektir. Enver Bey'in uğruna birçok kez silahını kuşanacak, tehditkâr davranışlarda bulunacak ve Enver'in, "Bey" iken "Paşa" olmasına katkı sağlayacaktır. Döneminin önemli olaylarına pervasız hareketleri ile damga vuran Yakup Cemil, Türkiye'de "komitacılık" denildiğinde ilk akla gelen sembol bir isim olacaktır. Hatta yöntemleri açısından basın gibi farklı alanlarda da bir rol model olarak anılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yakup Cemil, Fedai, Çete, İttihat ve Terakki, Teşkilat-ı Mahsusa, Revolver, İhtilal, Darbe, Komitacı, Komite.

ABSTRACT

POLITICS IN THE SHADOW OF GUNS: YAKUP CEMİL BEY AS A CONSPIRATOR

ATILGAN, Ömer Faruk

Master's Degree, Department of History

Thesis Advisor: Doç. Dr. Hamdi ÖZDİŞ

January 2022, XIV + 164 pages

The Ottoman Empire was one of the states where the influence of the army in the political arena was felt the most. The Ottoman Army, which developed in parallel with the new enemies that it faced from its establishment, became politicized as it professionalized and gained a decisive role in the politics of the capital. With the end of the era of conquests of the empire, the military became the most important pole in the sharing of political power. The modernization movement, which was initiated with the liquidation of traditional institutions, caused a great change in the world view in the army, but continued to carry the traces of the past in its reactions to the events it was involved in.

With the spread of European ideas to the Empire's mentality, new concepts such as the constitution and parliament in Turkish politics and new types of actors struggling for this cause will emerge. At the end of this process, which continued from the New Ottomans to the Committee of Union and Progress, the reformist achieved what they wanted with non-peaceful methods, and the disadvantages of this situation did not leave them even when they were in power. Because the executive wing of these methods, The Fedais, cast a shadow over politics. Yakup Cemil, one of the most famous figures among the bouncers, is one of the biggest contributors to this situation.

Born in Yenibahçe, Istanbul in 1883, Yakup Cemil graduated as an Infantry Lieutenant in 1903 from the Military Academy entered in 1901 and was assigned to Macedonia, which was turned into a battlefield by gangs of different nationalities. He

joined the Fedai Squad of the Committee of Union and Progress, which he joined in 1908, which was established in the same year, and took on many duties there. After the revolution in 1908, he took part in the assassinations of the opponents of the League, went to help the revolutionaries in Iran, and took care of the interests of the League in Adana, which caused a significant break in his life. After the Tripoli and First Balkan War, he was expelled from the army due to the Bâb-ı Ali raid he was involved in. He served in the Second Balkan War. Yakup Cemil, who was included in the Caucasian front voluntarily when the World War started, then served as internal security, waged gang wars in Eastern Anatolia, and returned to Istanbul after a very short service in Iraq. His inability to persevere in his duties was due to his maverick actions and failure to abide by the hierarchy. As a matter of fact, this aspect will not leave him alone when he returns to Istanbul, and he will pave the way to his end in this way.

The Fedai Squad, of which he was a member, became an independent group after the revolution and entered the process of gaining a political identity under the leadership of Enver Bey in the Tripoli War, which would also affect Yakup Cemil's life. For the sake of Enver Bey, he will take up arms many times, act threateningly and contribute to Enver's becoming "Pasha" from being "Bey". Marking the important events of his time with his reckless behavior, Yakup Cemil will be the first symbol that comes to mind when "komitacilik" is mentioned in Turkey. He will even be referred to as a role model in different fields such as the press in terms of his methods.

Keywords: Jacob Djemil, Yakup Djemil, Committee of Union and Progress, Special Organization, Revolver, Revolution, Coup. Conspirator.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	X
İÇİNDEKİLER	XII
KISALTMALAR	XIV
GİRİŞ	1
Araştırmanın Konusu	1
Problem	2
Araştırmanın Sınırlılıkları.....	5
Araştırmanın Kaynakları	6
Literatür	6
BÖLÜM I.....	17
1.1. YENİ KUŞAK YENİ AKTÖRLER.....	17
1.1.1. Kuleli 'den Yeni Osmanlılara: Komitacılar ve Aydınlar	17
1.1.2. Yeni Tip “Zabitan”	20
1.1.3. “Evrım”den “Devrim”e: “Cemiyet” Yıldız’a Karşı	24
BÖLÜM II	34
2.2. KIRK “MECNUN”DAN BİRİ: YAKUP CEMİL	34
2.2.1. Aile, Kültür ve Tahsil Yılları	34
2.2.2. Vazife Başında Bir Âdem-i Müsellah	37
2.2.2.1. Kaynayan Kazana Girmek: Makedonya Deneyimi.....	37
2.2.2.2. İran’dan Erzurum’a “Hürriyet” Direnişi	44
2.2.2.3. Adana Entrikaları.....	49
2.2.2.4. Çölde Doğan Teşkilat.....	55
2.2.2.5. On Yıllık Savaş.....	61
2.2.3. “99. Bölük” yahut “Serez Komitesi”	78
2.2.3.1. “Siyaset” Edilen “Hürriyet”!	78
2.2.3.2. Kısmetine Kurşun Düşenler	83
2.2.3.3. “Büyük Efendi”ye Muhalefet I: Komitenin Siyasileşmesi	90
2.2.3.4. Bab-ı Âli: Fedailer Sahnede	91

2.2.3.5. “Büyük Efendi”ye Muhalefet II: Harbiye Nazırı Enver Paşa!	100
2.2.3.6. Komitenin Tasfiyesi: Yakup Cemil Hadisesi	106
SONUÇ	125
EKLER	128
KAYNAKÇA	145

KISALTMALAR

A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
A.g.t.	Adı geçen tez
Bkz.	Bakınız
Haz.	Hazırlayan
ev.	Çeviren
Ed.	Editör
Vd.	Ve diğerkleri
H.	Hicrî
R.	Rumî
M.	Miladi
s.	Sayfa
Boa.	Başkanlık Osmanlı Arşivi
Beo.	Bâb-ı Ali Evrak Odası
Hr. Sys.	Hariciye Nezareti Siyasî Kısmı Belgeleri
Hr. Sfr. 04.	Paris Sefareti Belgeleri
Dh. Sys.	Dahiliye Nezareti Siyasî Kısmı Belgeleri
Dh. Sfr.	Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi Belgeleri
I. Duit.	İrade Usulü Belgeleri
I. Tal.	İrade Taltifat Belgeleri
İBB.	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
DİA.	Diyanet İslam Ansiklopedisi
MSB.	Milli Savunma Bakanlığı
MSÜ.	Milli Savunma Üniversitesi
FO.	Foreign Office

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Çalışma, Yakup Cemil'i merkeze alarak mensubu olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti fedailerinin Meşrutiyet'in ilanı ve sonrasında yaşananlardaki rollerini anlatmayı hedeflemektedir. Yakup Cemil, II. Abdülhamit'in saltanatı sırasında Çerkes asıllı orta halli bir ailenin çocuğu olarak İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Askerlik mesleğini seçen Yakup Cemil, askeri okullarda etkilenmiş olması muhtemel fikirlerin pratikteki karşılığını Osmanlı siyasi arenasının en önemli oluşumlarından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde bulmuş ve ilk görev yeri olan Makedonya'da aralarına katılmıştır. Bölgede edindiği "komitacılık" deneyimi Yakup Cemil'in bundan sonraki siyasi ve askeri yaşamında takınacağı tavırların temelini oluşturacaktır. Cemiyet'in vurucu gücünü oluşturan "Fedai Bölüğü"nün en önemli simalarından biri olarak çok sayıda "siyasi cinayete" dolaylı ve doğrudan dahil olacak, taşrada İttihatçı menfaatlerini temin etmek üzere görevler üstlenecek, dönemin neredeyse tüm savaşlarında bulunacaktır. Adana'da "murahhas mesul" unvanı ile alacağı vazife kendisinin kontrol edilemez bir hale gelmesi açısından kırılma arz ederken akabinde katılacağı Trablusgarp Savaşı sonrasında Enver Bey'in çevresinde fedailerin oluşturduğu siyasi oluşumun çekirdek kadrosunda yer alacaktır. Söz konusu fedailer, Enver Bey'in bir şekilde elde ettiği "hürriyet kahramanı" unvanının etkisiyle varlıklarını bu ismin yükselişine bağlı görerek bu uğurda büyük adımlar atmaktan çekinmeyeceklerdir. Yakup Cemil bu noktada gösterilecek en uç örneklerden biridir. Zira Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı öldürerek Enver Bey'in önünden önemli bir engeli kaldıracaktır. Fakat fedailer, Enver Paşa'nın şahsiyeti üzerinden defalarca karşı durdukları Talat Bey'in gözünde tasfiye edilmesi gereken bir grup haline gelmektedirler. Zira devrimin öncesinde ve başındaki durumun aksine varlıklarının zarureti şöyle dursun Cemiyet'in siyasi gücünü sebep olacakları iç çekişme ve kanlı eylemler sebebiyle tehlikeye dahi düşürmektedirler. Cihan Harbi ile cephelere, farklı noktalara dağılan fedailerin tehdidi bir nebze hissedilmez olsa da bir terfi krizi Talat Bey'i karşı harekete zorlayacaktır. Hudutsuz davranışlarının ayyuka çıktığı Cihan Harbi'nde aldığı görevlerde sebat edemeyen Yakup Cemil, arzu ettiği rütbe ve vazifeyi

elde edemeyişinin öfkesini İmparatorluğun içerisinde yükselmekte olan muhalif bir cereyanın fedailiğini üstlenerek çıkarmak isteyecek bu uğurda ardında birçok tartışmayı da bırakarak can verecektir.

Problem

"Popüler tarih çok daha sorumluluk isteyen bir iştir. Geniş kitleler için yazdığınız için akademik ölçülerle yazmazsınız, referans vermeniz gerekemeyebilir, her şeyi göstermek zorunda değilsiniz ve belki bir kaynakça ile işi halledebilirsiniz. Bu yönüyle popüler tarih kitapları formel akademik metodu kullanan çalışmalar değildirler. Böyle olması demek de en uçlara gidebileceğimiz ve aklımıza geleni söyleyebileceğimiz anlamına da gelmemelidir."¹

Yakup Cemil, dönemin en çok konuşulan simalarından ve Cemiyet'in önde gelen silahşorlarından biri olmasına rağmen akademik çalışmalarda hak ettiği değeri görmemiştir. Buna karşılık popüler tarih yazıcıları tarafından büyük ilgi görmüş ve ortaya birbirini ufak farklılıklar ile tekrar edip duran eserler çıkmıştır.² Halbuki popüler tarihin fonksiyonu akademik çalışmaların ortaya koyduğu bulguları daha geniş kitlelere hitap edecek şekilde bir araya getirmesi olmalıdır.³ Durumun vahametini daha da artıran ise akademik çalışmalarda Yakup Cemil'e dair atıf yapmak isteyenlerin ancak söz konusu güvenilirmez popüler tarih kitaplarını kullanmak zorunda kalmalarıdır.⁴ Yani popüler çalışmaların akademik çalışmalardan istifade ederek hazırlanması gerekirken tam tersi gerçekleşmiştir. Elbette bu durum erişebildiği malzemeye göre hareket etmek durumunda olan akademi mensuplarının suçu değildir. Nitekim birtakım arşiv belgelerine erişimin mümkün olmayışı başrol karakteri Yakup Cemil olan bu çalışmanın hazırlanışında da örneğin yargılanması ve idamı üzerine olan

¹ Y. Hakan Erdem, *Sözden Kalanlar Tarih-Tarihçilik-Kurgu-İnsan ve Toplum*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2019, s. 152.

² Söz konusu eserler hakkında Literatür başlığında bilgi verilecek olup örnek olarak iki çalışma gösterilebilir: Soner Yağcı, *Teşkilat'ın İki Silahşörü*, İstanbul: Doğan Kitap, 2001; İlyas Kara, *Teşkilat'ın Silahşoru Yakup Cemil*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2005.

³ Taha Niyazi Karaca, *Tarihçi Geçmişi Kurgulamak: Kuram-Tasarım-İnşa*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2020, s. 241.

⁴ Örneğin Yakup Cemil'in idamından sonra mütareke esnasında ailesinin hak arayışı ve bunun üzerinden politik hamleler üretmeye çalışan dönemin iktidarına dair yapılan bir çalışma gösterilebilir. Bkz. Asaf Özkan, "Mütareke Döneminde İttihatçı Karşıtlığına Bir Örnek: Yakup Cemil Meselesinin Yeniden Gündeme Getirilmesi", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 70, 2021. Ayrıca bir başka önemli fedai olan Atıf Kamçıl üzerine yapılan başarılı bir çalışmada da yer yer söz konusu eserlere atıf yapılarak olgusal bilgi paylaşımında bulunulmuştur. Talha Burak Ünlü, *İttihatçı Bir Fedai: Mülazım Atıf Kamçıl*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.

kısımlarda bazı popüler eserlerin iddialarına başvurma zarureti doğurmuş ve söz konusu paylaşımların tahlili bu imkanların çerçevesinde yapılabilmektedir. Konuyu ele almadan önce bu anlamda bir boşluğun resmi olanakların değişimi halinde doldurulmak üzere devam ettiğini söylemek gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı Yakup Cemil'i popüler tarih adı altında ortaya atılan efsanevi anlatımların etkisinden arındırıp akademik bir zemine oturtmaktır. Malzeme itibarıyla bütün yaşamını ele almak mümkün olmasa da bir fedai ve bir subay olarak kimliği ve icraatları işlenmeye çalışılmıştır. Bu şekilde hem şahsiyeti ve icra ettiği görevler ortaya konulurken hem de önemli bir parçası haline geldiği fedai komitesindeki konumu ele alınmış ve söz konusu grubun İttihat ve Terakki ile Osmanlı siyaseti üzerindeki etkisi Yakup Cemil'in penceresinden işlenmiştir. Ayrıca ailesi, vazifeleri, şahsi icraatları hakkında yeni bilgiler ortaya çıkarılarak literatüre kazandırılmıştır. Çalışmada izlenen metodun şekillenmesinde Abdülhamit Kırmızı'nın aşağıdaki ifadelerinin önemli katkısı olmuştur:

“Kronoloji, metni kendiliğinden kaçınılmaz bir akışa saplar. Bu kaçınılmaz akışı geriye ve ileriye gidiş gelişle ne kadar aşındırabilirse, biyograf o kadar güçlüdür. Zamanın prangalarını belki daha tasvir edici, ‘epik’ formlara kayarak kırmak mümkündür.”⁵

Bu minvalde Yakup Cemil'in deneyimlerini kronolojik olarak hizalayan klasik bir yöntem izlemek yerine Osmanlı subayı Yakup Cemil ile İttihatçı fedai Yakup Cemil farklı iki süreçte ele alınmış farklı başlıklar altında incelenmiştir. Fakat kronoloji hepten yabana atılmamış bu iki yönü ayırırken birbirini var ettikleri ve etkiledikleri hesaba katılarak konu bütünlüğünü sağlamak üzere her iki kısımda da başlığın kapsamına girmeyen yaşanmışlıklarına da kısaca değinilmiştir.

Buradaki ayrımı yaparken izlenen yol şu şekildedir: Yakup Cemil'in resmi görevlerini içeren deneyimleri ile Makedonya'da zuhur eden ve sonrasında bir komite halini alarak ayrışan fedailerle icra ettiği faaliyetleri birbirinden ayrılmıştır. Resmi görevlerinden kasıt sadece bir subay olarak devlet makamlarından aldığı vazifeler

⁵ Abdülhamit Kırmızı, “Oto/Biyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları”, *Otur Baştan Yaz Beni Oto/Biyografiye Taze Bakışlar*, İstanbul: Küre Yayınları, 2019, s. 22.

olmayıp ihtilal sonrasında Cemiyet menfaatleri doğrultusunda üstlendiği gizlilik arz etmeyen meşru ve açık görevleri de bu kapsamda değerlendirilmiştir. Dolaylı ya da doğrudan dahil olduğu “siyasi cinayetler” -bazıları Cemiyet’in emri ile gerçekleşmiş olsa da- illegal oldukları için partililik faaliyetleri kapsamında değerlendirilmemiştir. Aynı şey bir darbe olması sebebiyle Bâb-ı Âli Baskını için de geçerlidir.

Yakup Cemil’i anlamak için kendisini üzerine bir çalışma yapmaya değecek namını kazandıran fedailiği üzerinde durmak elzem olup bunun içinde Fedai Komitesinin oluşum ve siyasi duruş açısından incelenmesi gerekmektedir. Fedailerin anlaşılması için de İttihat ve Terakki’nin ve 19. yüzyılda Cemiyet’i meydana getiren modernleşme sürecinin anlaşılması gerekmektedir. Bu sebeple Yakup Cemil’e gelmeden önce modernleşme sürecinde Osmanlı siyasi ortamının dönüşümü, anayasa mücadelesinin ortaya çıkışı ve tüm bunlardan etkilenen askeri sınıfın söz konusu dönüşüm ile mücadele içerisindeki konumu bir temel inşa etmek adına birinci bölümde ele alınmıştır. Buna göre 19. yüzyılda Osmanlı ordusunun siyasileşmesi ve diğer siyasi aktörler ile ilişkilerine değinilip modernleşmenin etkisindeki yeni askerî düzenin ve yeni tip subayların oluşumu ile modern ordunun siyasi rolündeki değişim üzerinde durulmuş ayrıca dönemin düşünürlerinin Türkiye’ye transfer ettikleri Avrupalı fikirlerin bu sürece katkısı kısaca işlenmiştir. Bölümün sonunda ise Yeni Osmanlıların zuhur etmesi ile anayasa taraftarlığına dönüşen reformist ve devrimci hareketin İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne giden süreci ve II. Abdülhamit ile mücadeleleri izah edilmeye çalışılmış ayrıca dönemin siyasi meselelerine değinerek Yakup Cemil’in ve emsallerinin yetiştiği atmosferin anlaşılması amaçlanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünün “Aile, Kültür ve Tahsil Yılları” başlıklı ilk kısmında Yakup Cemil’in ailesi ve talebelik yıllarına dair bulgular aktarılmaktadır. “Vazife Başında Bir Âdem-i Müsellah” başlıklı ikinci kısmında ise Makedonya, Trablusgarp ile I. Balkan olmak üzere muvazzaf subay, II. Balkan ve Cihan Harbi gibi gönüllü ve ihtiyat subayı olarak görevler ifa ettiği askeri kariyerinin yanı sıra Cemiyet mensubu olarak yerine getirdiği İran’daki Meşrutiyet hareketine destek olma ve Adana’da “murahhas mesul” ya da “müfettiş” olarak Cemiyet’i temsil etme

görevlerinden oluşan İttihatçılık kariyeri incelenmiştir. “99.Bölük’ yahut ‘Serez Komitesi’” başlıklı üçüncü kısımda ilk olarak II. Meşrutiyet dönemindeki siyasi gelişmeler ile asker-siyaset ilişkisinin “hürriyet” kavramına ve anayasa ruhuna aykırı sonuçlar doğuran süreci ele alınmıştır. Ardından bu süreçte zamanla bir taraf haline gelen Fedai Zabitan’ın ortaya çıkması ile Yakup Cemil’in bu grubun içindeki rolü üzerinde durulmuştur. Yakup Cemil’in Makedonya’da ihtilal uğruna, Cemiyet’in emirleri doğrultusunda icra ettiği suikast görevleri, ihtilal sonrasında muhaliflere yönelik yürütülen suikastlardaki rolü ve bu aşamada fedailerin komite haline gelerek Cemiyet’in asker kanadını teşkil etmeleri ile Enver Bey’in önderliğinde siyasi bir grup olmaları işlenmiştir. Çalışmada bu aşamadan itibaren dönüştükleri yapı itibarıyla söz konusu gruba “Fedai Komitesi” adı verilmiş ve sivil kanadın önderi Talat Bey ile gerek onu aşağı çekmek gerek Enver Bey’i yükseltmek adına giriştikleri mücadeleleri, arada Bâb-ı Âli Baskınına değinmek suretiyle iki başlık altında incelenmiştir. Son olarak Yakup Cemil’in terfi alamaması ile darbeye kalkışarak idam edilmesi ve bu olayın üzerinden de Fedai Komitesini tasfiye çabası işlenmiştir.

Bölümler arası ayrımın konuyu beslemesi açısından zaman zaman ihlal edilmesiyle birlikte başlıkların kapsamındaki konuları zenginleştirmek ve olayların kökenlerini ifade edebilmek adına tali konular da ele alınmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışma kapsamında değerlendirilebilecek birçok kaynağa bir şekilde erişim sağlanmış olsa da pandemi şartlarının getirdiği yasaklar sebebiyle bazı daraltmalara gitmek durumunda kalınmıştır. Örneğin bir asker olarak Yakup Cemil ile ilgili önemli bilgiler barındırması muhtemel olan ATASE’nin kapalı olması dezavantaj teşkil etmiştir. Buradan doğan boşluk cephelerde yazılmış hatıratlar ve Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde yapılmış akademik çalışmalara ağırlık verilerek yapılmış çapraz okumalar ile telafi edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Yakup Cemil’in askeri safahat dosyası ilgili makamlara başvurulmasına rağmen edinilememiştir. İlaveten daha önce belirtildiği üzere idamına sebep olan yargılanması sırasında tutulan tutanaklara

erişilememesi sebebiyle bu başlık meselenin tüm boşluklarını doldurma iddiasını taşımamaktadır.

Araştırmanın Kaynakları

Çalışma kapsamında Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Millî Savunma Bakanlığı Lodumlu Arşivi, Kara Harp Okulu Arşivi ve The National Archives olmak üzere arşivlerden faydalanılmıştır. Dönemin hatıratları ve makaleler, tezler ve ikinci el literatür taranmıştır. Ayrıca çalışmaya zenginlik katması açısından basından da bir nebze istifade edilmiştir.

Literatür

1940'lar ile hızlanan popüler tarih yazımı birçok konuyu akademik camiadan önce ele almıştır.⁶ Bu durum tarihe dair birçok efsanevi söylemi ortaya çıkarmış ve popüler tarih zamanla “aklına geleni söyleme” alanına dönüşerek tarih olmaktan çıkmış ve “magazin tarih – tarih şov” halini almıştır.⁷ Günümüzde dizi ve filmleri takiben internet ve sosyal medyada hataları düzeltmektense aynı söylemleri tekrar etmeye ve bu yanlış temelin üzerine yeni efsaneler inşa etmeye hevesli kimseler eksik olmamaktadır. Yakup Cemil konu olarak bu durumun en büyük örneklerinden biridir.

Mustafa Ragıp Esatlı tarafından Cemiyet'in iç mücadelelerini gözler önüne seren “İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi”⁸ adlı eser entrikaların göbeğindeki önemli bir karakter olarak Yakup Cemil'i merkeze almaktadır. Yer yer hatalı da olsa şahsiyeti, yaşantısı ve çevresiyle ilişkileri ve idamına giden yargılama sürecine dair bilgiler aktaran yazarın kitabı derin bir araştırma ile meydana geldiği iddiasına hakkını vermek gerekir.⁹ Hatta günümüze daha yakın zamanlarda Yakup Cemil üzerine yapılan çalışmaların hayal ürünü eklemeler dışında Esatlı'nın ötesine geçtiğini söylemek zordur. Kitabın en önemli kısımlarını içeren Yakup Cemil'in yargılanması meselesine dair yazılanlar şimdilik en güvenilir başvuru kaynağı olmayı

⁶ Zamanla bu “tahrifat” sürecine sinema ve televizyon da katılacaktır. Karaca, *a.g.e.*, s. 240-241.

⁷ Erdem, *a.g.e.*, s. 89.

⁸ Mustafa Ragıp Esatlı, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2004.

⁹ Örneğin Yakup Cemil'in Adana görevine gitmeden önce ordudan ayrıldığı bilgisi doğru değildir. Ayrıca Trablusgarp Savaşı'ndan döndüğü tarih de yanlış verilmiştir. Bkz. *A.g.e.*, s. 437-438.

sürdürmektedir. Fakat ilgili arşivlere erişimin açılması halinde bu bilgilerin değişmesi de söz konusu olacağından ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir.

Yakup Cemil'in mizacı ve icraatlarına dair bilgilere rastlanabilen döneme yakın kişilerin aktardıklarına dayalı başka eserler ve hatıratlar da mevcuttur. Daha sonra kitaplaştırılan Ziya Şakir'in 11 Aralık 1932 ile 28 Nisan 1935 tarihleri arasında *Son Posta* Gazetesinde yayınlanan tefrikaları ve Süleyman Kani İrtem'in "Yıldız ve Jön Türkler" adlı eseri Yakup Cemil'in de dahil olduğu fedailer ve icraatları hakkında önemli bilgiler vermektedirler. Ancak her iki şahsın da İttihat ve Terakki yanlısı olduğu da dikkatten kaçırılmamalıdır. Ayrıca daha sonra işleneceği üzere Yakup Cemil'in Makedonya'da icra ettiği bir cinayet hakkında iki yazarın verdiği bilginin çelişmesi de ayrı bir dikkat gerektiren husustur.¹⁰ Samih Nafiz Tansu tarafından hazırlanan Hüsamettin Ertürk ve Galip Vardar'ın hatıralarını içeren iki eser Yakup Cemil'in şahsiyeti, fedailiği ve akıbeti hakkında bilgiler içermektedir. Fedaileri Cemiyet dahilindeki mücadelenin bir tarafı olarak ele alması yönünden önem arz eden söz konusu hatıralar Yakup Cemil hakkında idamı sırasında askerlerin kendisine ateş etmek istemediği ve kendi infazını kendi emrettiği sonrasında ise kanının "İttihat ve Terakki" yazarak aktığı gibi mantık dahilinde değerlendirilmeksizin tekrar edilen efsaneleri de doğurmuştur.¹¹ Büyük Larousse Sözlük de bu çalışma kapsamında incelenen ansiklopediler arasında Yakup Cemil'e yer ayıran tek örnek olmuştur. Ancak kendisinin Harbiye'den mezuniyetine dair verilen 1901 ve ölümü için yazılan 1917 tarihleri sonradan gösterileceği üzere hatalıdır. Yakup Cemil'in Rumeli, Adana, Trablusgarp ve Cihan Harbi'nde görev aldığı ve Bab-ı Âli Basınına katılıp Enver Paşa için mücadele ettiği birer cümle ile ifade edilmiş ve Enver Paşa'ya darbe girişimi sebebiyle idam edildiği bilgisi ile tek paragrafla bitirilmiştir.¹²

¹⁰ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki - I Nasıl Doğdu?*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2014; Şakir, *İttihat ve Terakki - II Nasıl Yaşadı?*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2014. Şakir, *İttihat ve Terakki - III Nasıl Öldü?*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2014; Süleyman Kani İrtem, *Yıldız ve Jön-Türkler İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Gizli Tarihi*, Haz. Orhan Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 1999.

¹¹ Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2016; Tansu, *Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe İttihat ve Terakki*, Haz. Mehmet Mert Çam, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2017.

¹² (Yazar Belirtilmemiş), "Yakup Cemil", *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Cilt 24, İstanbul: Interpress Basın ve Yayıncılık, 1986, s. 12369.

Yakup Cemil'in yargılanması hakkında bilgi veren başka eserler de kaleme alınmıştır. Sadi Borak'ın "İktidar Koltuğundan İdam Sehпасına" eserinin ilk başlığı Yakup Cemil ve idamını işlemektedir. Ancak söz konusu eser Esatlı'nın çalışmasını büyük oranda tekrar etmektedir. Öyle ki Yakup Cemil'in Adana görevinden önce ordudan ayrıldığı gibi hatalı bir bilgide dahi buluşmaktadırlar.¹³ Mustafa Müftüoğlu da "Yakın Tarihimizde Siyasi Cinayetler" kitabının ikinci cildinin küçük bir kısmında Yakup Cemil'in "vatansever" bir fedai olup İttihatçıların arasında dahil olduğu "karanlık işler" sebebiyle "yoldan çıkışını" ve Talat Bey'in ekibi tarafından ortadan kaldırılış hikayesini anlatmaktadır.¹⁴ Feridun Kandemir tarafından *Resimli Tarih Mecmuası*, adlı dergide Yenibahçeli Şükrü Bey ve Kuşçubaşı Eşref'in anlatımlarına dayanarak Yakup Cemil'in idamına sebep olan süreci anlatan bir yazı yayınlanmıştır. Bu çalışma Yakup Cemil'in darbe girişimine davet ettiği diğer fedailerin gösterdiği reaksiyonu göstermesi açısından önem arz etmektedir.¹⁵ *Tarih Dünyası* dergisinde ise Münir Süleyman Çapanoğlu adıyla ayrı sayılarda üç bölüm olarak yayınlanan bir yazı kaleme alınmıştır. Esatlı ve Borak'ın eserlerine paralel bir şekilde anlatılan darbe teşebbüsü ve mahkeme sürecinin ardından Yakup Cemil'in eşi Nevber Hanım ve kayınbiraderi Sabri Bey ile yapılan bir röportaj ile Yakup Cemil'in yargılanırken Enver Paşa'ya yazdığı ancak cevap alamadığı mektubu yayınlanmıştır.¹⁶ Yakup Cemil'in idamıyla alakalı az ama öz bir ifadeye Atilla İlhan'ın satırlarında da rastlamak mümkündür: "(...)Yâkup Cemil Bey çoktan, Teşkilât-ı Mahsusa'dan kovulmuş, idam mangasının kurşunları yağıyor, göğsündeki 'liyâkat nişanı'na(...)"¹⁷ İlhan'ın kalemine yansıdığı üzere Yakup Cemil, bir zamanlar gösterdiği hizmetlerinin karşılığında göğsüne "liyakat nişanı" takan eller tarafından imzalanan idam kararı ile bertaraf edilecektir.

¹³ Sadi Borak, *İktidar Koltuğundan İdam Sehпасına*, Ankara: Kırmızı Beyaz Yayınları, 2004.

¹⁴ Mustafa Müftüoğlu, *Yakın Tarihimizde Siyasi Cinayetler 2: Meşrutiyet Devri*, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1975.

¹⁵ Feridun Kandemir, "Yakup Cemil Niçin ve Nasıl İdam Edildi?", *Resimli Tarih Mecmuası*, S. 21, C. 2, 1951, ss. 947-949.

¹⁶ Münir Süleyman Çapanoğlu, Yakup Cemil Nasıl Niçin İdam Edildi? *Tarih Dünyası*, S. 1, Y. 1, 1964, ss. 74-78; Çapanoğlu, "Yakup Cemil Nasıl Niçin İdam Edildi? -2-", *Tarih Dünyası*, S. 2, Y. 1, 1965, ss. 140-144; (Yazar belirtilmemiş), "Yakup Cemil'in Mektubu", *Tarih Dünyası*, S. 3, Y. 1, 1965, ss. 276.

¹⁷ Atilla İlhan, *Kimi Sevsem Sensin*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 87-91.

Yakup Cemil'in 1908 İhtilali sonrasında aldığı görevleriyle ilgili birlikte çalıştıkları Halil Kut Paşa'nın hatıraları son derece önemlidir.¹⁸ Hatıratın Taylan Sorgun tarafından hazırlanan versiyonunda İran görevi ile ilgili daha detaylı bilgiler bulunmaktadır. Söz konusu çalışmaları önemli kılan bir başka husus ise bir başka İttihatçı zabıt olarak Halil Paşa'nın yaşantısı Yakup Cemil gibi genç subayların yaşadıkları ortamı anlamayı sağlamaktadır.

I. Dünya Savaşı'ndaki görevleriyle ilgili olarak da Genelkurmay Başkanlığı öncülüğünde dönemin şahitlerinin de katkısı ile hazırlanan çalışmalar büyük önem arz etmekte olup savaşın seyri içinde Yakup Cemil'in rolünü ortaya koymaktadırlar.¹⁹ Yakup Cemil'in Cihan Harbi'nde dahil olduğu Kafkas Cephesi ile ilgili vazifeleri hakkında Arif Cemil, Ahmet Tetik ve Mehmet Bilgin eserleri de büyük önem arz etmektedir.²⁰ Arif Cemil ayrıca Yakup Cemil'in darbe teşebbüsü üzerine de bilgiler vermekte ancak Talat Paşa'nın yaveri olması hasebiyle bu cenahın bakış açısını yansıtmaktadır. Tetik ve Bilgin'in çalışmaları ise son derece hacimli çalışmalar olup konuya dair büyük bir arşiv havuzu da sunmaktadırlar. Diğer yandan Tetik, Yakup Cemil'in cepheyi terki sonrasında İstanbul ile yapılan haberleşmede Cemal Azmi Bey'in Ardahan'ın düştüğünü sakladığı iddiasında bulunsa da Bilgin, bu aktarımı düzelterek Cemal Azmi Bey'in Yakup Cemil tarafından yanıltıldığını ortaya koymuştur.²¹

¹⁸ Halil Kut, *Kutü'l-Amare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları*, Haz. Erhan Çiftçi, İstanbul: Timaş Yayınları, 2018; Taylan Sorgun, *Halil Paşa: İttihat Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, İstanbul: Kemer Yayınları, 1997.

¹⁹ Hakkı Altınbilek ve Naci Kır, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3 Ücü Ordu Harekâtı Cilt II Birinci Kitap*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993; Altınbilek ve Kır, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3 Ücü Ordu Harekâtı Cilt II İkinci Kitap*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993; Recep Balkan, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağ Kanat Harekâtı*, Haz. Kerime Şahiner, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2006; Aziz Samih İlter, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları*, Haz. Zekeriya Türkmen vd., Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2007; Yarbay Selahattin, *Kafkas Cephesi'nde 10 Ncu Kolordunun Birinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcından Sarıkamış Muharebelerinin Sonuna Kadar Olan Harekâtı*, Haz. Zekeriya Türkmen vd., Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006.

²⁰ Arif Cemil Denker, *Teşkilat-ı Mahsusa*, Haz. Erhan Çiftçi, İstanbul: Kronik Yayınları, 2020; Ahmet Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkiyye Dairesi) Tarihi Cilt 1: 1914-1916*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019; Mehmet Bilgin, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkas Misyonu ve Operasyonları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.

²¹ Tetik, *a.g.e.*, s. 347; Bilgin, *a.g.e.*, s. 287.

Kendi hatıralarında Yakup Cemil’den kısaca bahseden ancak davranışlarına dair önemli vurgularda bulunanlar da mevcuttur. Örneğin Hasan Amca, mektep yıllarından beri “sakin ve muteber” karakteriyle tanıdığı Yakup Cemil’in Cemiyet’e dahil olduktan sonra geçirdiği değişimden bahsedecektir.²² Behiç Erkin’e göre ise Yakup Cemil “yapmadığı zulüm kalmamış” bir adamdır.²³ Hüseyin Cahit Yalçın, Yakup Cemil’in Trablusgarp’ta bir subayı “paranoyak” düşüncelerle infaz edişini büyük bir şaşkınlık içinde kendisinden bizzat dinlemiş ve aktarmıştır. Aynı zat bir başka eserinde Yakup Cemil’in Enver Paşa’yı ameliyat eden doktorları nasıl tehdit ettiğini de anlatacaktır.²⁴

Yakup Cemil’in yakın tarihe ilgisi olan okuyucular için ilgi çekici olmasında yakın zamanda kaleme alınan ve genellikle birbirini tekrar eden popüler tarih kitapları ile televizyonun katkısı çok büyüktür. Bu noktada ilk sırayı Soner Yalçın tarafından hazırlanan “Teşkilat’ın İki Silahşörü” adlı esere vermek gerekir.²⁵ Yalçın, söz konusu eseri Yakup Cemil’in torunu -ilerleyen kısımlarda kardeşinin torunu olduğunu söyleyecektir- ile diyalogları sırasında elde ettiği bilgilere dayandırarak yazdığını söylemektedir. “Torun Yakup Cemil” bir MİT mensubu olarak ASALA örgütüne karşı üstlendiği vazifeleri de anlatmış ve kitap bir “dede” bir “torun” hikayesi şeklinde ilerlemiştir. Ancak kitaptaki birtakım hatalar eserin kaynakçada yer alan bilgileri alt alta dizerek gerçekleştirilmiş bir kurgu olması ihtimalini de düşünmeyi gerektirmektedir. Ya Soner Yalçın kimse ile görüşmemiş ancak bir gazetecilik hamlesiyle kurgularla dolu kitabına böyle bir hayal ürününü de eklemekte beis görmemiştir ya da kendisiyle görüşen kişi Yakup Cemil’in akrabası değildir. Yakup Cemil’in yaşantısına dair hatalar görmezden gelinse dahi ailevi bilgilerin tamamen yanlış olması göze çarpmaktadır. Daha sonra görüleceği üzere anne ve baba adı ile babasının mesleği yanlış verilen Yakup Cemil’in kardeşlerinin isimleri de Mehmet

²² Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet-Yarıda Kalan İhtilal-Tehcirin İç Yüzü-Nizamiye Kapısı-Prens Sabahattin ve Taklib-i Hükümet*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2013.

²³ Behiç Erkin, *Hâtırat 1876-1958*, Haz. Ali Birinci, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.

²⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000; Yalçın, *Tanıdıklarım*, Haz. Göktürk Ömer Çakır, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.

²⁵ Soner Yalçın, *Teşkilat’ın İki Silahşörü*, İstanbul: Doğan Kitap, 2001.

Hüsnü ve üvey kardeş Sabri olarak verilmektedir.²⁶ Ancak Asaf Özkan, Yakup Cemil'in kardeşlerini mütareke dönemi sırasında gerçekleştirdikleri bir "hak arama" faaliyeti üzerinden tespit etmiş ve Seyyit Mehmet ile Kemal adında iki kardeşini ortaya koymuştur.²⁷ Mehmet Hüsnü iddiasının nereye dayandığını anlamak mümkün olmamakla birlikte Sabri ismi Yakup Cemil'in eşi ve aynı zamanda amcasının kızı Nevber Hanımın kardeşi yani kayınbiraderi Sabri Bey ile karıştırılmış olmalıdır.²⁸

Ancak Soner Yalçın, Yakup Cemil'i efsaneleştirme sürecine asıl katkısını söz konusu kitabı kaleme aldıktan iki yıl sonra başlayan ve bir süre konsept danışmanlığını sürdürdüğü "Kurtlar Vadisi" dizisinde yapmıştır. Eğer onun danışmanlığına dayanarak yazılmış ise Yalçın'ın, "kahramanların" dede-torun hikayelerine olan zaafı burada da kendini göstermiş dizinin kilit karakterlerinden "Arslan Akbey" adlı bir eski MİT görevlisi, Kuşçubaşı Eşref'in torunu olarak lanse edilmiştir. Arslan Bey, dizinin nasihatkar karakteri "Ömer Baba" ile diyalogunda Yakup Cemil'den şu şekilde bahseder:

"Arslan Bey: Cellada gülümsemek... Güçlü insanlara nasip olur Ömer Efendi... Korkusuz idealist insanlara... *Teşkilat-ı Mahsusa'da bir Yakup Cemil vardır. Büyük bir fedai.* Vatanı kurtarmak için yola çıktığı, bayrak silah Kuran üstüne yemin ettiği arkadaşlarıyla savaşır ve didirirler can alıp can verirler. Gün gelir ters düşerler. Yakup Cemil'in idam emri çıkar. *Asker için o kadar büyük bir komutandır ki kurşuna dizmek üzere vazifeli erler silahlarını ona doğrultamazlar. İnfaz komutanı ateş emri verir. Erler kıpırdamaz. Emri tekrarlar erler kıpırdamaz. Yakup Cemil bakar ki er komutana baş kaldıracak. Üniformanın şerefini kurtarmak için bağırır!* Asker Nişan al! Asker Yakup Cemil'in sesiyle kendine gelir nişan alır. Yakup Cemil celladına gülümser ve kendi infazını emreder: Ateş! İnsan bazen bilmeden celladına gülümseler... Bilmeden fark etmeden... Ama bazen de bilip fark edip gururla gülümser..."²⁹

Yakup Cemil'in daha önce anlatıldığı üzere kendi infaz emrini yine kendi verdiği iddiası televizyonda da bu şekilde tekrar edilmiştir. Akademik süzgecinden geçmeksizin zihinleri istila eden kurgular bu şekilde katmerlenerek devam edecektir.

²⁶ Soner Yalçın bu kısmın dipnotunda kardeşinin isminin literatürde Mehmet Seyid olarak geçtiğini ancak "torun Yakup Cemil'in ısrarla Mehmet Hüsnü ve Sabri isimlerini öne sürdüğünü söylemektedir. *A.g.e*, s. 20.

²⁷ Özkan, *a.g.m.*, s. 569.

²⁸ Çapanoğlu, "Yakup Cemil Nasıl Niçin İdam Edildi? -2-", s. 144.

²⁹ "https://www.youtube.com/watch?v=FhYx022Ysek&ab_channel=KurtlarVadisi"

Nitekim Yakup Cemil'in üzerine "kahramanlık" kurguları oluşturma konusunda Soner Yalçın'ı geride bırakan yazarlar da mevcuttur. İlyas Kara'nın tamamen İttihat ve Terakki muhibbanı bir tavır ile kaleme aldığı birkaç yayınevinde farklı isimler ve içerik açısından ufak farklarla basılan eseri bunun en büyük örneği olacaktır.³⁰ Hüseyin Tekinoğlu ve Kâmil Turhan da öncekileri neredeyse birebir tekrar ederek isimlerini Yakup Cemil adına yazılmış kitapların üzerlerine yazdırmışlardır.³¹ Üç yazar da sadece Yakup Cemil'in kurşuna dizildiğinde kanının İttihat ve Terakki yazdığına dair efsaneyi sürdürmekle kalmamışlar ailevi bilgilerini verirken de Soner Yalçın'ın hatalarını takip etmişlerdir. Ergun Hiçyılmaz da "Her Şafakta Ölürüm Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İdamlar" eserinin ilk kısmını Yakup Cemil'e ayırmış ve önemli bir bilgi aktarma zahmetine girmeyip kendisinin en "aşırı" davranışlarını dahi üstlerinin emriyle yerine getirdiğini söyleyerek son derece temelsiz bir iddia ortaya atmıştır. Yazarın bu görüşünü hangi kaynağa dayandığı bilinmese de Yakup Cemil'in ileride görüleceği üzere şahsiyeti itibarıyla her adımını emir ile atacak biri olmadığı bilinmektedir.

Temelsiz efsanelere dayanarak inşa edilen Yakup Cemil algısının sosyal medya üzerindeki yansımaları da tahrifatın boyutunu anlamak için önem arz etmektedir. Bir Youtube kanalının Yakup Cemil üzerine hazırladığı video da kendisinin "tütün kaçakçısı" babanın oğlu olduğu, Vardar Güneşi Apostol'un öldürüldüğü çatışmada yer aldığı gibi kurgulara dayanmakta ve klasik "gözüpek", "kahraman" vurgusu sürdürmektedir.³² Ayrıca internet aleminin popüler platformlarından Ekşisözlük'te Yakup Cemil adına açılmış bir "entry" dahilindeki bir yorumdan kesit göze çarpmaktadır:

"Yakup Cemil'in bilinen bir diğer olayı da Çanakkale fatihi Mustafa Kemal'in ülkede gördüğü itibar üzerine onun sahip olduğu mevki kadar olmasa da ona yaklaşabilme sevdasıydı. Mustafa kemal ile aralarında herhangi bir sorun olmamasına karşın o da bir yerler fethetmek, bir yerlerin fethediciisi

³⁰ İlyas Kara, *Teşkilat'ın Silahşoru Yakup Cemil*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2005; İlyas Kara, *Fedai Cepheden Sehpaya Yakup Cemil*, İstanbul: Çatı Yayınları, 2008; İlyas Kara, *Yakup Cemil*, İstanbul: Olympia Yayınları, 2016; İlyas Kara, *Osmanlı'nın Derin Adamı Yakup Cemil*, Ankara: Kripto Yayınları, 2017.

³¹ Kâmil Turhan, *Fedai Yakup Cemil*, İzmir, Kod Yayıncılık, 2015; Hüseyin Tekinoğlu, *Kuşçubaşı ve Yakup Cemil Osmanlı'nın İki Silahşoru*, İstanbul: Kamer Yayınları, 2016.

³² "https://www.youtube.com/watch?v=-OvOOaQV1nA&t=285s&ab_channel=BilgiOta%C4%9F%C4%B1"

olmak istiyordu. Nitekim bu fırsat eline geçti de. Topal Osman Ağa ile giriştikleri Batum'u düşmandan kurtarma operasyonunu bir adım farkla önde kapattı ve Batum fatihi olarak anılma lüksüne sahip oldu. Aslında insanlar onu Batum fatihi olarak görmese bile o artık kendisine Batum fatihi gözüyle bakmaktaydı.”³³

Kendisini duyduğu ya da okuduğu kurgulara fazla kaptıran söz konusu yorumcunun bazı yazarların da yaptığı gibi hikâyeyi istediği şekilde dönüştürdüğü görülmektedir. Zira Cemiyet, fedaileri sahadaki vurucu güçleri olarak kullanmaları dışında Yakup Cemil'in şahsında ayrı bir sembol inşa etmemiştir. Ayrıca kariyeri boyunca sürekli başkentten uzak tutulmaya çalışıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Mustafa Kemal Paşa'ya özenerek “fatih” olmaya çalıştığı ise gülünç bir iddiadır. Zira o dönem özellikle “Turan Kapısı” olarak görülen Kafkas Cephesi'nde “kahraman” olmaya çalışan tek kişi Yakup Cemil değildir orada bulunan neredeyse her rütbelinin böyle bir hayali ve çabası vardır. Bu cephe açıldığı sırada da Çanakkale Harbi yaşanmış değildir. Daha da önemlisi de Yakup Cemil, Batum'a yönelik bir harekât gerçekleştirmemiştir. Ancak tüm bu zorlama yorumlara rağmen kendisine “tarihçi” diyenlerin daha önce Hakan Erdem'den iktibas edildiği üzere “ağızına geleni” söylediği bir ortamda bir sosyal medya kullanıcısının böyle bir yorumlarda bulunması son derece normaldir.

Yakup Cemil ismi tarihte sahip olduğu konum itibarıyla siyasi söylemde de karşılık bulmuş ve bu minvalde medyanın da ilgisini çekmiştir. Avni Özgürel tarafından 3 Haziran 2001 tarihinde *Radikal* Gazetesinde “Bir Silahşorun Ölümü”³⁴ başlıklı yayınlanan bir yazıda Yakup Cemil'in sınır tanımaz hareketleri, darbe girişimi, idamı ve daha sonra ailesinin vaziyetinden kısaca bahsederek konuyu günümüze kadar getirmektedir. Yazar, Yakup Cemil isminin “gözü kara genç subaylar” geleneği oluşturduğunu ve bu geleneğin 27 Mayıs Darbesi, 22 Şubat, 21 Mayıs ve 9 Mart tarihlerinde gerçekleşen düşük rütbeli subaylarca gerçekleşen darbe girişimleriyle de devam ettiğini ve 90'lı yılların Türkiye'sindeki kimi karakterlerde de tezahür ettiğini

³³ eksisozluk.com/yakup-cemil—288392

³⁴ “<http://www.radikal.com.tr/yorum/bir-silahsorun-olumu-599355/>”

savunmakta ve bu şahıslarda Yakup Cemil'in "karakter çizgilerinin" bulunduğunu söylemektedir.

Yakup Cemil, birkaç ay sonra da 7 Nisan 2002 tarihinde Murat Bardakçı tarafından "Yakup Cemil tetikçi olsa ailesi sefalet mi çekirdi?" başlığı ile *Hürriyet* Gazetesinde konu edilecektir.³⁵ Bardakçı'nın yazıda paylaştığı eski Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in kendisini hedef alan köşe yazarlarına karşı "Türk basınında bazı köşe yazarları *Yakup Cemil* haline geldiler, üzerlerine düzenli orduyla gitmek gerekir" ve Susurluk olayı sırasında sarf ettiği "yeni Yakup Cemiller yaratılmasın" ifadelerine yer vermiştir.³⁶ Demirel'in yakıştırması göstermektedir ki Yakup Cemil hareket tarzı ile siyasete etki edebilen farklı statü sahiplerine de yakıştırılabilmektedir. Demirel'in açıklamasına binaen "Baba'nın söyledikleri keşke doğru çıksa da Yakup Cemil gibi birkaç köşe yazarına daha sahip olabilsek" diye devam eden Bardakçı da aynı yakıştırmayı yapmaktadır. Fakat Yakup Cemil'in temsil ettiği gelenek, devlet başkanlığı yapmış bir siyasetçinin nezdinde hoş karşılanmazken meseleyi farklı değerlendiren bir gazeteci bunu bir ihtiyaç olarak değerlendirebilmektedir. Bardakçı'nın kastını daha iyi anlamak açısından metin içindeki diğer ifadeleri de önemlidir. Mesela "İttihad ve Terakki'nin bu en namlı fedaisi bir zamanlar gerçi korku dolu bir terör yaratıp çok canlar almış ama ne yaptıysa inandıkları uğruna yapmış; menfaat, birileri adına tetikçilik yahut hortumculuk gibi işlerin ne olduğunu hiçbir zaman bilmemişti" ifadelerinden anlaşıldığına göre Bardakçı, idealleri olan ve kalemini menfaatine değil ideallerine adayan gazeteciler arzulamaktadır. Her ne kadar teşbihte hata olmasa da tarihle yakından ilgilenen Bardakçı'nın Yakup Cemil hakkındaki düşüncelerinde isabet edemediğini de eklemek gerekmektedir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında görüleceği üzere Yakup Cemil şahsi menfaatini de yer yer gözetecektir. Diğer yandan muhtemelen işlediği her cinayet için para almadığından olsa gerek kendisini "tetikçi" olarak değerlendirmemesi de sorunludur. Her ne kadar

³⁵ "https://www.hurriyet.com.tr/yakup-cemil-tetikci-olsa-ailesi-sefalet-mi-cekerdi-64132"

³⁶ Elbette Demirel gibi eski ve önemli bir siyasetçinin Yakup Cemil ismini zikretmesinin bir hikmeti bulunmaktaydı. Zira ona çok da uzak olmayan yıllarda yaşamış ve belki de kendisini tanıyan kimseleri görme ve dinleme fırsatı bulmuştur. Bu açıdan bakıldığında Demirel'in ifadeleri Avni Özgürel'in Yakup Cemil ismi üzerinden öne sürdüğü "geleneğin" boş bir iddia olmadığı sonucu çıkarılabilir. Nitekim Demirel, bu geleneğin izdüşümlerini, bazılarını yetkili makamlarda bulunduğu sıralarda olmak üzere bizzat yaşayarak görmüştür.

belli bir tarife üzerinden para karşılığı hareket etmese de Cemiyet şemsiyesi altında enaniyet güden yapısıyla adeta “dokunulmaz” bir şekilde hareket etmektedir ve bu konumunu da “tetiği çekebilme” marifetine borçlu olduğunu unutmamak gerekir. Yazıda Yakup Cemil’in torunlarına da değinen Bardakçı, ortaya çıkan birkaç kişinin aslında onun torunu olmadığını söyleyerek isim vermeksizin Soner Yalçın’ın muhatabını da hedef alıyor olması muhtemeldir ki eser Yalçın’ın kurgusundan ibaret değilse akla yatkın olan da budur.

Murat Bardakçı’nın başlığına yıllar sonra bir karşılık verir gibi 14 Haziran 2015’te “Teşkilat’ın Tetikçisi Yakup Cemil” başlığı ile *Radikal* Gazetesinde bir yazı kaleme alan Ayşe Hür de Ertuğrul Özkök’ün tekrar başlattığını söylediği “medyadaki *Yakup Cemil*’ler” tartışmasına dahil olmuştur.³⁷ Hür, Yakup Cemil’i günümüzdeki bir çok “vatansever tetikçi”nin rol modeli ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin “gaddarlığıyla herkesin korkulu rüyası” olarak yorumlamış kendisinin de dahil olduğu fedailerin gerçekleştirdiği “terör” faaliyetlerinin Sultan’ın Kanun-i Esasi’yi tekrar uygulamaya almaya ikna edilmesindeki önemli rolünü ifade etmiştir. Fedailerin muhalefeti sindirme noktasında kullanılmasına da değinen yazar Yakup Cemil’i dönemin “yeraltı” faaliyetlerinin bir parçası olarak sunmuştur. Yazının devamında bulunan Yakup Cemil’in Enver Paşa’yı dahi korkutacak hale geldiği ve bu yüzden cephelere sürüldüğü ve idamından sonra Topkapı’daki mezarının Adnan Menderes dönemindeki yol çalışmaları sırasında oğlu tarafından nakledilmediği sebebiyle ortadan kalktığı ifadeleri bulunmaktadır. Buradaki sorunların hafifi Yakup Cemil’in oğlunun olmamasıdır. Diğerleri ise yazarın günümüzde üstlendiği sembol sebebiyle abartılan imajını Yakup Cemil’in yaşadığı döneme de yansıtmaktadır. Öyle ki Yakup Cemil, idamına sebep olan son girişimi haricinde Enver Paşa’yı korkutacak bir tavra sahip olmayıp “hizmetleri” sebebiyle gözetilen bir pozisyonda olmuş ve aslında suç teşkil etmesi gereken birçok davranışına bu sebeple göz yumulmuştur. Ayşe Hür yazısını başladığı gibi Yakup Cemil’in “kahramanlık” sembolüne olan düşünlere gönderme yaparak bitirecektir: “(...) bakmayın siz bugün Ertuğrul Özkök ve ona

³⁷ Yazının yıllar önce aynı tartışmayı başlatan Süleyman Demirel’in vefatından üç gün önce kaleme alınması ilginç bir rastlantıdır. “<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/teskilatin-tetikcisi-yakup-cemil-1378707/>”

cevap yetiştirenlerin Yakup Cemil'i eleştirir gibi görünmesine. 'Yakup Cemil' bu topraklarda daha uzun süre saygı görecek, imrenilecek, zlenilecek bir tavrın kod adı olmaya devam edecektir."

BÖLÜM I

1.1. YENİ KUŞAK YENİ AKTÖRLER

1.1.1. Kuleli 'den Yeni Osmanlılara: Komitacılar ve Aydınlar

Tanzimat ve ardından gelen Islahat Fermanı, yeni gayrimemnun zümreler meydana çıkarmakta ve bu durum İmparatorluğun siyasi tarihine yeni metot ve üsluplar kazandırmaktaydı. Yeniçeri Ocağı'nın ilgası ile Saray'a karşı yaptırım kuvvetleri kalmayan ve direnişlerini pasif bir şekilde sürdüren gelenekçiler II. Mahmut'un ölümü ile yükselen bürokrasi karşısında da zayıf kalmışlar ve bu durum onları yeraltında teşkilatlanarak hareket etmeye zorlamıştır. Kuleli Vakası bu durumun ilk patlaması olarak ortaya çıkacaktır.

Islahat Fermanı'na büyük öfke duyan Süleymaniyeli Şeyh Ahmet Efendi, Kırım Harbi'nde yakın dostluk kurduğu Müşir Hüseyin Daim Paşa'nın desteğini elde etmiş ve ikili gizlice taraftar toplayıp teşkilatlanmaya başlamışlardır.³⁸ Ulema ve asker içerisinde örgüte katılan üyelerin öfkeleri farklı nedenlere dayanmakta idi. Askerler arasındaki önemli sebeplerden biri maaş ödemelerinin gecikmesiydi ki bu tip yandaşlar eski tip darbelerde de her zaman bulunmaktaydı.³⁹ Gizli toplantılar icra ederek teşkilatlanan bu oluşumdaki en dikkat çekici nokta "fedai" birimi oluşturması idi. Sultan Abdülmecid'e düzenlenecek suikast için hazırlanan fedailer, "Şeyh Ahmet Süleymani ile aramızdaki bu ahdi kabul ettim. Ben, fedai filan..." şeklinde yeminlerini içeren ahitnameleri mühürleyerek Şeyh Ahmet Efendi'ye vermekteydiler.⁴⁰ Diğer yandan medreseler başta olmak üzere el altından propaganda ile Tanzimat ricali aleyhinde taraftar toplamaya da gayret göstermekteydiler.⁴¹ Türk, Arnavut ve

³⁸ Cem Düzen, "Tanzimat Dönemine Karşı Bir Suikast Teşebbüsü: Kuleli Vak'ası", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, C. 19, 2017, s. 111-113.

³⁹ A.g.m., s. 114. Yıllar sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ordu içinde hızla taraftar bulmasında da aynı sebep etkili olacaktır. Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ankara: Cedit Neşriyat, 1992, s. 42.

⁴⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi (Tezâkir) Cilt 2*, Haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019, s. 19-20.

⁴¹ A.g.e., s. 20-23.

Kafkasya'dan göç eden Çerkeslerden oluşan tetikçiler ile ulaşım ve iletişimi sabote edip Sultan'a saldırmayı planlayan komite, Kılıç Ali Paşa Camii'ndeki toplantılarının üyelerinden birinin ifşası üzerine basılmasıyla yakalanmış ve girişimleri suya düşmüştür.⁴² 1859 tarihinde yaşanan olay, tutukluların Kuleli kışlasında tutulup yargılanmaları sebebiyle tarihlere "Kuleli Vak'ası" şeklinde geçmiştir.⁴³ Başarısız olmakla birlikte farklı bir yöntemi denemeleri Osmanlı-Türk ihtilaller tarihine yeni bir üslup kazandırmıştır. Durumu kontrol altına almayı başaran Bab-ı Âli, yanı başında sessizce yükselen önemli bir tehlikeyi savurturmuş olmaktadır.

Ancak Saray'ın idaresine ve gelenekçi tepkilere karşı kendini tahkim etmeyi başaran bürokrasi, kendi içinde yetişen yeni bir grubun direnişi ile muhatap olmaktadır. Bu kesimi daha önceki muhalif girişimlerden ayıran en önemli husus salt koltuk kavgasından çıkarak Batı ile fikir alışverişi sonucunda edindikleri yeni görüşlerle memleket adına projeler geliştirmiş olmalarıdır. Bu şekilde ortaya çıkan Yeni Osmanlılar Hareketi, padişahın mutlak gücünü kısıtlamak adına adımlar atılırken Bab-ı Âli'nin fazla kuvvetlenmesi sebebiyle Tanzimat paşalarını "mutlakiyetçilik" ile suçlayacaklardır.⁴⁴

Reformların uygulanmasını üstlenmiş olan Bab-ı Âli'nin çatısı altında yetişen Şinasi, Fransa'da liberal çevrelerde zaman geçirdikten sonra fikirlerini geliştirmiş modernleşme yanlıları içerisinde parlamenter yönetim yanlısı "hürriyetçi" bir akımın doğuşuna önderlik etmiştir. Hareketin mensuplarının katkıları ile gelişen ideolojinin pratikteki en önemli etkisi Namık Kemal tarafından aşılana "vatan-yurt" kavramı olacaktır.⁴⁵ Bu dönemin aydınlarının kalemlerinden çıkan "meşrutiyet", "vatan", "hürriyet" temalı yazılar, başta harbiye ve mülkiye talebeleri olmak üzere sonraki neslin siyasi düşüncelerini şekillendirecektir.⁴⁶

⁴² Düzen, *a.g.m.*, s. 122. İleride görüleceği üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti de Çerkeslerin önemli rol üstlendikleri fedai teşkilatı kuracaktır. En önde gelenlerin arasında da Yakup Cemil bulunacaktır.

⁴³ *A.g.m.*, s. 109.

⁴⁴ Kudret Emiroğlu, *Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 80-81.

⁴⁵ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 84; Mardin, *Yeni Osmanlılar Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 282.

⁴⁶ Halil Kut, *Kutü'l-Amare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları*, Haz. Erhan Çiftçi, İstanbul: Timaş Yayınları, 2018, s. 31. Aynı sıralardan geçmiş olan Yakup Cemil'in ideolojik farkındalığının derecesini tespit etmek pek

Ancak söz konusu “aydın”ların fikirlerini ilk icra edecek kişi, mutlak güçlerine karşı durdukları Tanzimat paşalarının arasında yetişmiş Mithat Paşa olacaktır. Meşrutiyet taraftarlığının dönemin reformcu kimliğinin bir özelliği haline geldiği bir ortamda önemli görevler üstlenen Mithat Paşa, özellikle taşrada elde ettiği başarılar ile dikkatleri çekmiş, İstanbul siyasetinin entrikaları sırasında temas ettiği meşrutiyetçilerden etkilenmişti.⁴⁷ Paşa’nın Sultan’ın yetkilerini sınırlandırmak için mücadele eden Bab-ı Âli kanadında yetişmiş olmasının yanı sıra iktidar kavgasında zaman zaman geriye düşmesi yeni fikirlere kulak vermesine yol açmış olmalıdır. Reformcuların, Âli ve Fuat paşaların ölümü ile ilerlemenin önündeki yeni engel olarak Sultan Abdülaziz’i görmeleri ve Saray’ın tekrar güç kazanması yeni düzen dinamiklerini de ihtilal hazırlıklarına itecektir. Anayasa uğruna girişilen Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilmesi hadisesi modern dönemde amacına ulaşan ilk darbe olacaktır. Hareketin asker, ulema ve bürokrasinin ortak girişimi ile gerçekleştirilmesi eski tip darbelerle benzerlik gösterirken günübirlik menfaatler ya da bir tepkiye nazaran değil ileriye dönük proje odaklı bir motivasyona sahip olmasıyla onlardan ayrılmaktaydı.⁴⁸

Yeni Sultan V. Murat’ın istenileni vermemesi üzerine anayasa taraftarlarının desteği ile tahta çıkan II. Abdülhamit, İmparatorluk tarihinin en önemli kırılma anlarından birinde hüküm sürecektir. Balkanlar’daki krizin getirdiği yabancı müdahalesi 23 Aralık 1876’da ilan edilen Kanun-i Esasi ile bertaraf edilememiş ve gözden düşen Mithat Paşa’nın 5 Şubat 1877’deki azlinden birkaç ay sonra çıkan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile devlet ciddi kayıplara uğramıştır. Sultan’ın 1878’de meclisi lağvedip iktidarı tekrar Saray’da topladıktan sonra Yıldız Mahkemeleri ile başta Mithat Paşa olmak üzere Sultan Abdülaziz’e darbe yapan kesimlerle hesaplaşması taraflar arasında yeni bir mücadelenin başlamasına sebep olacaktır.⁴⁹ Sabık sultan V. Murat’ı tahta tekrar çıkarmak için Ali Suavi Bey ve ardından "Kleanti

mümkün görünmese de Mekteb-i Harbiye’de iken söz konusu yayınlar ilgisini çekmiş olmalıdır. Bu durumun emsallerinde olduğu gibi onun da İttihat ve Terakki’ye katılımına katkı sağlaması kuvvetle muhtemeldir.

⁴⁷ Gökhan Çetinsaya ve Ş. Tufan Buzpınar, “Mithat Paşa”, (DİA.), Cilt 30. İstanbul: TDV Yayınları, 2005, s. 7-8.

⁴⁸ Necmettin Alkan, “Osmanlı Modernleşmesi ve Klasik Yeniçeri İsyanlarının Modern Siyasi Darbelere Dönüşmesi”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 51, Y. 12, 2009-10, s. 61.

⁴⁹ Vahdettin Engin, *Son Sultan II. Abdülhamid*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017, s. 43.

Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi" tarafından gerçekleştirilen girişimlerin önlenmesi ile Yeni Osmanlılar kuşağının anayasa mücadelesi sonuçsuz kalmıştır.⁵⁰ Fakat hareketin mensupları meşrutî yönetim yanlısı düşüncelerini sonraki nesle aktarmayı başarak ikinci kuşak Jön Türklerin oluşmasını sağlamışlardır.⁵¹

Ancak devlet ricali dahilinde Saray'ı tekrar zapturapt altına alıp bürokrasinin iktidarını temin etmek isteyen eski model yapılanmalar da yok değildi. Bu kesimler Sultan'a karşı muhalif olmaları açısından Jön Türkler ile buluşmalar da onlardan farklı planlara sahip bulunuyorlardı. Sultan'ın esas çekincesi de herhangi bir halk ya da gençlik hareketinden ziyade amcası gibi devlet adamları tarafından planlanmış bir saray darbesine maruz kalmak idi.⁵² Ancak ihtilaller şekil değiştirirken Sultan Abdülhamid'in mukabele yöntemleri de seleflerinden farklı bir hal almaktaydı. Kurulan güçlü hafıye sistemi sayesinde Sultan, muhaliflerinin birçok girişimini sonuçsuz bırakacaktır. Fakat 19. Yüzyılın sonlarında kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yoğun propagandanın ardından Sultan'ın okullarında yetişen ve Makedonya'nın ikliminde deneyim kazanan yeni nesil subayların katkısıyla eyleme yönelmesi bir devrin kapanışına yol açacaktır.

1.1.2. Yeni Tip “Zabitan”

18. yüzyıl ortalarından itibaren askerî bir yenileşme ihtiyacına yönelik farkındalık bu alandaki ıslahatları diğerlerine nazaran daha kabul edilebilir kılmıştı. Fakat eski düzen üzerindeki düzenlemeler merkezin arzu ettiği asker tipini ortaya çıkarabilmiş değildi. Bu yüzden klasik dönem ordusunun tasfiye edilmesi ile askerî eğitimin modernleştirilmesi için Avrupa model alınarak hızlı adımlar atıldı. Söz konusu girişimler İmparatorluğun alışkın olmadığı fikirlerle tanışmasına yol açacak yetişmekte olan yeni kadroların çehresini değiştirecekti.

⁵⁰ Cevdet Küçük, Çırağan Vak'ası, (DİA.), Cilt 8, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, s. 306.

⁵¹ Yeni Osmanlıların faaliyetlerinde bulunmuş ve yıllar sonra İttihat ve Terakki saflarına da katılmış olan Esad Efendi, iki kuşak arasındaki fikrî bağlantının görülebilmesi açısından önemli örnektir. Bkz. Hamdi Özdiş, "Yeni Osmanlılıktan İttihatçılığa Bir Portre: 'Esad Efendi' (1842-1901)", *Kebikeç*, S. 26, 2008, s. 7-36

⁵² M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 124.

Tıp alanında bir sistem oturtabilmek için 1827 yılında açılan Tıphane-i Amire, materyalist düşünceye sahip talebeler yetişmesine öncülük edecektir.⁵³ Takip eden yıllarda açılan “Cerrahhane” ile birleştirilerek “Mekteb-i Tıbbiye” adı altında toplanacak olan tıp eğitimi Avusturya’dan alınan destek ile ıslah edilirken zamanla Fransız etkisine girmiş ve söz konusu fikirler bu kadro tarafından öğrencilere aşılanmıştır.⁵⁴ Bu düşüncelerin etkisi ile uhrevî inancı yıpranmış, dini ancak milli kimliğe katkısı ölçüsünde kabul eden bireyler ortaya çıkmıştır ki bu duruma Jön Türkler arasında fazlasıyla rastlanacaktır.⁵⁵

Uzun zamandır ordunun önemli problemlerinden görülen subay ihtiyacının giderilmesi için de yeni yapılanmaya gidildi. 1834 yılında açılan Mekteb-i Âlûm-ı Harbiye, tüm subay okulları birleştirilerek 1846’da Mekteb-i Harbiye haline getirildi.⁵⁶ Nizam-ı Cedid ile ön plana çıkan modernleşmenin önemli devlet adamlarından Hüsrev Paşa, yeni askerî metotları öğrenmeleri için gençlerin Avrupa’ya gönderilmesine önayak olmuş ve bizzat kendi kölelerini bu işe dahil etmiştir. Onun yetiştirmeleri ülkenin dönüşümünü sürdürecektir. Batı’da yetişmiş yeni askerler kuşağını oluşturacaklardır. Sonraki yıllarda subayları yetiştirecek eğitimcileri meydana getirmek için gençlerin gönderimi devam ederken yabancı öğretmen ithali de gerçekleşti. Bu şekilde modern askerî okulların öğretmen kadroları meydana gelmekteydi. Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilmesinde önemli rol üstlenen Süleyman Paşa ise Mekteb-i Harbiye’nin eğitim programında düzenlemeler yaparak Yeni Osmanlıların savunduğu “hürriyet” düşüncesinin yer almasını sağlamıştı. Modern ordu için yetiştirilen subaylar diğer sınıflara karşı mesafeli, ülkenin “seçkin” zümresini oluşturdukları düşüncesi ile mezun olmaktaydılar.⁵⁷ Fakat subayların ihtilalci

⁵³ Remzi Demir, *Philosophia Ottomanica*, İstanbul: Lotus Yayınevi, 2018, s. 406.

⁵⁴ Yasin Ersin, *Jön Türk İhtilali (1908): Temel Dinamikler, Propaganda ve İhtilal*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Sinop: Sinop Üniversitesi, 2018, s. 41.

⁵⁵ *A.g.t.*, s. 34.

⁵⁶ A. T. Alkan, *a.g.e.*, s. 9.

⁵⁷ Ersin, *a.g.t.*, s. 43-46.

düşünceler ile bunları pratiğe dökerek donanımı kazanmalarında II. Abdülhamit dönemi gelişmeleri çok daha fazla pay sahibidir.⁵⁸

Tahta çıkar çıkmaz gerek iç gerek dış tehditler ile yüzleşmek zorunda kalan II. Abdülhamit, iktidarına gölge düşüren unsurlardan kurtulup siyasi gücü Yıldız Sarayı'nda topladıktan sonra silahlı kuvvetleri güçlendirilmek üzere harekete geçti. Amcası Sultan Abdülaziz tarafından hesapsızca oluşturulan donanma, bütçenin karşılayabileceğinin üzerinde mali bir külfet getirmekte idi. Ülkenin içine düştüğü ekonomik sıkıntılara da çare arayan Sultan, İmparatorluğun denizlerde iddialı olma imkanına sahip olmadığını görerek önceliği kara gücüne vermişti.⁵⁹ Bu doğrultuda dönemin model ordusuna sahip olan Almanya, Sultan'ın hem askerî danışmanlık hem de "Büyük Güçler"e karşı yürüteceği muvazene politikasında önemli bir ortak olarak dikkatini çekecektir.

Ordunun yapılandırılması için atılan adımlar arasında İmparatorluğun kaderini etkilemesi açısından mekteplerin şekillendirilmesi göze çarpmaktadır. 1883'te Alman heyetine katılan Tümgeneral Freiherr Colmar von der Goltz'un bu konudaki müdahaleleri Osmanlı Ordusu için büyük önem arz etmektedir. Osmanlı ordusunu Alman etkisine sokmak için gayret gösterdiği anlaşılan Goltz Paşa, mektepli subayların daha baskın bir role sahip olmalarını istemiş bunun için harp okullarının sayısı artırılmıştı.⁶⁰ Ayrıca mektepli subayların teorik açıdan daha iyi eğitilseler de saha görevlerinde alaylı subaylardan daha geride kaldığını gören Goltz Paşa, Harbiye'deki eğitimi Berlin Askeri Akademisi'ni model alarak değiştirdi. Tarih, askerî coğrafya, harita ve silah derslerine ağırlık verildiği gibi subayların Almanca öğrenmeleri ve Almanya'ya eğitime gönderilmelerine öncülük etti. Fakat Goltz Paşa'ya güvenmeyen Sultan Abdülhamit, alaylı subayları geri plana iten uygulamalara karşı direnç göstermekteydi.⁶¹ Nitekim Sultan haksız sayılmazdı zira hafiyeleri

⁵⁸ A. T. Alkan, *a.g.e.*, s. 22 ve 27. Mevzubahis dönemde yetişen Yakup Cemil'in de "komitacı" ve kendini "özel" hisseden bir karaktere sahip olduğu görülecektir.

⁵⁹ Ali Fuat Örenç, "Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayii", *Osmanlı Askeri Tarihi Kara Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Ed. Gültekin Yıldız, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, s. 213-214.

⁶⁰ A. T. Alkan, *a.g.e.*, s. 9.

⁶¹ Fatih Yeşil, "Kara Kuvvetlerinde Askeri Danışmanlar", *Osmanlı Askeri Tarihi Kara Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Ed. Gültekin Yıldız, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, s. 133-134.

tarafından ele geçirilen Goltz Paşa'nın Almanya Başbakanı Bismarck'a gönderdiği not, bu güvensizliğin sebepsiz olmadığını ortaya koymaktaydı. Goltz Paşa, notunda dengede kalmak istediği için Almanya ile askeri ittifaka yanaşmayan Sultan'ı yola getirmek üzere bir tuzak kurma planından bahsetmekteydi.⁶² Fakat planları bozulunca yola gelen taraf Goltz Paşa olmuş muhtemelen siyasi işlerden uzak bir şekilde işine bakması şeklinde ikaz edilmişti zira tarafların ortak çıkarları iplerin kopmasına müsaade etmiyordu.⁶³

Goltz Paşa, Sultan'a karşı emelinde başarılı olamasa da yıllar sonra onun iktidarını sonlandıracak olan mektepli subayların mektep sıralarında yetişmelerine katkı sağlamıştı.⁶⁴ Zira yeni eğitim modeli sadece pratik yönlerini geliştirmekle sınırlı kalmayacaktı. Subayların elden ele dolaşan Namık Kemal okumalarıyla yabancıları olmadıkları “vatan” kavramı ile Süleyman Paşa sayesinde meylettikleri ordunun “seçkin” rolü düşüncesi bu yönlerin çok daha güçlü olduğu Alman doktrini sayesinde perçinlenmişti. Bu durum genç subayların önceden beri irdeledikleri “hürriyet” kavramı ve sahip olduklarına inandıkları sorumlulukla şekillenen dimağlarında vatani kurtaracak tek zümrenin kendileri olduğu fikrini doğurmuştu.⁶⁵ Sultan Abdülhamit'in Makedonya'daki Avrupalı jandarma güçlerine nitelikli subay kadrosuna sahip olduklarını göstermek adına Batı modelinde yetişmiş subaylarını bu çeşitli ulusların savaş alanına dönmüş bölgede görevlendirmesi, mezun olduktan sonra hislerini pratiğe dökerek deneyimi kazanmalarını sağlayacaktır.⁶⁶ Eğitim ve deneyimleri ile siyaseten yüksek duyarlılığa sahip fakat yerleşik kanaate muhalif⁶⁷ bir zihniyete kavuşan genç subaylar, geleneksel isyanların eylemci Yeniçeri kanadını, modern koşullara göre

⁶² “Bir resmi geçit sırasında askeri kıtaların bir isyan çıkarmasını sağlayabilirim. O anda derhal müdahale ederek Padişahı kurtaracağım. Böylece Padişah kendini koruyacak tek devletin Almanya olduğuna ikna olacak ve her istediğimizi yapacak. Bu arada bir ittifak anlaşması da yapabiliriz.” Engin, *a.g.e.*, s. 129; İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981, s. 64-66.

⁶³ *A.g.e.*, s. 132.

⁶⁴ Goltz Paşa Meşrutiyet taraftarı askeri kadrolar nazarında büyük bir itibara sahip olacaktır. Devrimden sonraki yıllarda tekrar İstanbul'a çağırılacaktır. Ortaylı, *a.g.e.*, s. 66.

⁶⁵ Ersin, *a.g.t.*, s. 48.

⁶⁶ *A.g.t.*, s. 45-46. Nitekim yeni doktrin ile yetişen zabıtlardan biri olarak Yakup Cemil'in de ilk görev yeri Makedonya olacaktır.

⁶⁷ A. T. Alkan, *a.g.e.*, s. 21 ve 26.

yöntemsel ve düşünsel açıdan güncelleyerek tekrar doldurmak üzere sürece dahil oldular.⁶⁸

1.1.3. “Evrım”den “Devrim”e: “Cemiyet” Yıldız’a Karşı

Biyolojik materyalizmin etkisi ile farklı bir dünya görüşüne sahip olan Mekteb-i Tıbbiye talebeleri, içinde yaşadıkları toplumdan zihnen ayrıışmaktadırlar. Bu durum Tıbbiye’yi yerleşik düzenin dönüştürülmesi için en radikal hareketlere ev sahipliği yapacak bir konuma getiriyordu. Nitekim Sultan Abdülhamit’e karşı örgütlü muhalefet hareketlerinin başlangıcı sayılacak girişim de burada gerçekleşecektir. Cemiyet, öğrencilerden İbrahim Temo ve İshak Sükûti’nin planlaması, Abdullah Cevdet, Mehmet Reşid ve Konyalı Hikmet Emin’in de katılımı ile “İttihad-ı Osmani” ismini alarak ortaya çıkmış Tıbbiye dahilinde küçük çaplı çalışmalarla geçen iki yılın ardından yayılma çabasına girmiştir. Cemiyet’teki komitacılığın temelini atanlardan Dr. Nazım da bu sıralar aralarına katılmıştır.⁶⁹ Vatanın bir bütün olarak kurtarılmasını amaçlayan gençler “İnciraltı İçtimar” adlı toplantılar icra etmekteydi.⁷⁰ Yapılanmasında Masonlardan ilham alındığı anlaşılan örgüt, hücre sistemiyle teşkil edilmiş ve üyelere dahil oldukları hücreye göre belirlenen kesirli numaralar verilmişti. 1/1 numaralı üye olan kurucu İbrahim Temo’nun bir yıl önce İtalya’nın Napoli ve Brindizi kentlerinde bulunarak Mason localarını ziyaret ettiği ve İtalya’nın istiklali için mücadele etmiş olan Carbonari örgütünün yapısı hakkında bilgi aldığına dair iddialar bu anlamda önem kazanmaktadır.⁷¹

Osmanlıların, Masonlar’dan ne zamandan beri farkında oldukları ve hakkındaki bilgilerinin ne derece olduğunu tespit etmek pek kolay değildir ancak bu gibi yeraltı yapılanmalarından hazzetmediklerini gösteren örnekler mevcuttur.⁷² Bununla birlikte Masonların izine Türkiye’nin modernleşme sürecinde hemen hemen

⁶⁸ N. Alkan, *a.g.m.*, s. 63.

⁶⁹ Hanioglu, *a.g.e.*, s. 173-174.

⁷⁰ Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, Çev. Mazlum Beyhan ve Ayşe Hacıhasanoğlu, İstanbul: Bilgi Yayınları, 1974, s. 175.

⁷¹ *A.g.e.*, s. 175-176.

⁷² 1748 yılında Sultan I. Mahmut, İngiliz tercümanın evinde bazı garip toplantılar yapıldığını öğrenip baskın yaptırmış ve Bâb-ı Âli tarafından Batılı elçiliklerden Sultan’ın topraklarına yeni tarikatlar sokulmaması talep edilmişti. Bkz. Angelo Iacovella, *Gönye ve Hilal Jön Türkler ve İtalyan Masonluğu*, Çev. Ali Ayyıldız, Ankara: Altınordu Yayınları, 2019, s.42.

her dönem rastlanabilmektedir. “Lale Devri”nin önemli simalarından olan ve Avrupai bir reform ihtiyacını ilk dile getiren İbrahim Müteferrika’dan yenilikçi kadronun devlet kademelerine yerleşmesinin ilk örneği olan Halil Hamid Paşa’ya, Tanzimat’ın fikir babası Mustafa Reşit Paşa’dan Şinasi, Namık Kemal gibi isimlere kadar kendi devrinin reform yanlısı sayılabilecek kimselerin isimleri Masonlukla anılmaktadır.⁷³ Nitekim II. Abdülhamit’in iktidarının ilk yıllarında anayasa taraftarı muhaliflerin tahta tekrar çıkarmak istedikleri V. Murat da liberal fikirlerinin yönlendirmesiyle Mason olmuş bir isimdi. Aynı maksatla teşebbüste bulunacak olan Kleanti Skaliyeri, Prodos Mason Locası’nın üstad-ı azamı olarak göze çarpmaktadır.⁷⁴ Nitekim 1889 yılında tekrar örgütlü bir şekilde harekete geçen reformcu muhalefetin de söz konusu yapılanmalardan etkilendiği görülecektir. Mücadelenin ilerleyen safhalarında Emmanuel Karasu’nun vasıtası ile İttihatçılar da localardan faydalanmaya devam edecektir.⁷⁵ Ancak belirtmek gerekir ki Masonların modernleşme sürecindeki izlerine değinirken İmparatorluğun deneyimleri ile iç dinamiklerinin etkisini gölgede bırakacak abartılardan sakınılmalıdır.

Tıbbiyelilerin propagandası sonucu diğer okullara da hızla yayılan Cemiyet, medreselerden dahi taraftar kazanmaktaydı. 1892 yılında Sultan’ın durumdan haberdar olması sonucu okul komutanı Ali Saip Paşa azledilip yerine Zeki Paşa gönderilmiş ve hızlı bir soruşturma ile birçok öğrenci yakalanmışlarsa da affedilerek okula dönmelerine izin verilmişti.⁷⁶ Ancak çoğu öğrencinin eylemlerini sürdürmesi ve 1895 Ermeni olaylarını fırsat bilerek halkı isyana çağırmaları ile takibatın sıkılaşması sonucu çareyi kaçmakta bularak yurtdışında muhalif gruplar oluşturmaya başladılar.⁷⁷ Böylece muhalefet, Sultan’ın müdahale alanının dışına kaymaktaydı. Bu kaçış furyası ile Jön Türklerin en önemli merkezi haline gelen Paris, mücadelenin gidişatını en fazla etkileyen kimselere ev sahipliği yapacaktır.

⁷³ Emre Avşar, *Cumhuriyeti Kuran Masonlar*, İstanbul: Nokta Kitap, 2007, s. 82-83.

⁷⁴ Küçük, *a.g.m.*, s. 306, Hanioğlu, *a.g.e.*, s. 76.

⁷⁵ Iacovella, *a.g.e.*, s. 56. 29 Nisan 1903 tarihli *Şura-yı Ümmet* adlı Jön Türk yayınında da Masonların “hürriyet” mücadelesine yaptıkları katkılardan övgüyle söz edilecektir. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 267.

⁷⁶ Petrosyan, *a.g.e.*, s. 178.

⁷⁷ *A.g.e.*, s. 181.

Cemiyet'in kurulduğu 1889 yılında Fransız İhtilali'nin 100. yılı için açılan sergiyi ziyaret etmek için geldiği Paris'e devlet memurluğundan istifa ederek yerleşen Ahmet Rıza Bey hem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hem de Türk anayasa tarihinin en önemli yüzlerinden biri olacaktır.⁷⁸ Düşünce dünyası Şinasi okumaları ile şekillenen Ahmet Rıza, Paris'te Comte'nin öğrencisi Laffitte'nin derslerine katılarak pozitivist görüşü benimsemiştir. Bu sayede Osmanlı toplumunda ilerlemenin sağlanabilmesi için pozitif bilimler takip edilerek Batı'daki sosyal koşulların oluşturulması gerektiği fikrine kapılacaktır.⁷⁹ Fikirlerini kaleme alarak Sultan'a gönderdiği ıslahat layihalarının ilgi görmesine rağmen uygulamada dikkate alınmaması Ahmet Rıza Bey'i kızdırmış ve yazılarını yayımlamaya başlayarak hem Saray hem de muhalifler açısından büyük yankı uyandırmıştır. İttihad-ı Osmani Cemiyeti üyesi öğrencileri kendisi ile iletişime geçip tavsiyelerini alırlar ancak Ahmet Rıza henüz onların başarısına inanmamaktadır. Fakat Paris'e kaçanlardan Dr. Nazım tarafından 1894 yılında kendilerine katılma çağrısına olumlu yanıt verir ve Cemiyet'in isminin "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak değiştirilmesini sağlar ayrıca Cemiyet'in lideri konumuna da gelmiştir.⁸⁰ Ertesi yıl partinin yayın organı olarak *Meşveret* Gazetesi faaliyete geçirilmiş ve Sultan'ı yenilikçi fikirlerine ikna edemeyip muhaliflerin tarafına geçen Mizancı Murat Bey, Ahmet Rıza'nın Cemiyet dahilindeki rakibi olarak ortaya çıkmış ertesi sene Cemiyet'in reisliğine getirilmişti.⁸¹

Jön Türkler iki isim arasında bölünme yaşadığı sırada İstanbul, başka bir komplocu girişime sahne olmaktaydı. 1896 yılında eski tip darbelerde görüldüğü üzere ordu, ulema ve bürokrasinin iş birliği ile planlanan teşebbüs, böyle bir duruma karşı tetikte olan Saray tarafından püskürtüldü. Bu durum saray darbecilerini oyun dışı bırakırken geride kalanları Sultan'a itaat etmek ve Jön Türklere katılmak üzere iki seçeneğe itmekteydi.⁸² Bu başarısızlık Jön Türklerin mücadelesini de etkileyecekti. Zaten ihtilalci pratiklerden yoksun olmalarının yanı sıra bu yollarla başarı

⁷⁸ Petrosyan, *a.g.e.*, s. 177.

⁷⁹ Sönmez, *a.g.e.*, s. 63 ve 69.

⁸⁰ *A.g.e.*, s. 71-73. Ahmet Rıza, Cemiyet'e yeni ismini verirken Paris'te üye olduğu pozitivist derneğin "Ordre et Progrès" (Nizam ve Terakki) mottosundan ilham almış olmalıdır. Bkz. Demir, *a.g.e.*, s. 587.

⁸¹ Petrosyan, *a.g.e.*, s. 187.

⁸² Hanioglu, *a.g.e.*, s. 131 ve 188.

kazanabileceklerine dair bir umutları da kalmamaktaydı. Diğer yandan Cemiyet'in kurucularının Tıbbiye'de etkisi altına girdikleri “sosyal darwinizm”in toplumun tedricen dönüşümünü yani “evrim”ini öngören düşüncesi⁸³ ile Ahmet Rıza'nın görüşlerinin örtüşmesi bu tarz bir mücadelenin önünü kapatıyordu.

Muhalefetin arasındaki bölünmenin farkına varan Saray, 1897 yılında Yunanistan'a karşı elde ettiği askeri zaferin etkisini de kullanarak harekete geçer ve Sultan'ın “Serhafiye”si Ahmet Celaleddin Paşa, Mizancı Murat ile ekibini davalarından döndürmeyi başarır. Bu durum Jön Türk hareketine tam anlamıyla darbe indirmektedir.⁸⁴ Diğer yandan Saray ile uzlaşmayı reddeden Ahmet Rıza önderliğindeki Paris grubu, mücadelesini sürdürerek muhalefet kanadında tekrar prestij kazanmış ancak eylem karşıtı duruşu da sorgulanmaya başlamıştı. 1899 yılında Tunalı Hilmi'nin Jön Türkleri birleştirmek için bir kongre girişimi Ahmet Rıza'nın şiddet aleyhtarı duruşu yüzünden gerçekleşmemesi Cemiyet içinde itirazları beraberinde getirecektir.⁸⁵ Aynı yıl Padişahın eniştesi Mahmut Paşa'nın oğulları Sabahattin ve Lütfullah ile yurtdışına kaçarak Jön Türklere katılması zor durumdaki muhalefete can vererek tekrar hareketlendirecektir. Mahmut Paşa'nın sağlığının bozulması üzerine oğullarının girişimi ile 4-9 Şubat 1902 arasında Paris'te ilk Jön Türk kongresi gerçekleştirildi. Türk, Arap, Ermeni, Arnavut, Çerkes, Kürt ve Yahudi delegelerin yer aldığı toplantı Sultan'ı devirme amacını taşıyan birbirinden farklı çok sayıda grubun katılımı gerçekleşirken sert tartışmalar yaşandı. Prens Sabahattin, güçlerin birleştirilmesi çağrısı yaparken İsmail Kemal Bey artık askeri kanadı kullanmak gerektiğini kalem ile mücadelenin sonuç vermeyeceğini savunmaktaydı. Ahmet Rıza Bey'in Ermenilerin dış müdahale yanlısı tutumuna karşı itirazı diyalogların çıkmaza girmesine yol açtı ve ortak bir noktada buluşulamaması üzerine kongre bölünmeye yol açtı. Sultan'ı herhangi bir yol ile devirmeye hazır olan müdahale yanlısı kesim Prens Sabahattin'in kontrolünde “Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet” grubunu oluşturdu.⁸⁶ Kongreden sonra eylemci kanadın faaliyetleri hız

⁸³ A.g.e., s. 52.

⁸⁴ Petrosyan, a.g.e., s. 200-204.

⁸⁵ A.g.e., s. 206 ve 209.

⁸⁶ A.g.e., s. 216-217.

kazanacaktır. Prens Sabahattin'in grubunun Trablusgarp Garnizon Komutanı Recep Paşa'yı taraflarına çekerek teşebbüs ettikleri darbe girişimini bertaraf eden Saray ardından Sultan'a suikast planlayan bazı örgütlerle de mücadele etmek zorunda kaldı. Zira artık muhalefet eyleme geçmeye başlamıştı.⁸⁷

Jön Türklerin aksiyona yöneldikleri bu sıralarda Sultan Abdülhamit'in masasında başka meseleler de bulunuyordu. Bünyesindeki farklı ulusların örgütlenerek birbirini kıldığı Makedonya,⁸⁸ adeta kaynayan bir kazan gibi İmparatorluğun hararetini artırmaktaydı. Makedonya Sorunu Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşım kavgasını ifade eden Şark Meselesinin bir uzantısı olarak ortaya çıkmaktaydı. Sultan Abdülaziz döneminde Fransızların eğitim sisteminden etkilenilerek 1868 yılında açılan Galatasaray Mekteb-i Sultanisi umulanın aksine bünyesinde eğitilen gayrimüslim çocuklara milliyetçilik ve komitacılık aşılamıştı.⁸⁹ Aynı mezhebe bağlı oldukları Rumlara karşı ulusal bir bilinç kazanan Bulgarların 1870 yılında Eksarhlık kurmaları ve 93 Harbi'nin sonunda imzalanan, tarafları da memnun etmeyen Berlin Antlaşması bölgede tansiyonu yükseltmişti. 1878'de Kresna Ayaklanması ile asayişin bozulduğu bölgeyi Bulgarların nüfuzlarına alma çabaları Rum Patrikhanesinin karşı mücadelesine yol açmış bölgedeki diğer etnik unsurların da kendi davalarını gütmeye başlamaları üzerine çete mücadelelerine sahne olmuştur.⁹⁰ 23 Eylül 1902 tarihinde çıkan Cuma-i Bâlâ İsyanı üzerine dış müdahalelere davetiye çıkaran bir hal alan meseleyi kendi yöntemi ile çözmek isteyen İstanbul, asayiş önlemlerini artırmış ve Hüseyin Hilmi Paşa'yı geniş yetkilerle "Genel Müfettiş" olarak bölgeye göndermiştir.⁹¹ 1903 yılında patlak veren İlinden İsyanı, Osmanlı kuvvetleri tarafından bastırılrsa da Avusturya ve Rusya'nın müdahalesini çekerek amacına

⁸⁷ A.g.e., s. 223.

⁸⁸ Makedonya, kelime anlamı olarak da "yamalı bohça, salata" anlamına gelmekteydi. Bkz. Abdülğazi Yıkıcı, *19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayrılıkçı Balkan Milliyetçilikleri*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2020, s. 149.

⁸⁹ Ersin, a.g.t., s. 38.

⁹⁰ Sırlar, Bosna'nın Avusturya işgaline uğraması sonucu kuzey istikametinde genişleme ümitleri kalmadığından güneylerindeki Makedonya'yı gözlerine kestirmişlerdir. Aynı şekilde Yunanistan da kuzeye doğru genişlemek ve Bulgar nüfuzunun yayılmasına karşı menfaatlerini korumak üzere bölgeyle ilgilenmekteydiler. Yıkıcı, a.g.t., s. 150-151. Bölgenin demografik yapısını oluşturan unsurlar: Türkler, Bulgarlar, Romenler, Arnavutlar, Yunanlar, Sırlar, Çingeneler, Yahudiler, Katolikler, Boşnaklar, Ermeniler, Makedonlar. Bkz. A.g.t., s. 81.

⁹¹ Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 9, 1989, s. 89.

ulaşmış⁹² mesele, hem İmparatorluğun bütününe hem de Sultan Abdülhamit'in iktidarını tehdit eden zincirleme olayları başlatmıştır.

Konunun kendi iç meselesi olarak kalmasını arzulayan İstanbul'un istediği olmamış Avrupalı devletlerin baskısı ile Mürtteg programı kabul edilmek zorunda kalmıştır. Bölgeye Batılı kuvvetlerin girmesi Osmanlı egemenliğini tehlikeye soktuğu gibi devletin mali anlamda yükünü de artırmaktaydı ve kırılgan durumdaki hazinenin bunu karşılaması mümkün olmadığından vergilerin artırılması söz konusu olmuştur.⁹³ Ekonomiyi daha da bozulmaya iten bu durum Jön Türklerin yıllardır başaramadığı kitlesel hareketlere meydan verecektir. Diğer yandan devletin bütünlüğünün tehlikeye girmesi de kendilerini “vatanın kurtarıcısı” olarak gören askerler kuşağını da harekete zorlamaktaydı.

Mürtteg programına karşı reaksiyon gösteren Rumeli Türk eşrafının da desteğini kazanan Jön Türkler, Eylül 1906'da Balkanlarda yeni bir oluşum meydana getirdiler. Bursalı Mehmet Tahir, Talat Bey (Paşa) Rahmi Bey, Mithat Şükrü Bleda, İsmail Canbolad ve Ömer Naci gibi meşhur isimlerin katılımı ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kuruldu.⁹⁴ Üyelerin hemen hemen tamamı İtalyan Makedonya Risorta ya da Fransız Véritas Localarına bağlı Mason idiler.⁹⁵ Ayrıca yine Talat Bey başta olmak üzere çoğu Balkanlar'da senelerdir faaliyette bulunan İbrahim Temo'nun örgütünün üyesiydiler.⁹⁶ Cemiyet'in yapılanması öncekinde olduğu gibi Carbonarist bir modele göre şekillendirilmişti.⁹⁷ Ayrıca üyeler, Sultan'ın hafiyelerinin baskısı altında ihtiyaçları olan güvenli toplantı mekanlarına İtalyan Mason locaları sayesinde kavuşacaklardır.⁹⁸ Cemiyet'in yeni üye kabul ederken yemin ettiriliş şekli de model

⁹² Yıkıcı, *a.g.t.*, s. 153.

⁹³ Beydilli, *a.g.m.*, s. 97.

⁹⁴ Hanioglu, *Preparation For A Revolution The Young Turks (1902-1908)*, New York: Oxford University Press, 2001, s. 212.

⁹⁵ *A.g.e.*, s. 213.

⁹⁶ *A.g.e.*, s. 212; Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, s. 146.

⁹⁷ Ernest Edmondson Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi*, İstanbul: Etkin Kitaplar (Kayihan Yayınları), 2013, s. 115. Makedonya'daki İtalyan Jandarma Komutanı, Cemiyet'in bölgedeki çetelere benzediğini de söylemektedir. Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, Çev. Ayda Erdal, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 113.

⁹⁸ Iacovella, *a.g.e.*, s. 53; Sultan Abdülhamit'in Masonların faaliyetlerine karşı elinden geldiğince problem çıkarması bu ittifakı kolaylaştırmış olmalıdır. *A.g.e.*, s. 41; Orhan Koloğlu, kapitülasyonlar sebebiyle Mason

aldığı örgütleri andırmaktaydı. Üye adayı yeminini gözleri kapalı olarak bir eli Kur'an-ı Kerim, diğer eli ise tabanca ve hançer üzerinde durarak gerçekleştirdi. Söz konusu yemin metnindeki kimi ifadeler Yakup Cemil ve emsallerinin Cemiyet'e dahil olduklarındaki halet-i ruhiyeleri hakkında ipuçları da vermektedir. Örneğin aşağıdaki ifadeler Cemiyet'e olan sadakat duygusunu ve bunun aksine bir davranışa karşılık maruz kalacakları cezaya teslimiyetlerini ortaya koymaktadır:

“Dinim, vicdanım, namusum üzerine yemin ederim, ki (...)

(...) Etlerimi kemiklerimden ayıracak bir işkenceye çarpılacak olsam bile cemiyetin esrarını ve efradından hiç birisinin ismini haber vermeyeceğim. Cemiyet efradından biri duçarı felaket olduğu takdirde kendisine ve ailesine vüs' üm yettiği kadar nakden muavenette kusur etmeyeceğim. Şayed bunca taahhüdatı namuskaraneye rağmen hiyanet edecek olursam alçaklık edenleri nerede bulunursa bulunsun takibe memur edilen *zabıta-i cemiyetin icra eyleyeceği idam cezasına karşı şimdiden kanımı helal ederim*. Vallahi, billahi.”⁹⁹

Cemiyet, Rumeli'deki askerler arasında ciddi destekçi bulmaktaydı zira mektepte aldıkları eğitimden beri ihtilalci karaktere bürünen zabitler, mensubu oldukları III. Ordu'nun Makedonya'da çetelere icra ettiği vazifeler ile “silah arkadaşlığı” ve komitacı özellikler kazanmaktaydılar. Fakat askerî kanadı muhalefete iten en önemli sebeplerin arasında terfi ve maaş konusundaki sıkıntılar da sayılmalıdır. Bu açıdan geçmişteki isyanlara karşı askerın yaklaşımı ile benzeşme söz konusu idi.¹⁰⁰ Makedonya deneyiminin Osmanlı subayı üzerindeki etkisine sonraki bölümde daha fazla değinilecektir.

Artık bir ivme kazanmış durumda olan muhalefet cepheyi genişletme fırsatı yakalamıştı zira Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde de huzursuzluk baş göstermekteydi. Müritzsteg programının getirdiği mali külfetin yükünü omuzlamak

localarının, hafiyelerin müdahale alanının dışında kaldığını söylemektedir. Bkz. Orhan Koloğlu, *Cumalıcılıkten Teşkilat-ı Mahsusa'ya*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2013, s. 56.

⁹⁹ Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, s. 184; Yemin metninin tamamı için bkz. Süleyman Kani İrtem, *Yıldız ve Jön-Türkler İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Gizli Tarihi*, Haz. Orhan Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 1999, s. 279. Söz konusu yemin, Yakup Cemil'in yıllar sonra Cemiyet'e karşı gerçekleştirecek teşebbüsüne mâni olamayacak ve akıbeti de son cümlede belirtildiği üzere gerçekleşecektir.

¹⁰⁰ A. T. Alkan, *a.g.e.*, s. 39-43.

zorunda kalmaları toplumun gerilimini artırıyordu. En önemli örnek olarak 1906-07 arasında pasaport yasağı yüzünden Rusya ile ticaretleri engellenmiş olan tüccarlar tarafından kurulan “Can-Verir Örgütü”nün propagandası ile Erzurum’da yaşanan isyanlar gösterilebilir. Trabzon ve Kastamonu’da da benzer olaylar yaşanmaktaydı. Aynı örgütün Erzurum’da anayasa taraftarı broşürler dağıtması işin arkasında Jön Türklerin olma ihtimalini güçlendirmekteydi.¹⁰¹ Nitekim 1906’da yeniden örgütlenirken yurtiçinde “devrimci” propaganda yapacak adamlar toplanması kararı alınmıştı.¹⁰² Ancak bu olaylardan yola çıkarak halkın anayasa davasına ne kadar katkıda bulunduğunu ölçmek çok kolay değildir. Zira Jön Türklerin halk iradesinin tecelli etmesini ne kadar önemsedikleri ve halkın kendileri adına talep edilen anayasayı ne kadar anladıklarının üzerinde durmak gerekir. Şerif Mardin’in ifadesi ile halka ancak idareyi elit bir zümrenin eline vermek üzere “kıyam” hakkı tanıyan bir zihin yapısının¹⁰³ millet iradesine bir meşruiyet aracından ziyade önem vermesi ve bizzat Cemiyet mensuplarının dahi Kanun-i Esasi’nin içeriğine ne derece vakıf oldukları tartışılırken¹⁰⁴ ekonomik bunalım sebebi ile isyan eden kitleleri bilinçli “anayasa neferleri” ilan etmek abartılı olacaktır. Fakat Meşrutiyet’in geri dönülmez bir noktaya taşınması için “halka mâl etme” zarureti söz konusu idi bu sebepten halkın siyasete katıldığı imajının çizilmesi gerekiyordu.¹⁰⁵

1907 yılında muhaliflerin tek cephede toplanmaları için kritik olaylar yaşanacaktır. Bir önceki yıl Mustafa Kemal’in de katılımı ile Şam’da kurulan “Vatan ve Hürriyet Cemiyeti”ni bünyesine dahil eden Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Talat Bey’in Dr. Nazım ile irtibata geçmesi sonucu Paris’teki Ahmet Rıza grubu ile temaslara başladı. Gizlice İstanbul’a gelen Bahaeddin Şakir ile yapılan görüşme sonuç verdi ve 27 Eylül 1907 tarihinde iki grup birleşme kararı aldı.¹⁰⁶ Birleşmenin ardından artık “devrim” fikrinin daha ağır bastığı Cemiyet, Dr. Nazım’ın önerisi ile yeni bir eylem planını yürürlüğe koydu. Makedonya’nın istiklalini savunan IMRO ve Ermeni

¹⁰¹ Petrosyan, *a.g.e.*, s. 235-237. Nitekim Sultan’ın Anadolu’ya sürgün ettiği Jön Türk mensupları da propagandaya önemli katkılarda bulunmaktalardı. Ramsour, *a.g.e.*, s. 144.

¹⁰² Kansu, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁰³ Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, s. 165.

¹⁰⁴ Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, s. 40-41.

¹⁰⁵ Emiroğlu, *Anadolu’da Devrim Günleri II. Meşrutiyet’in İlanı*, Ankara: İmge Yayınları, 1999, s. 19-20.

¹⁰⁶ Hanioglu, *Preparation For A Revolution The Young Turks (1902-1908)*, s. 214-215.

Taşnaksütyun örgütlerinin eylemci program ve metotları benimsendi ayrıca Osmanlılık ideali kapsamında tüm etnik kökenlerin Cemiyet'e kabul edilmesi kararlaştırıldı.¹⁰⁷

Bütün bu gelişmelerle birlikte mevcut şartların değerlendirilmesini isteyen Ermeni Taşnaksütyun komitesinin, Sultan'ın bütün muhaliflerini kapsayacak büyük bir kongre çağrısında bulunması sonucu 29 Aralık 1907 tarihinde Paris'te II. Jön Türk Kongresi icra edildi. Kongrede Ahmet Rıza ile Ermeniler arasındaki tartışmalar tekrarlansa da ortak bir karar alınması sağlandı. Buna göre ülkede genel bir ayaklanma çıkarmak için çalışılacak, silahlı ve silahsız olarak mücadele edilecek, vergi ödemelerini aksatılarak hazine zora sokulacak ve ordu içinde propaganda artırılacaktı.¹⁰⁸

Kararlaştırdıkları üzere çalışmaya devam eden Sultan'ın muhalifleri, aradıkları fırsatı sonraki yaz aylarında yakalayacaklardı. 10 Haziran 1908 tarihinde İngiltere ve Rusya hükümdarlarının Reval şehrinde bir araya gelmeleri “devrim” yanlısı kesimleri harekete geçirmesi açısından tam anlamıyla bir kırılma anı olacaktır.¹⁰⁹ Söz konusu görüşmede, kendilerine Almanlar tarafından aşılandığı muhtemel olan Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşıldığı iddiasıyla alevlenen Jön Türkler bu durumu eylemleri için gerekçe olarak kullanacaklardır.¹¹⁰ Bundan sonraki olaylar hızlı bir şekilde ilerlemeye başladı. 3 Temmuz'da Manastır şubesinden Resneli Niyazi Bey'in emrindeki askerlerle dağa çıkması ile ihtilalin ilk adımı atılmış oluyordu. Bu hareket alınan bir emir ile değil başıboş girişim ile gerçekleşmiş olsa da Cemiyet tarafından sahiplenilerek ihtilal için düğmeye basıldı.¹¹¹ Olanları öğrenen Sultan Abdülhamit, güvenini kazanmış becerikli bir asker olan Şemsi Paşa'yı isyanı bastırması için

¹⁰⁷ Hanioğlu, *a.g.e.*, s. 217.

¹⁰⁸ Petrosyan, *a.g.e.*, s. 259-263. Hanioğlu, Taşnaksütyun komitesinin rolüne rağmen kongrenin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eseri olduğunu söylemektedir. Bkz. Hanioğlu, *Preparation For A Revolution The Young Turks (1902-1908)*, s. 191-192.

¹⁰⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 3: İttihat ve Terakki*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989, s. 21.

¹¹⁰ Alkan, *Selanik'in Yükselişi*, s. 165. Yakın bir tarihte Talat Bey ve Karasu'nun İstanbul'u ziyaret etmeleri ihtilalin hazırlığına yorulmaktadır. Cemiyet zaten harekete geçmeye hazırlanırken Yıldız Sarayı'nın Makedonya'da olanları fark edip müdahaleye hazırlanması hareketin öne çekilmesini gerektirmiş Reval Görüşmesi de istenilen fırsatı sağlamıştır. *A.g.e.*, s. 190 ve 201.

¹¹¹ *A.g.e.*, s. 207; Ramsour, *a.g.e.*, s. 148.

bölgeye gönderdi.¹¹² Paşa'nın gelişi İttihatçıları büyük bir paniğe sevk etmiş ve bazı kimselerde davalarından dönme eğilimi başlamıştı.¹¹³ Bu yüzden Paşa'nın İttihatçı "fedai" Mülazım Atıf Bey tarafından öldürülmesi, ihtilalin önündeki büyük bir engelin kalkması açısından önem taşımaktadır. Vaziyetten müteessir olan Sultan'ın bir sonraki hamlesi Tatar Osman Paşa'yı nasihatçi olarak göndermek olacaktır.¹¹⁴ Fedailerin bölgede terör estirdiği günlerde olaylar hızla İstanbul'un kontrolünden çıkmaktaydı. Şemsi Paşa'nın geldiği sıralarda Arnavutların -sebebi tartışılan- gerilimi üzerine başlayan "Firzovik Toplantısı", binlerce katılıma ulaşmıştı. Buradaki Arnavut ileri gelenlerini propaganda ile kendi davalarına dahil etmeyi başaran Jön Türkler, 18 Temmuz'da buradan İstanbul'a meşrutiyet yanlısı bir telgraf çekirtmeye muvaffak oldular.¹¹⁵ Bu olayı takiben 23 Temmuz'da Tatar Osman Paşa'nın Niyazi ve Eyüp Sabri Beylerce esir alınması Yıldız Sarayı'nın gardını tamamen düşürmüştür. Aynı gün Manastır şubesi, Saray'a telgraf çekerek Meşrutiyet'i ilan ettiğini bildirdi.¹¹⁶ Kısa sürede arka arkaya yaşanan bu kadar olayın ardından İstanbul'un mücadele edecek azmi kalmamıştı. Manastır'ı Rumeli'nin diğer bölgelerinin de takip etmeye başlaması üzerine durumu Heyet-i Vükela'ya havale eden Sultan, gece boyu yapılan toplantının ardından ertesi gün Meşrutiyet'i ilanını onayladı.¹¹⁷ Amacına ulaşan devrim, eski düzenin tarihe karışması açısından büyük bir kırılma anlamına gelmekteydi.¹¹⁸

¹¹² Hakan Özdemir, *Abdülhamid'i Deviren Kurşun İsyan Suikast İhtilal*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014, s. 140.

¹¹³ Murat Çulcu, *İttihat ve Terakki*, İstanbul: E Yayınları, 2011, s. 175.

¹¹⁴ Özdemir, *a.g.e.*, s. 207. Fedailere bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde değinilecektir.

¹¹⁵ N. Alkan, *a.g.e.*, s. 250.

¹¹⁶ *A.g.e.*, s. 280.

¹¹⁷ Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s. 33-34.

¹¹⁸ Aykut Kansu, *İttihatçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, Çev. Selda Somuncuoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 2.

BÖLÜM II

2.2. KIRK “MECNUN”DAN BİRİ: YAKUP CEMİL

"İttihad ve Terakki kırk mecnundan mürekkebi bir heyettir; Tal'at aklü'l-mecanindir, Hüseyin Cahid kalemü'l-mecanin, Kemal hesabü'l-mecanin, Ziya Gökalp kitabü'l-mecanin, Enver seyfü'l-mecanin, ben lisanü'l-mecanin, *Yakub Cemil de mecnunü'l-mecanin!*"¹¹⁹

2.2.1. Aile, Kültür ve Tahsil Yılları

XIX. Asırda güneydeki komşularının aleyhine istila hareketlerini sürdüren Rusya, Kafkas halklarının yerlerini terk etmelerine sebep olacak uygulamalarda bulunmuştur. Tarımsal faaliyetleri kısıtlanıp din değiştirmeye zorlanan bölge Müslümanları çareyi Osmanlı topraklarına göç etmekte bulacaklardır. Farklı kabilelerden oluşan Çerkesler, bu göç dalgasına katılan en yoğun topluluklardan biri olacaklardır.¹²⁰

Kafkasların zor şartlarında Ruslar ile savaşarak yetişen sert yapıya sahip Çerkesler, Osmanlıların asker ihtiyacı için de biçilmiş kaftan idiler.¹²¹ Bu özellikleri ile Osmanlı ordusunda önemli kademelerde yer almışlar ve son dönemin hemen hemen her savaşında bulunmuşlardır. Diğer yandan bireysel olarak icra edilecek tehlikeli görevlerde kullanmak üzere ihtiyaç duyulan “fedai” olarak da Çerkesler göze çarpmaktaydı. Daha önce değinildiği üzere fedailer ile iş görmenin yöntem olarak Türk ihtilal tarihine dahil olduğu “Kuleli Vak’ası”nda komplocular, Sultan’a suikast düzenlemek için Çerkesler’den faydalanmak istemişlerdi. En meşhur örneklerden bir diğeri ise Sultan Abdülaziz’in hal’i ve şüpheli ölümü sonrasında kayınbiraderi

¹¹⁹ "İttihat ve Terakki kırk deliden oluşmuş bir kuruldur. Talat akıllı delidir, Hüseyin Cahit kalemlidir, Kemal hesap delisidir, Ziya Gökalp kitaplı delidir, Enver kılıklı delidir, ben konuşan deliyim, Yakup Cemil de zır delidir." Fethi Tevetoglu, *Ömer Naci*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 143.

¹²⁰ İsmail Yaşayanlar, "Kafkas Göçmenlerinin İskânı", *Yeni Türkiye Dergisi*, Y. 21, S. 74, 2015, s. 672.

¹²¹ *A.g.m.*, s. 674.

Kolağası Çerkes Hasan'ın tek başına baskın yaparak Serasker Hüseyin Avni Paşa'yı öldürmesidir.¹²² Çerkesler, Yıldız Sarayı'nın önleyici tedbirleri karşısında yeraltında teşkilatlanan ve "fedai"lere ihtiyaç duyan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mevkilerinde de yerlerini alacaklardır.¹²³

Cemiyet'in fedai kadrosunun en meşhur isimlerinden olan Yakup Cemil, söz konusu göçlerin neticesinde Türkiye'ye yerleşen Çerkes bir ailenin çocuğudur.¹²⁴ 1883 yılında İstanbul'un Yenibahçe semtinde dünyaya gelmiştir.¹²⁵ Harbiye Mektebi künyesinde dış görünüşü ile ilgili olarak "ela gözlü", "orta boylu" ve "buğday yüzlü" ifadeleri bulunmaktadır.¹²⁶ İçinde büyüdüğü aile ile ilgili bilinenler pek fazla değildir. Soner Yalçın baba adını Ahmet, anne adını ise Nazik olarak verse de babasının adı Mehmet Cemal, annesinin adı ise Servet'dir.¹²⁷ Yine Yalçın'ın iddiasına göre baba, "ayıngacı" denilen tütün kaçakçılığı ile meşgul olmaktadır ve Yakup Cemil ilk görev yeri Makedonya'da bulunuyorken "Tütün Rejisi" kolcuları ile girdiği çatışmada öldürülmüştür.¹²⁸ Ancak künyesinde babasının mesleği "gümrük odacısı" olarak belirtilmiştir.¹²⁹ İlk eşi Fatma ve ikinci eşi Ayşe Nevber Hanımlar olmakla birlikte Ayşe Nevber hanımdan Tomris, Ülker ve Cemile adında üç çocuğu bulunmaktadır.¹³⁰

Askerlik mesleğini seçen Yakup Cemil, "1 Kanunusani 1316" (14 Ocak 1901) tarihinde Mekteb-i Harbiye'ye girmiştir.¹³¹ Umumi sıra numarası "78" olan Yakup

¹²² N. Alkan, *a.g.m.*, s. 329.

¹²³ Arsen Avagyan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler*, Çev. Ludmilla Denisenko, (Basım yeri belirtilmemiş), Belge Yayınları, 2004, s. 129.

¹²⁴ *A.g.e.*, s. 130.

¹²⁵ Millî Savunma Bakanlığı, Lodumlu Arşivi, Yakup Cemil Bey Emeklilik İşlem Dosyası, Tekaüt ve Eytam ve Eramil Belgesi, Dosya No: 146-331, 26 Ocak 1920.

¹²⁶ Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu Tarihî Arşivi, Künye Defteri, (Defter No Belirtilmemiş), s.168.

¹²⁷ MSB, Lodumlu Arşivi, Yakup Cemil Bey Emeklilik İşlem Dosyası, Tekaüt ve Eytam ve Eramil Belgesi, Dosya No: 146-331, 26 Ocak 1920; Soner Yalçın, *Teşkilat'ın İki Silahşörü*, İstanbul: Doğan Kitap, 2001, s. 20. Baba adı bilgisi yakın zamanda hazırlanan bir çalışmada Asaf Özkan tarafından da paylaşılmıştır. Bkz. Asaf Özkan, "Mütareke Döneminde İttihatçı Karşıtlığına Bir Örnek: Yakup Cemil Meselesinin Yeniden Gündeme Getirilmesi", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 70, 2021, s. 562.

¹²⁸ Yalçın, *a.g.e.*, s. 20. Mustafa Müftüoğlu ise orta halli bir memur olduğunu belirtmektedir. Mustafa Müftüoğlu, *Yakın Tarihimizde Siyasi Cinayetler 2: Meşrutiyet Devri*, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1975, s. 367.

¹²⁹ MSÜ., Kara Harp Okulu Tarihî Arşivi, Künye Defteri, (Defter No Belirtilmemiş), s.168. "Odacı: Devair-i resmide her kalem ve dairenin hizmetini gören ve gece bekçilik eden adam." Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, Haz. Fazılhak Nergiz ve Aziz Ençakar, İstanbul: Şifa Yayınevi, 2016, s. 173.

¹³⁰ Aynı belge. Buna karşılık yıllar sonra yapılan röportajda Ayşe Nevber Hanım, Cemile ve Ülker adında iki kızı olduğunu söylemekte Tomris hanımdan bahsetmemektedir. Bkz. Münir Süleyman Çapanoğlu, "Yakup Cemil Nasıl Niçin İdam Edildi? -2-", *Tarih Dünyası*, S. 2, Y. 1, 1965, s. 144.

¹³¹ MSÜ., Kara Harp Okulu Tarihî Arşivi, Künye Defteri, (Defter No Belirtilmemiş), s.168.

Cemil'in, mektepteki birinci sınıf notları şu şekildedir: "Akaid-i Diniye (45), Topoğrafya Nazariyatı (27), Hendese-i Resmiye (26), Hikmet-i Tabiiye (37), Kimya: (32), Kitabet (33), Talim Nazariyatı (31), Malumat-ı ve Terbiye-i Askerîyye (41), Lisan-ı Fransevî (12), Harita Tersimi (20), Hendese-i Resmiyye Eşgali (17), Topoğrafya Ameliyatı (20), Talim Ameliyatı (20), Alman ve Rus Lisanı (45), Yekûn-i Umumi (409)"¹³² Buna göre Yakup Cemil'in beşi tam not olmak üzere sekiz derste başarılı olduğu görülmektedir.¹³³ Fransızcanın aksine Alman ve Rus dilinde tam not alması da göze çarpan başka bir husustur.

Yakup Cemil'in gençlik yıllarındaki halet-i ruhiyesi hakkında Kuleli Askeri İdadisi yıllarında kendisi ile okuyan Hasan Amca'nın ifadeleri önemli ipuçları vermektedir. Yakup Cemil'in de dahil olduğu bir ortamda Osmanlı Devleti, "Büyük Güçler" ve Bulgaristan'ın askeri güçleri üzerine siyasi bir sohbet yapılmaktadır. Devletlerin asker sayılarıyla alakalı konuşulurken Büyük Güçler'den daha az asker çıkarabileceğini tahmin ettikleri Osmanlı Devleti'nin durumu üzerine yorum yaparlar. Hamasetle konuya giren Yakup Cemil de "Her vakit yedi kaire bir Müslüman. Biz gene çoğuz ondan." Dedikten sonra "şehit" ordularının Plevne'de Osmanlı Ordusunun yardımına geliş hikayesi anlatmaktadır:

"(...) Rus kumandanı bir sabah kalkmış, o gün hücum hazırlanıyormuş alaca karanlıkta, bir de ne görsün? Öyle yürüyerek de değil, dağların tepelerinden bulutların, sislerin arasından, adeta süzülerek, uçarak akar gibi yağız çehreli, yeşil sarıklı, kolları, pazıları sıvalı pırıl pırıl parlayan palalarını bileyerek ileri hatlara doğru ve daha gerilere binler, yüz binlerle gözlerinden ateş fişkıran birtakım askerler... Ardi arkası yok. Bildiği, gördüğü Osmanlı askerinden eser kalmamış. Onların yerine hep bu kıyafetli askerler. Durmadan akıyor seller gibi."¹³⁴

¹³² MSÜ., Kara Harp Okulu Tarihî Arşivi, Numara Defteri, (Defter No Belirtilmemiş), s.43. Kara Harp Okulu, yapılan belge talebine karşılık sadece birinci sınıf ders notlarını paylaşmış olduğundan ikinci ve üçüncü sınıftaki başarı durumu değerlendirmeye dahil edilememiştir.

¹³³ 14 dersin 4 tanesinde (Harita Tersimi, Hendese-i Resmiyye Eşgali, Topoğrafya Ameliyatı, Talim Ameliyatı) tam not 20 iken diğerlerinde 45'tir. Bkz. [Kho.msu.edu.tr/hakkında/harbiyeli_ataturk/dersleri.html](http://kho.msu.edu.tr/hakkında/harbiyeli_ataturk/dersleri.html).

¹³⁴ Hasan Amca ismiyle maruf olan kişi Hasan Vasfi Kıztaşı olup Kuleli Askeri Lisesi sonrasında Tıbbiye'ye girmiş ancak yarım bırakmıştır. Yaşadığı döneme dair yayınlanmış hatıraları vardır. Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet-Yarıda Kalan İhtilal-Tehcirin İç Yüzü-Nizamiye Kapısı-Prems Sabahattin ve Taklib-i Hükümet*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2013, s. 136.

Hasan Amca ilaveten mektep yıllarında Yakup Cemil'den aşağıdaki ifadelerle bahsetmektedir:

“beş vakit namazında, çok sakın karıncayı incitmekten sakınan bir cocuktu. Daima sofularla düşüp kalkar, tertemiz bir çehresi, kısa kesilmiş saçlarıyla emniyet telkin eden bir hali vardı. Derslerine çalışır orta derecede zeki, munis biri.”¹³⁵

İnançlı bir genç olduğu anlaşılan Yakup Cemil, inandığı değerlere teorik olarak uygun olan herhangi bir anekdotu, rasyonel çerçevede değerlendirmeksizin kabullenerek sinesinde taşıyabilmektedir. Nitekim bu yönünü ömrünün son anına kadar saklayacak ve hissiyatı değişse de tavrı aynı kalacaktır. Körü körüne inanmışlığın verdiği motivasyonun pratikteki karşılığını ise askerî deneyimi, histerik karakteri ve sert Çerkes doğasının etkisiyle fedailikte bulacaktır. Elbette her insan gibi değişime de uğrayacak girdiği bu yol onun gençlik yıllarında etrafına verdiği sakın ve zararsız intibainin aksine bir karaktere dönüştürecektir. Ayrıca “Malumat-ı ve Terbiye-i Askerîye” dersindeki başarısının aksine kariyeri boyunca askeri terbiyesini muhafaza edemediği görülecektir.

2.2.2. Vazife Başında Bir Âdem-i Müsellah

2.2.2.1. Kaynayan Kazana Girmek: Makedonya Deneyimi

Selanik, Manastır ve Kosova'yı kapsayan Makedonya, Osmanlılar tarafından “Vilâyât-ı Selâse”, “Rumeli Vilâyâtı”, “Rumeli Vilâyât-ı Şahanesi” olarak adlandırılmaktaydı.¹³⁶ Bölgenin en önemli şehri olan Selanik, XIX. Yüzyılın ikinci yarısı ile kapitalizm ağının bir parçası olarak hızla kalkınmış ve Avrupa ile İstanbul arasında kritik bir bağlantı noktası haline gelmiştir.¹³⁷ Şehrin ticari bir merkez halini alması burada gerçekleşen olumsuzlukların Avrupa ülkelerinin hızlıca dikkatini çekmesine sebep olmaktadır.¹³⁸ Bu sebeple Makedonya'da düzenin bozulmaya

¹³⁵ A.g.e., s. 266.

¹³⁶ Emre Gör, “II. Abdülhamid Dönemi'nde (1876-1909) Rumeli'de Komteilere Karşı Yürütülen İstihbarat Faaliyetleri”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2018, s. 2.

¹³⁷ Pınar Şenışık, “Osmanlı Makedonyası'nda Şiddet ve Nisan 1903 Olayları”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 27/1, 2017, s. 292.

¹³⁸ A.g.m., s. 296.

başlaması, Osmanlı İmparatorluğu'nun harici politikasında ciddi bir baskı unsuru oluşmasına sebep olacaktır.

1870 yılında kurulan Bulgar Eksarhlığı Makedonya meselesi için bir dönüm noktası olacaktır. Bu gelişmeyi bir “yeniden uyanış” olarak gören Bulgarlar,¹³⁹ nüfuz alanlarını Rum Patrikhanesi'nin aleyhine genişletmek üzere faaliyetlere giriştiler. Fakat bölgedeki huzursuz atmosferin başlaması, Berlin Antlaşması'nda istediklerini alamamalarının öfkesi ile çalışmalarını daha aktif bir hale getirmeleri ile gerçekleşti.¹⁴⁰ 1885 yılında Bulgarların çetecilik faaliyetlerinin ilk kazanımı olarak Doğu Rumeli'yi ilhak etmeleri Makedonya üzerinde emelleri olan diğer Balkan devletlerinin uyanmalarına yol açtı. Ertesi yıl “Sveti Sava” adlı dernek Belgrat'ta Makedonya'daki Sırbistan çıkarlarının temini için ortaya çıktı.¹⁴¹ Rakiplerine göre harekete geçmekte geciken Yunanistan ise 1894 yılında “Etnik-i Eteryä” Cemiyeti'ni kurarak bölgedeki yarışa dahil oldu.¹⁴² Tarafların mücadelelerine karşın bölgeyi elinde tutmaya devam eden Osmanlı İmparatorluğu ise bu eski vilayetinden kolayca vazgeçmek niyetinde değildi. İstanbul'un stratejisi harici siyasette olduğu gibi Makedonya'daki örgütler arasında da denge politikası izlemek ve askeri tedbirleri artırarak asayişini korumak olacaktır.¹⁴³

1899 yılı ile bölge tam anlamıyla çetelerin savaş alanına dönmüş durumdaydı. 1900-1903 yılları arasında Makedonya ve Edirne'nin her tarafında çeteler bulunmaktaydı.¹⁴⁴ Vaziyet Ömer Fevzi Bey'in “Siyasi maksatlı komitalar en ehemmiyetli olanlardır. Çünkü kaynakları geniş bağluları çoktur” tespitini

¹³⁹ Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, Haz. Ayşen Anadol, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s. 45.

¹⁴⁰ Ali Güneş, *Gayrinizami Harp Balkan Harbi'nde Komita, Çete, Jandarma ve Milisler*, İstanbul: Kronik Yayınları, 2020, s. 61-62.

¹⁴¹ Suzan Ertürk, *Balkanlar'da Aşırı Milliyetçi Bir Örgütlenme: Makedonya-Edirne Dahili İhtilal Teşkilatı (1893-1912)*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], İzmir: Ege Üniversitesi, 2018, s. 18 ve 33.

¹⁴² Hasip Saygılı, “Rumeli Müfettişliği Döneminde (1902-1908) Makedonya'da Yunan Komitecileri ve Osmanlı Devleti, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, S. 21, Y. 11, 2015, s. 150. Fakat 1897 yılında Yunanistan'ın Osmanlı orduları karşısında ağır bir yenilgiye uğraması bölgedeki faaliyetlerinin de ciddi anlamda kesintiye uğramasına yol açtı. Bkz. *A.g.m.*, s. 151.

¹⁴³ 1897'de Yunanistan ile savaş halinde iken Bulgar çeteleri görmezden gelirken 1900 yılı sonrasında bölgede artan Bulgar etkisini kırmak isteyen II. Abdülhamit, Yunan çeteleri üzerindeki baskıyı hafifletmiştir. Yıkıcı, *a.g.t.*, s. 151; Saygılı, *a.g.m.*, s. 151.

¹⁴⁴ Ertürk, *a.g.t.*, s. 68 ve 72.

doğrulamaktaydı.¹⁴⁵ Sofya tarafından desteklenen Bulgar çeteleri, köylüleri örgütleyerek Osmanlı, Yunan ve Sırp taraflarına karşı harekete dahil etmekteydiler.¹⁴⁶ 1902'de II. Abdülhamit, bölgeyi dış müdahaleye meydan vermeksizin istikrara kavuşturmak üzere bir reform planı hazırlattı. Yetkileri artırılmış bir valilik makamı tesis etmek ve bölgedeki tüm etnik unsurların dahil olabileceği Jandarma kuvveti oluşturmayı içeren bu plan Avusturya, Rusya ve Balkan devletlerinin tepkisini çekti.¹⁴⁷ İstanbul'un başarılı olmasına mâni olmak isteyen Bulgar tarafı, 1903 tarihinde eylemlerini artırmış ve 20 Temmuz 1903 tarihinde İkinden İsyanını başlatmışlardır. Bulgar çetelerin aldığı karar bölgeyi Türkler için yaşanmaz hale getirmek üzere karşılarına çıkan her Türk'ü öldürmekti.¹⁴⁸ İsyan, Osmanlı Kuvvetleri tarafından hızlı bir şekilde bastırılrsa da Batılıların ilgisini çekme noktasında başarılı olmuş 2 Ekim 1903'te Münzsteg Programı kabul edilmişti. Buna göre Makedonya'da Büyük Güçler'in askerlerinin de yer alacağı uluslararası bir Jandarma kuvveti oluşturulacaktı.¹⁴⁹ Bölgeye geniş yetkilerle Genel Vali olarak atanan Hüseyin Hilmi Paşa, çetelerle mücadeleyi daha etkin hale getirebilmek için önemli adımlar attı. 1904 tarihinde Avcı Taburları adında özel birlikler meydana getirildi, gözlem kuleleri oluşturuldu ve Türk köylerinin sık sık ziyaret edilerek korunmasının yanı sıra Türk çeteleri kurulmasına çabalandı. Kurulan Avcı Taburları, modern eğitimden geçirilmiş yeni nesil subaylardan seçilenlerin ilk görev yeri olmaktaydı.¹⁵⁰

Makedonya Meselesi, Jön Türkler için son derece önemli bir yere sahipti. O dönem en fazla tutundukları tarz-ı siyaset olan Osmanlıcılığın gereği tüm halkların eşit hak ve yükümlülöklere sahip olması gerektiğini savunmakta ve bölgedeki sorunların da II. Abdülhamit yönetiminden kaynaklı olup parlamenter idare ile çözüleceğini iddia etmekteydiler.¹⁵¹ Bölgede etkin bir varlığa sahip olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, iddiasına paralel bir şekilde azınlık çeteleri ile ilişkilerini ilerleterek Jön Türk davasına

¹⁴⁵ Ömer Fevzi Mardin, *Osmanlı Gayrinizami Harp Doktrini Eşkıya Takibi ve Çete Muharebeleri Talimnamesi* (1909), Haz. Ali Güneş, İstanbul: Dergan Yayınları, 2020, s. 60.

¹⁴⁶ *A.g.t.*, s. 78.

¹⁴⁷ Yıkıcı, *a.g.t.*, s. 152.

¹⁴⁸ Ertürk, *a.g.t.*, s. 264-267.

¹⁴⁹ Yıkıcı, *a.g.t.*, s. 153.

¹⁵⁰ Saygılı, *a.g.m.*, s. 164; Ertürk, *a.g.t.*, s. 319.

¹⁵¹ Mehmet Hacısalıhoğlu, "İttihadcılar ve Makedonya İhtilal Komiteleri: İttihad ve Terakki Hükümetinin Başlamasına Kadar İlişkiler, Pazarlıklar ve Sonuçları", *Tarih Dergisi*, C. 0, S. 38, 2003, s. 110.

dahil etmeyi planlamaktaydı.¹⁵² 23 Kasım 1893 tarihinde Selanik'te kurulan ve "Makedonya Makedonyalılarıdır" ilkesi doğrultusunda faaliyet gösteren "Makedonya İç Devrim Örgütü" (VMRO), 1903 yılında bağımsız Makedonya taraftarı "Santralistler" ve Bulgaristan yanlısı "Vırhovistler" olmak üzere ikiye ayrılmıştı.¹⁵³ Örgütün sol kanadını temsil eden Yane Sandanski'nin kontrolündeki Santralistler, İttihatçıların ihtilale giden yolda davalarına kazandıkları önemli bir müttefiki olarak ortaya çıkacaktır.¹⁵⁴

Makedonya, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üye kazanmak üzere icra ettiği propagandaya da ciddi katkı sağlamaktaydı. Mürzsteg programı ile bölgenin kaybedilme endişesini değerlendirerek kendilerini "vatanın bekçisi" olarak gören genç zabitler üzerinde kullanılan "vatan elden gidiyor" algısının tesiri büyük olmuştu.¹⁵⁵ Günleri azınlık çeteleriyle çatışarak geçen zabitler, Goltz Paşa tarafından şekillendirilen Harbiye eğitimlerinin üzerine Makedonya deneyimini ilave ederek gerilla savaşı üzerine uzmanlaşmaktaydı. Daha da önemlisi bölgede yaşanan etnik unsurlar arası mücadelenin başka bir tarafında yer alan zabitler çete savaşı pratiğini vatansever hisler ile harmanlayarak "komitacı" bir karakter kazanmaktaydı.¹⁵⁶ Zabitlerin bu değişim ile nasıl bir ruh haline büründüğü hakkında ilk komitacılarından Fuat Balkan'ın şu ifadeleri önemlidir:

"Komitacılık denilen şey, bazılarının zannettikleri gibi soygunculuk, çapulculuk değildir. Aksine vatanseverliğin en müfritine komitacılık denir! Ve komitacı vatan davası karşısında, her şeyini hatta canını dahi feda eden, gözünü budaktan sakınmayana, tepeden tırnağa feragat kesilmiş insandır. Memleketinin ve milletin menfaati gerektirdiği aman merhamet bilmez, yakmak lazımsa gözünü kırpmadan yakar; yıkmak gerekirse yıkar, kırar, döker! Taş üstüne taş, omuz üstünde kelle bırakmaz!"¹⁵⁷

¹⁵² A.g.m., s. 104.

¹⁵³ Gör, a.g.m., s. 7;

¹⁵⁴ Hacısalıhoğlu, a.g.m., s. 111.

¹⁵⁵ Özer Özbozdağı, *İttihat-Terakki ve Makedonya Sorunu 1908-1912*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Tokat: Gazi Osman Paşa Üniversitesi, 2016, s. 18. Şerif Mardin, subayların eylemci yaklaşımını, ordunun önceden beri imparatorluğun korunması açısından sorumlu hissiyatına, bu hissi de "gaza" ideolojisine de bağlamaktadır. Bkz. Mardin, a.g.e., s. 290.

¹⁵⁶ A.T. Alkan, a.g.e., s. 27; Nagihan Yamaner, *Komitacılık, Balkan/Makedonya Komitacılığı ve Türk Devlet Geleneğine Sirayeti*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Aksaray: Aksaray Üniversitesi, 2019, s. 121.

¹⁵⁷ Fuat Balkan, "İlk Türk Komitacısı Fuat Balkan'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, C. 2, S. 14, 1962, s. 5.

Komitacılık kavramını bu şekilde idealize eden Balkan'ın ifadeleri, işin içinden gelmesi ve bununla iftihar etmesi bakımından anlaşılabilir hatta teorik açıdan itiraz edilmeyebilir. Fakat pratikteki karşılığı bu kadar masum değildir. “Vatansever” duyguların en üst seviyesi ifadesine sığınmak söz konusu eylemler sırasında icra edilen sorgusuz infaz ve yağmaları haklı çıkarmamaktadır. Bu ifadeler “memleket ve millet menfaati” için yapıldığı iddiası taşısa da kişisel menfaat ve ikballerin de fazlasıyla gözetildiği bir ortama uygun düşmemektedir. Nitekim bunun en önemli örneklerinden biri de ileride görüleceği üzere Yakup Cemil olacaktır.

Mekteb-i Harbiye'den 12 Ağustos 1319 (25 Ağustos 1903) tarihinde¹⁵⁸ mülazım (teğmen) rütbesi ve “1319 - P.127”¹⁵⁹ sicil numarası ile mezun olan Yakup Cemil, yabancı müdahalelerinin arttığı, çatışmaların yoğunlaştığı böyle bir zamanda Makedonya'daki 3. Ordu'ya tayin olacaktır.¹⁶⁰ Buradaki görevleri hakkında geniş bilgi bulunmamakla birlikte Yakup Cemil'den hatıratında bahseden Behiç Erkin, Selanik'te kendisinin taburunda görevli bir mülazım olduğunu söylemektedir.¹⁶¹ 13 Mart 1903 tarihinde 17. Nişancı Taburu 2. Bölüm Komutanlığına atanan Erkin, bu görevi uhdesinde kalarak Selanik'teki asi Bulgarları bastırmak üzere geçici olarak kurulan İlave Tabur Komutanlığına da getirilmiştir. Yakup Cemil'in taburunda görevli olduğunu söylemesinden yola çıkarak yollarının bu geçici görev ile kesişmiş olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁶² Bu durumda Yakup Cemil'in henüz çiçeği burnunda bir zabıt iken Bulgar isyanının bastırılmasında görev aldığı söylenebilir.¹⁶³

¹⁵⁸ MSÜ., Kara Harp Okulu Tarihî Arşivi, Künye Defteri, (Defter No Belirtilmemiş), s.168.

¹⁵⁹ "319 (1903)'de Harbiye'den Çıkan Subaylar İçin Kırk Yıllık Hatıra, Ankara, MMV Matbaası, 1943, s. 55, aktarım: Arif Cemil Denker, *Teşkilat-ı Mahsusa*, Haz. Erhan Çiftçi, İstanbul: Kronik Yayınları, 2020, s. 381.

¹⁶⁰ *A.g.e.*, s. 141; MSÜ., Kara Harp Okulu Tarihî Arşivi, Künye Defteri, (Defter No Belirtilmemiş), s.168.

¹⁶¹ Behiç Erkin, *Hâtırat 1876-1958*, Haz. Ali Birinci, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010, s. 154.

¹⁶² Levent Birsın, *Behiç Erkin (Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri)*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2011, s. 8.

¹⁶³ Soner Yalçın'ın kitabında Yakup Cemil'in Makedonya'da Enver Bey'in emrinde olduğu ve Giritli Kaptan Skalidis, Bulgar Petso, Rum Pirlepe, Arnavut Istaryalı Kâmil Bey ve “Vardar Güneşi” Apostol adlı çetecilere yönelik çarpışmalarda yer aldığı iddia edilirken bu iddiayı biraz ekleme yaparak tekrar eden İlyas Kara, Yakup Cemil'in Halil (Kut) Bey'in emrinde olup aynı çetelere karşı mücadele ettiğini ve Apostol'un öldürülmesinde görev aldığını söylemektedir. Bkz. Yalçın, *a.g.e.*, s. 21-22; İlyas Kara, *Yakup Cemil*, İstanbul: Olympia Yayınları, 2016, s. 33-36. Enver Paşa, hatıratında söz konusu çetelerle isimlerini zikrederek çarpışmalarını anlatmakta ve Apostol'un çetesinin “25 Ağustos 322” (7 Eylül 1906) tarihinde imha edildiğini söylemektedir. Halil Bey ise (muhtemelen Enver Bey'in verdiği tarihte) Apostol ile gerçekleşen çarpışmayı kendisinin idare ettiğini anlatmaktadır. Fakat çetesi yok edilse de Apostol bu tarihte öldürülmüş değildir. 1911 yılında Apostol'un üzerine tekrar gönderilen Halil Bey bu şahsın iltif edilmesini sağlayacaktır. Her iki şahıs da söz konusu eylemler sırasında Yakup Cemil'den hiç

Yakup Cemil'in, milli duyarlılığı yüksek biri olarak Namık Kemal'in vatan temalı şiirlerinin ve Jön Türk yayınlarının elden ele gezdiği ve siyasi sohbetlerin yapıldığı mektepte¹⁶⁴ Jön Türklerin fikirlerinden haberdar olması ve etkilenmesi son derece olağandır. Dönemin diğer ihtilal yanlısı subaylarında olduğu üzere söz konusu fikirlerin tesiri ile şekillenen zihni, Makedonya'da kazandığı pratikle komitacı bir karakter kazanmakta zorlanmamıştır. Mahir bir nişancı ve Türkçü hislere sahip olarak bilinen Yakup Cemil'in¹⁶⁵ bölgedeki azınlık komitelerinin milli davaları uğruna verdikleri mücadeleye yakından şahit olup çatışmalara katılarak her iki özelliğini daha da kuvvetlendirmiş olmalıdır. Ancak Yakup Cemil'in "vatansever" duygularının kabarması dışında "hürriyet ve meşrutiyet" kavramlarını ne kadar anladığını kestirmek zordur. Cemiyet'in "eylemci-tetikçi" kanadının bir üyesi olduğu kesin olmakla birlikte siyasi farkındalığa sahip olduğuna delalet edecek hatırat gibi bir eser bırakmamıştır. Nitekim üstlendiği rol de tutarlılık açısından böyle düşünsel bir farkındalığı kaldırmaya müsait değildir. Yaşantısı ve tavırları, Cemiyet'in Talat, Enver, Cemal, Bahaeddin Şakir, Dr. Nazım beyler gibi önde gelen kimseleri gibi ideolojik derinliğe ve ilm-i siyasete sahip olmadığını göstermektedir.

Makedonya etkisi sadece subayların bireysel olarak yaşadıkları bir değişimden ibaret değildi. Cemiyet'in metotları hatta nizamnamesi dahi Makedonya komitelerinden ciddi anlamda etkilenmişler ve ihtilalin başarılı olması için taklit etmekte sakınca görmemişlerdir. Bölgedeki gelişmeleri takip eden Bahaeddin Şakir ve Dr. Nazım, Bulgarların kendilerine verilen politik eğitim sayesinde kendilerini nasıl feda ettiklerini gözlemlemişlerdi.¹⁶⁶ Benzer bir yapılanmaya ihtiyaç duyan İttihat ve Terakki Cemiyeti, bünyesinde bir "fedai" şubeleri oluşturmaya karar verdi. *Şura-yı Ümmet*, yazılarıyla Cemiyet'in bu adımı atarken ne kadar motive olduğunu göstermekteydi:

bahsetmemektedir. Dolayısıyla ilgili yazarların bu çarpışmalar ile Yakup Cemil'i mezkûr hatıratlarda anlatılanların paralelinde kurdukları ilişkinin bir hayal ürünü olduğu ve elle tutulur bir dayanakları olmadığı söylenebilir. Bkz. Enver Paşa, *Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)*, Haz. H. Erdoğan Cengiz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 25-29; Halil Kut, *a.g.e.*, s. 69-71, 100-102 ve 110.

¹⁶⁴ Halil Kut, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁶⁵ Sadi Borak, *İktidar Koltuğundan İdam Sehпасına*, Ankara: Kırmızı Beyaz Yayınları, 2004, s. 5.

¹⁶⁶ Hanioglu, *Preparation For A Revolution The Young Turks (1902-1908)*, s. 211.

“Bir milletin kurtuluşu yapacağı fedakarlığa ve dökceği kana bağlıdır. Şimdiye kadar hiçbir millet dergi basmak suretiyle doğal hakkı olan özgürlüğü elde edememiştir.”¹⁶⁷

Enver Bey’in kuruluşunda önemli rol üstlendiği fedai şubeleri Cemiyet’in 1908 Nizamnamesinde yerini almıştı.¹⁶⁸ Fedailere ayrılanlar arasında 50, 51 ve 52. maddeler göze çarpmaktaydı:

“Madde 50: Fedai bir şube heyet-i merkeziye tarafından karar verilip heyet-i idareden tebliğ olunacak bir fedakarlığı icra edeceği zaman icraat-ı mezkurenin iflasına bir ferdin himmeti kâfi ise keyfiyet-i icra şube tarafından talep olanlardan kur’a isabet edene havale ve birden ziyade efrad tarafından mevkii fiile vaz’ı lazım geldiği takdirde şubece icra edilir.

Madde 51: Fedai bir şube, heyet-i idare tarafından tayin olunan müddet zarfında vazife-i fedakaraneyi icraya mecbur olduğundan tavgiz ettiği (görevlendirdiği) ferd-i fedainin harekât-ı icraiyesini takib edeceği gibi, muvazzaf olan fedai şubenin harekâtı da heyet-i idarenin nezareti altında bulunacaktır.

Madde 52: Fedai şubeler heyet-i merkeziyenin malumatı olmaksızın müstakilen icraata mezun olmayıp yalnız icra edecekleri fedakârlık hakkında sair şubat-ı esasiye gibi heyet-i merkeziyeye teklifat ve ihtaratta bulunabileceklerdir.”¹⁶⁹

Aynı yılın Haziran ayında Cemiyet’e dahil olan Yakup Cemil,¹⁷⁰ yeni kurulan fedai teşkilatının ilk ve en önemli üyelerinden biri olacaktır. Bölgede çetelere karşı giriştiği operasyonlar ile itibar kazanan ve fedailerin arasında muteber bir mevkii olan Enver Bey¹⁷¹ ile kaynaşmaları yüksek ihtimalle burada gerçekleşecek ve zamanla kendisinin en sadık fedailerinden birisi olacaktır.¹⁷² Aynı zamanda Cemiyet adına ve ihtilal yolunda icra edilecek cinayetlerin aranan adamı haline de gelecektir. Hayatın cilvesidir ki akıbetine de yine bu özelliğinin onu sürüklediği bir macera yüzünden

¹⁶⁷ Hanioglu, *a.g.e.*, s. 217.

¹⁶⁸ Enver Paşa, *a.g.e.*, s. 41.

¹⁶⁹ Murat Çulcu, *İttihat ve Terakki*, İstanbul: E Yayınları, 2011, s. 162.

¹⁷⁰ Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 107. Soner Yalçın, Yakup Cemil’in Cemiyet’e katılmasında Sapançalı Hakkı’nın aracılık ettiğini yazmıştır. Bkz. Yalçın, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁷¹ Halil Kut, *a.g.e.*, s. 67.

¹⁷² Çapanoglu, *a.g.m.*, s. 141.

kavuşacaktır. Yakup Cemil'in Makedonya ve diğer bölgelerde fedailik kapsamına giren icraatları ileriki bölümlerde işleneceğinden burada yer verilmeyecektir.

2.2.2.2. İran'dan Erzurum'a "Hürriyet" Direnişi

Makûs gidişatı durdurabilmek için Batı'nın deneyimlerinden faydalanan Osmanlılar, aldıkları metot ve fikirleri kendi bünyelerinde yorumlayarak diğer İslam ülkeleri için bir nevi aracı rolü de üstlenmişlerdir. Bu konuda en önemli örneklerden sayılabilecek olan İran, komşusu Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde gerçekleştirilen reformlardan etkilenerek kendi ülkesinde de "ilerleme" yanlısı bir zümrenin meydana gelişine şahitlik etmiştir. Tebriz, Osmanlı'daki Selanik örneğine benzer şekilde ticari merkez halini alıp uluslararası faaliyetlerin odak noktaları arasına girmiş ve yenilikler de bu şehirde filizlenmiştir. Kaçar şehzadesi Abbas Mirza (Ölm. 1833), şehrin valisi olduğu süre boyunca III. Selim'in hareketini örnek alarak Avrupa'ya öğrenciler göndermiş, modern bir ordu kurmuş, Batılı danışmanlar istihdam etmiş ve şehrin modern yaşamın merkezi haline gelmesini sağlamıştır.¹⁷³ Avrupa'da ikamet ettikleri süre boyunca Jön Türklerin hikayesine benzer bir süreçten geçerek Batı felsefi akımlarından etkilenen İranlı reformistler,¹⁷⁴ Osmanlı'daki muadilleri ile Tanzimat döneminden beri sıkı ilişki içinde bulunarak onlardan da ciddi anlamda etkilenmişlerdir. İstanbul'da ilk anayasanın ilan edildiği 1876 yılının aynı zamanda İran'da meşrutiyet yanlısı ilk gazete olan *Ahter*'in yayına başladığı tarih olması söz konusu etkiye önemli bir örnektir.¹⁷⁵

İran'daki anayasa taraftarları, 1906 yılında amaçlarına ulaşarak Meşrutiyeti ilan ettirseler de bu durum fazla uzun sürmemiş Muhammet Ali Şah, Rus askerlerinin yardımı ile meşrutiyet yanlılarını baskı altına alırken 23 Haziran 1908'de topa tutturduğu meclisi de lağvetmiştir.¹⁷⁶ Bu hadiseden yaklaşık bir ay sonra Osmanlı'da

¹⁷³ Fariba Zerinebaf, "İstanbul'dan Tebriz'e: Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da Modernite ve Meşrutiyet, Çev. Umut Başar, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Y. 15, S. 55, 2018, s. 215.

¹⁷⁴ Telgrafın kullanılmaya başlanması, taraflar arasındaki fikir alışverişinin daha da hızlanmasına yol açacaktır. *A.g.m.*, s. 213.

¹⁷⁵ Fariba Zarinebaf, "Alternatif Moderniteler: Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da Meşrutiyetçilik, Çev. Hatice Uğur, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C. 13, S. 24, 2008/1, 49 ve 52.

¹⁷⁶ Bijan Cezani, *İran Meşrutiyet Devrimi Güçler ve Amaçlar (1906-1911)*, Çev. Ramin Cabbarlı ve Türkan Urmulu, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014, s. 94 ve 99.

ikinci defa Meşrutiyet ilan edilirken, Şah kuvvetlerinin kuşatması altındaki Tebriz’de direniş sürmekteydi.¹⁷⁷ Meclislerinin lağvına müteakip Osmanlı’da İttihat ve Terakki’nin gücü ele geçirmesi, İranlı muhalifler için bir sığınma kapısı açtı. İstanbul’da örgütlenen muhalifler aynı zamanda Avrupa’daki İttihatçılar ile de iletişim kurarak ve iş birliğinin temellerini atmışlardı. Nisan 1909’da Şah lehine gerçekleşen Rus işgaline rağmen Meşrutiyet yanlıları mücadelelerinden vazgeçmemişlerdi.¹⁷⁸

Sultan’a karşı mücadele ettikleri süre boyunca İran da Jön Türkler açısından büyük önem taşımaktaydı. Propagandalarını sürdürebilmek adına yayınlarını yurtiçine naklederken İranlı reformistlerin yardımını alan Jön Türkler, Tebriz’e adamlarını göndererek oradaki davaya da katkıda bulunuyorlardı.¹⁷⁹ İttihatçıların İran’a yönelik yaklaşımları başlangıçta Sultan’ın politikalarına paralel bir şekilde mezhep kavgalarını aşip “ittihad-ı İslam” kurma amacı ile izah edilebilirken zamanla Meşrutiyet odaklı siyasi bir ortaklığa dönüşmüştü.¹⁸⁰ Kendisi mutlak bir idareyi sembolize etmesine rağmen Sultan Abdülhamit, Meşrutiyetçiler ile Şah arasında dengeli davranarak İran’ı zayıf bırakma politikası güderken¹⁸¹ İttihatçılar, Türkiye’deki amaçlarına ulaşır ulaşmaz “devrim” misyonlarını İran’a da teşmil ederek komşu reformistlerin yardımına karar vermişlerdi.

Merkez-i Umumi emri ile bu zorlu görev için Makedonya’daki sert mücadelede yetişmiş fedailerden bir ekip seçildi. Enver Bey’in amcası Halil (Kut) Bey idaresinde gerçekleşecek harekete Yakup Cemil’in yanı sıra Filibeli Hilmi, Mustafa Necip, Ömer Naci ve İranlı Said Selmasi eşlik etti. Erzurum’a vardıklarında yeni katılımlar ile sayıları otuza yükselmişti. Burada güçlerini ikiye bölüp bir kısmı Van’a gönderen Halil Bey emrindeki grubu ile Ağrı Dağı eteklerindeki Celali Kürt Aşiretleri ile görüştü. Zira İran’daki hareket için aşiretlerin desteğini temin etmeyi amaçlamaktaydı.¹⁸²

¹⁷⁷ A.g.e., s. 238.

¹⁷⁸ Zerinebaf, "İstanbul'dan Tebriz'e: Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da Modernite ve Meşrutiyet, s. 217 ve 227.

¹⁷⁹ M. Volkan Atuk, "İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin İran Politikası", *Belleten*, C. 83, S. 296, 2019, ss. 263.

¹⁸⁰ A.g.m., s. 272.

¹⁸¹ A.g.m., s. 262.

¹⁸² Yakup Cemil’in İran macerası hakkında bilgiler son derece sınırlıdır. Konuya dair elle tutulur en fazla veriye Halil Kut Paşa’nın hatıratından ulaşılabilmektedir. Taylan Sorgun, *Halil Paşa: İttihat Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, İstanbul: Kamer Yayınları, 1997, s. 59. Grubun yollanmasındaki amaç halkı Şah’a karşı örgütleyerek direnişe dahil edilmeleriydi. Atuk, a.g.m., s. 279.

Hareketlerine devam eden fedailer, yolların kötü olması ve konaklama imkânı bulunmaması ile yolculuğun şartları zorlaşsa da denetimin sıkı olmadığı İran sınırından geçmeyi başarırlar.¹⁸³ Bölgenin en güçlü aşireti Abdüviler ile görüşmek üzere Kotur'a geçerler ve aşiretin reisi Simko İsmail Ağa ile yakınlık kurarlar. Misafirlikleri sırasında Ağa ile aralarında Yakup Cemil'in de rol aldığı bir nişancılık yarışı yapılır ve yetenekleri ile Simko Ağa'nın takdirini alırlar. Halil Bey'in Şah taraftarı olarak bahsettiği Ağa, bu tanışıklığın hatırına tarafsız kalacaktır. Buradan Selmas vilayet merkezi Dilman'a geçerek Reis Hadümilmil ile görüşüp Şah kuvvetlerinin muhasarası altında olan Hay Kalesi'ni birlikte müdafaa etmek üzere anlaşma yaptılar. Ekibi ile gizlice kaleye giren Halil Bey, savunmacılara birkaç gün top ve mavzer eğitimi verdikten sonra durumu analiz etmiş ve üstün durumdaki Şah güçlerine arkalarından baskın yapmaktan başka çıkar yol olmadığına kanaat getirmişti. Baskın sırasında şiddetli çarpışmalar yaşanırken direnişçiler arasında teslim olan ve kaçanlara karşılık çatışmaya dahil olan Şah askerlerinin sayısı git gide artması üzerine Halil Bey müfrezesine ricat etmelerini emrederken kendisi Yakup Cemil ile ateş hattında kaldı. Yakup Cemil ve Halil Bey, Şah kuvvetlerine karşı omuz omuza çarpışarak geri çekilirken rastladıkları boş bir atın üzerine atlayarak müfrezeleri ile aralarına giren dereyi geçip siper alma fırsatı buldukları anda peşlerindeki düşmana direnmeye devam ettiler. Yakup Cemil ile yan yana savaşmaya devam ederek düşmanı püskürtmeyi başaran Halil Bey olayı şöyle ifade etmekteydi: "Her tetiğe basışımızda bir Şah'ının yere yuvarlanması bunları yıldırır ve dereyi geçmeye cesaret edemediler." Ateş hattından çıkmayı başaran ikili yanlarına doğru bir grup atının yaklaştığını görünce tekrar çatışma vaziyeti almışlar fakat Başkale Mutasarrıfı Cevdet Bey'in önderliğindeki bu grubun kendilerine destek için geldiğini öğrenince rahatlamışlardı. Çatışmalarda verilen kayıplar ciddi olup aralarında İranlı Said Selmasi de bulunuyordu.¹⁸⁴ Hay Kalesi müdafaa edilebilmişti fakat Halil ve Yakup Cemil Beylerin macerası bitmiş değildi. Kendileri İran'daki inkılap için vuruşmakla

¹⁸³ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa Cilt II 1908-1914*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986, s. 120.

¹⁸⁴ Sörgün, *a.g.e.*, s. 60-66. Ekipte yer alan İranlı'nın ismi Mehdi olarak da verilmektedir. Aydemir, *a.g.e.*, s. 121.

meşgulken İstanbul'da patlayan 31 Mart Hadisesinin, ihtilalin önemli şehirlerinden Erzurum'daki yankıları ile yüzleşmek durumunda kalacaklardır.

31 Mart Hadisesi, devrimden sonra şekillenen siyasi tarafların mücadelesi ve buna bağlı olarak yükselen gerilimin neticesinde patlak vermiştir. Reform yanlısı cereyanlarda “irtica” sendromunun zuhur etmesine sebep olan ve hala tartışmalara konu edilen olayın değerlendirilmesi, hâkim siyasi görüşün etkisiyle değişime uğrayabilmektedir.¹⁸⁵ Hadisenin sebepleri olarak ihtilalin sonrasında gerçekleşen siyasi kutuplaşma ve bunun sebep olduğu huzursuzluk ile askeri ve sivil tabanın sinir uçlarına dokunan değişimler görülebilir.¹⁸⁶

23 Temmuz 1908'de Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesi devlet mekanizması ve toplum için büyük bir dönüşüm anlamına da gelmekteydi. Fakat devrim, Sultan Abdülhamit'e karşı olan ancak farklı programlara sahip birçok grubun ittifak etmesiyle gerçekleşmiş ve söz konusu dönüşümün kimin kontrolünde, kimin idealleri doğrultusunda gerçekleşeceği sorusu havada kalmıştı. Bu sorunun henüz cevabını bulamaması birden fazla aktörün bulunduğu siyasi ortamda gücün kimin eline geçtiğine dair belirsizlikten kaynaklanmaktaydı. Sultan Abdülhamit hala tahtını ve itibarını korumakta bu anlamda İttihatçılara rahatsızlık vermektedir.¹⁸⁷ Buna karşılık Cemiyet de devrime rağmen iktidarı doğrudan ele almayı gölgede kalmayı seçmiş ve eski düzenin devlet adamlarını iş başında bırakmış durumdadır.¹⁸⁸ Böylece Bab-ı Âlî, tekrar siyasette kendini gösterme fırsatı bulmaktaydı. Bir diğer taraf ise Jön Türklerin eskiden gelen ihtilaflarının devrim sonrasında tezahür etmesi ile ortaya çıkan Prens Sabahattin grubuydu. İttihatçıların devlet yönetimine yönelik perde arkasından gerçekleştirdiği müdahaleler bu son iki kesimin Cemiyet'e karşı ittifak etmelerine yol

¹⁸⁵ Gökhan Çetinsaya, "'Abdülhamid'i Anlamak': 19. Yüzyıl Tarihçiliğine Bir Bakış", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru*, Haz. Tanil Bora vd., İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s. 140. Çetinsaya, buna örnek olarak Sina Akşin'in 31 Mart'ta gerçekleşen isyanın “şeriatçı” bir niteliğe sahip olmadığını öne sürdüğü 1970 baskılı “31 Mart Olayı” adlı eserinin yıllar sonra “31 Mart: Şeriatçı Bir Ayaklanma” ismiyle basılmasını göstermektedir. *A.g.m.*, s. 146.

¹⁸⁶ Nitekim Kemal Karpat, olayların sebeplerini “devlet” kavramının ve “hükümet-birey” ilişkisinin manasının değişimi, sosyo-ekonomik memnuniyetsizlik, askerin siyasete müdahalesi ve Meşrutiyet'e yönelik ihlaller olarak açıklamaktadır. Kemal H. Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 300 ve 334.

¹⁸⁷ A. T. Alkan, *a.g.e.*, s. 82.

¹⁸⁸ Ramsour, *a.g.e.*, s. 151.

açmıştır.¹⁸⁹ Böylece taraflar yeni düzenin muktediri olma arzusuyla kutuplaşmış bulunuyordu.

Hadisenin planlayıcısı olarak Sultan Abdülhamit, İttihat ve Terakki ile Ahrar Fırkası olmak üzere üç taraf üzerine tartışmalar bulunmaktadır. Yaygın kanaat Prens Sabahattin'in öncülüğündeki Ahrar grubu tarafından tertip edildiği yönündedir ki somut veriler de bunu göstermektedir.¹⁹⁰ İttifak halinde bulundukları Kamil Paşa'nın iktidardan düşmesi ile çareyi bir karışıklık ile iktidarı geri almakta aradıkları anlaşılan bu grup, Meşrutiyet'in ihyası sonrasında atılan bir takım "laik" adımlar sebebiyle muhafazakar tabanda gerçekleşen gerginliği, tasfiye edilen eski düzen kadrolarının öfkelerini ve İttihatçı zabitanın nefer ile arasındaki kopukluğu kullanmak istemiş bu yönde kışkırtmalarla hükümeti düşürmeyi amaçlamıştır.¹⁹¹ Ancak olayların kontrolünü kaybetmeleri üzerine Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yürütmesine mani olamayarak planlarında muvaffakiyet elde edememişlerdir.¹⁹² Bu sayede Saray'ın gücünü kısma arzusu yerine geldikten sonra siyasi arenadaki konumunu alma sırasının da geldiğini düşünen yüksek subaylar devreye girecektir. Olayların başında yer alan Mahmut Şevket Paşa, Nisan 1909'da "nizam"ı korumak adına "Hareket Ordusu" ile İstanbul'a yürüyecek ve Cemiyet'in istikbalini de kurtaracaktır.¹⁹³ Hareketin bastırılmasından sonra Sultan Abdülhamit tahttan indirilirken eski düzene dair tüm izler de silinmekteydi. İlâveten Türk siyasi tarihine muhalifleri bertaraf etme malzemesi olarak kullanılmak üzere "irtica" kavramı dahil edilecektir.¹⁹⁴

¹⁸⁹ Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, Çev. Ergun Aydınoglu, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 107; Sina Akşin, *Şariatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, Ankara: İmge Kitabevi, 1994, s. 24.

¹⁹⁰ Sultan Abdülhamit ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin olayları planladığına dair delil bulunmazken Ahrar Fırkası'nı işaret eden bulgular mevcuttur. Örneğin isyanın gerçekleşmesinde kilit rolü bulunan Derviş Vahdeti'nin Prens Sabahattin ve Kâmil Paşa tarafına yakın durması ve isyan sırasında İttihat ve Terakki hedef alınırken dini anlamda onlardan daha geniş bir duruşa sahip olan Ahrar grubuna saldırı gerçekleşmemesidir. *A.g.e.*, s. 229-230 ve 248-249; Karpat, *a.g.e.*, s. 330; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çev. Nuran Yavuz, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999, s. 64. Zürcher'in bu duruma dair yorumu önemlidir: "Türkiye siyasetinde arada ortaya çıkan olgulardan biri laik reformcuların İslamcı gruplarla ittifakı: temelinde muhafazakâr grupların rahatlıkla kullanılabileceği gibi yanlış bir kanaat yatar." Zürcher, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁹¹ Akşin, *a.g.e.*, s. 248 ve 251; Zürcher, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁹² *A.g.e.*, s. 111.

¹⁹³ Ahmad, *a.g.e.*, 1999, s. 67 ve 69.

¹⁹⁴ A. T. Alkan, *a.g.e.*, s. 101 ve 111.

İran'dan döndüklerinde başkentte olanları öğrenen Halil Bey ve ekibini bir gelecek endişesi kaplamaktaydı.¹⁹⁵ Zira İstanbul'dan haber almayı başaramamaları sebebiyle mevcut duruma dair belirsizlik söz konusudur. Eğer Cemiyet mağlup oldu ise gidecekleri herhangi bir yerde asi muamelesi görmeleri işten bile değildi. İlk olarak Van'a giden ekip burada Selanik'te bulunan Talat Bey ile haberleşerek bilgilerini güncellemiş ve kendilerine isyanın Doğu'da can bulmasına mâni olma görevi tevdi edilmişti. Haberleşmenin ardından aldıkları görev doğrultusunda karışıklıkların hâkim olduğu Erzurum'a hareket ettiler.¹⁹⁶ Erzurum, Cemiyet aleyhtarlarının faaliyetleri ile karışmış durumdaydı. Şehrin kumandanı Yusuf Paşa da duruma göz yumarak tarafını belli etmişti.¹⁹⁷ Halil Bey ve Yakup Cemil'in dahil olduğu grubun Erzurum'a gelişi dengeleri değiştirecek, Cemiyet muhaliflerinin girişimlerine darbe indirecektir.¹⁹⁸ Şehirde mektepli subayların öldürüldüğü iddialarını işiten Halil Bey maiyetini geride bırakarak şehrin ileri gelenleri arasındaki yandaşları yardımıyla Yusuf Paşa ile görüşmeye gitmeyi uygun gördü. Fakat görüşmenin uzaması ile Halil Bey'e zarar verildiğini düşünen Yakup Cemil, toplantı mekanını basacaktır.¹⁹⁹ Ekibin faaliyetleri ile bölgede kendini gösteren İttihatçı varlığından cesaret alan IV. Ordu Komutanı Müşir İbrahim Paşa'nın müdahalesi sonrası bölgede asayiş sağlanacaktır.²⁰⁰ Ardından olayların sorumlusu olarak görülen Yusuf Paşa tevkif edilerek İstanbul'a gönderilecek ve idama mahkûm edilecektir.²⁰¹

2.2.2.3. Adana Entrikaları

Yakup Cemil, 31 Mart Olayı sırasında İstanbul ya da Selanik'te bulunmadığından olayların merkezinde bir rol üstlenememişti fakat hadisenin taşradaki akisleriyle ilgilenmek durumunda kalmıştı. İran dönüşünde Halil Bey ile Erzurum'daki İTC karşıtı cereyanların önüne geçtikten sonra kendisine Ermeniler ile

¹⁹⁵ Halil Kut, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁹⁶ *A.g.e.*, s. 90-91.

¹⁹⁷ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki-II Nasıl Yaşadı?*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2014, s. 438-439.

¹⁹⁸ *A.g.e.*, s. 440.

¹⁹⁹ Halil Kut, *a.g.e.*, s. 91-92.

²⁰⁰ Alpaslan Orhon, "Erzurum ve Erzurum'da '31 Mart Olayı' ile İlgili Ayaklanmalar ve Bastırılışları", *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985, s. 97-98; Celal Bayar, *Ben De Yazdım Milli Mücadeleye Giriş Cilt 1*, İstanbul: Sabah Kitapçılık, 1997, s. 121.

²⁰¹ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s. 441.

Türkler arasında çatışmaların yaşandığı Adana yolu gözükecektir. Bu görevi onun ilk defa başına buyruk vukuatlarına sahne olacağından önem arz etmektedir.

Adana'da Türk-Ermeni çatışmasına dönüşen olayların sebepleri, dönemin yaşayanlarından günümüzde araştıranlara kadar tartışmalara konu olmuştur. İttihat ve Terakki ile Ermeni Cemiyetleri kendilerine göre yürüttükleri propaganda da çeşitli iddialar ortaya atmışlardır. İttihatçı tarafı olayları 31 Mart İsyanının bir uzantısı olarak görmekte ve planlayıcısı olarak Sultan Abdülhamit'i itham ederken Ermenilerin de Piskopos Muşeg tarafından teşkilatlandırıldığını söylemektedir.²⁰² Ermeni tarafı ise olayların Bağdadizade Abdülkadir tarafından kışkırtılan Türkler tarafından başlatıldığını ve kendilerine yönelik katliamın amaçlandığını iddia etmektedirler.²⁰³ Bölgede yaşanan etnik-din politik kutuplaşma ile tarafların silahlanmalarının eşzamanlı gerçekleşmesi de durumun yorumlanmasını etkilemiştir.²⁰⁴ Bu açıdan olaylar söz konusu yakıştırmalara müsait olsa da son yıllarda yapılan çalışmalar meselenin başka bir boyutunu ortaya koymaktadır.

Adana ve çevresi 19. yüzyıl boyunca asayiş bakımından resmi makamlara sorun yaşatmaktadır.²⁰⁵ Özellikle olayların yaşandığı bahar mevsiminin hasat zamanı olması hasebiyle iş için geçici olarak gelen on binlerce göçmen işçi kolluk güçlerini ilave tedbirler almak zorunda bırakmaktadır.²⁰⁶ Meşrutiyet sonrasında yurt çapında yaşanan sivil itaatsizlik ve taşkınlıklar, güvenlik sorunları yaşayan Çukurova'nın havasını daha sertleştirmiştir.²⁰⁷ Devlet ağırlığının hissedilmediği böyle bir ortamda 31 Mart Olayının da başlaması biriken enerjinin patlamasına neden olmuştur. Yerel idarecilerin taleplerine rağmen İstanbul'dan gereken müdahalenin yapılmaması

²⁰² Orhan Selim Kocahanoğlu, *Hatıraları ve Mektuplarıyla Talat Paşa*, İstanbul: Temel Yayınları, 2008, s. 7; Cemal Paşa, *Hatıralar Cemal Paşa*, Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 381; Mehmed Asaf Belge, *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986, s. 7-8.

²⁰³ Meltem Toksöz, "Adana Ermenileri ve 1909 İğtişaşı", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 5, 2007, s. 150.

²⁰⁴ Elçin Yılmaz, "İngiliz Resmî Belgelerinde ve Yabancı Basında Adana Olayları-1909", *Belgi Dergisi*, C. 2, S. 18, 2019, s. 1653.

²⁰⁵ Osman Karlangıç, "İkinci Meşrutiyet'in İlanının Adana'ya yansımaları ve Şehirdeki Asayiş Sorunları (1908-1909)", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 9, 2019, s. 134.

²⁰⁶ Toksöz, *a.g.m.*, s. 149.

²⁰⁷ Belge, *a.g.e.*, s. 4.

vukuata meyilli bölgenin kısa sürede kitlesel olaylara sahne almasına yol açmıştır.²⁰⁸ Konu üzerine yapılan bir çalışmada ifade edildiği üzere “toplumsal dinamikler gerildiğinde zincir en zayıf halkasından kopmaktadır.”²⁰⁹ Nitekim çatışmaların başlaması ile bölgede yaşanan iktisadi krizlerin tarafları da etnik-dini olarak ayrıışmış ve olaylar toplumsal bir çatışmaya sürüklenmiştir.²¹⁰

Taşradaki vaziyetini tehlikede gören İttihat ve Terakki Cemiyeti, kontrolü kaybetmekten korkarak çareyi fedailerini devreye sokmakta bulacaktır. Hükümet, Adana’da asayiş sağlamak için ileride Osmanlı’nın en kudretli üç kişisinden biri olacak olan Cemal Bey’i Ağustos ayında valiliğe getirirken Yakup Cemil de İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin menfaatlerini gözetmek adına vali salahiyyetine sahip “murahhas mesul” sıfatıyla bölgeye gönderilmekteydi.²¹¹ Görevinin, memurların denetimi ve Cemiyet maksatları dışında gerçekleşecek her eylemi önlemek olduğu söylenen bu unvanın,²¹² Yakup Cemil’e büyük bir güç kattığı ve bu gücün onun zihninde ciddi değişime yol açtığı ortadadır. Nitekim kendi sınırlarını kendi tayin etme noktasında ilk eğilimlerini bu görevde gösterecektir.

Berlin Büyükelçisi Osman Nizami Bey’in, 14 Ekim 1911 tarihinde Hariciye Nezaretine yolladığı 355 numaralı tahriratta şu ifadeler bulunmaktaydı:

“...Köln Gazetesi dünkü sayısında, Adana’daki muhabirinden gelen... Müslüman olan bir İtalyan ile evlenen Yakub Cemil Bey adlı bir kişinin sözde yıkıcı planlarını anlatan bir mektup yayınladı.

²⁰⁸ A.g.e., s. 40; Bölgede bulunan İngiliz konsolos yardımcısı Dought-Wyle, 200 kişilik bir birlik ile olayların bastırılabilceğini ancak merkezi otoritenin gereken müdahaleyi yapmadığını söylerken, isyan sonrası Adana’ya vali olarak atanacak olan Cemal Bey, olayların suçunun yerel yönetimlerde olduğunu söyleyecektir. Toksöz, a.g.m., s. 151 ve 154.

²⁰⁹ Adana’da yaşanan olayların bölgedeki sosyo-ekonomik koşullar ışığındaki önemli tahlili için bkz. Sinan Dinçer, “1909 Adana Olaylarının Sosyo-Ekonomik Arka Planı”, *Ermeni Ayaklanmaları (1894-1909) Sempozyumu – Bildiriler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015, s. 265-281.

²¹⁰ A.g.m., s. 280.

²¹¹ Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2016, s. 153; Cemal Paşa, a.g.e., s. 378.

²¹² Samih Nafiz Tansu, *Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe İttihat ve Terakki*, Haz. Mehmet Mert Çam, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2017, s. 363. Fedailerin geneline verildiği anlaşılan bu “müfettişlik” yetkisinin nasıl icra edildiğine dair net bir bilgi yoktur. Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1980, s. 188.

Mektubun kupürünü ekselanslarına iletiyor ve dikkatinize arz ediyorum...”²¹³

7 Kasım’da durumun arz edildiği Dahiliye Nezareti,²¹⁴ 11 Kasım’da olayın tahkik edilmesi için Adana Vilayetine yazı gönderdi.²¹⁵ *Köln* Gazetesinde yayınlanan mektubun içeriği şu şekilde idi:

“İttihad ve Terakki Cemiyetinin bu son zamanlarda ga’ib etmiş olduğu nüfuzun istirdadı keyfiyeti Cemiyet’in programına dahildir. Adana’dan yirmi kilometre ba’del-mesafede kâin “Misis” kazasında bir hadise zuhur etmiştir ki bu hadisenin kahramanı İttihad ve Terakki kulübü riyasetinde bulunan ve bir İtalyan kızının ihtidası münasebetiyle ismi “Kölnische Zeitung” gazetesinde sebk etmiş olan Yakub Cemil Bey nam zatdır. Malumdur ki Reji İdaresi Türkiye ahalisinin teveccühünü kazanmamıştır. Mehmet Hilmi namında bir köylü meşhur kaçakçılardan birinin muavenetiyle yirmi iki denk tütün kaçırabilmiş ve bunun pek az miktarı meydana çıkarılmıştır. İşin büyüyeceğini hisseden Mehmet Hilmi’nin *Yakub Cemil Bey’e vuku’bulan müracaatı üzerine mumaileyh müsellaah iki yüz kişi ile birlikte geceleyin tütün deposuna dühul ederek bekçiyi bağlamış ve kapuları açarak mevcut olan tütünü nehb ve garet etmiştir*. Adana Reji Müdüriyeti hükümete şikâyet etmiş ise de kendisine mahkeme-i iadeye müracaat etmesi lüzumu bildirilmiştir. Her ne kadar hükümet kaçakçılığın men’i için Reji idaresine muavenet etmek mecburiyetinde olsa da Misis meclisi idaresi hiçbir şeyi yapamamıştır. Bu hadise’i müessifenin kahramanı olan şahıs Reji idaresinin kendisine karşı iftirada bulunduğu iddia ve vuku gecesi Misis’de bulunmadığını şuhud ile isbat edeceğini beyan ediyor. Burada böyle yalancı şahidler tedariki güç bir şey değildir. Bunun üzerine Yakub Cemil Bey Adana’dan intikal etmiş ve iade’i nüfuz ve itibarı için Cemiyet’in ne yapabileceğini anlamak üzere Selanik’e gitmiş ve ilmi rivayetin Mersin mutasarrıflığına tayin edilerek avdet eylemiştir. Ânif’ül-beyan iki yüz kişi yağmaya mübaşeret etmeden evvel reisleri bulunan Yakub Cemil Beğ bunları hükümet konağı önüne cem’ ederek bir nutuk ibraz etmiş ve işbu nutukta hükümet-i ecnebiyyeye mukavemet edilmek lazım geldiğini ve ecnebilerin memleketi Türklerin elinden almak için geldiklerini söylemiştir. İade-i haysiyet etmek isteyen kesen ga’ib etmiş oldukları teveccüh-i iadeye yeniden mazhar olmak için daire-i hakaniden inhıraf etmemek ve ecanib hakkındaki hesabat-ı husumetkâraneye nihayet vermekle lüzum geldiğini anlamalıdır.”²¹⁶

²¹³ BOA., *Hariciye Nezareti Siyasî Kısmı Belgeleri (HR.SYS.)*, 43-50, Lef 2, M.07.09.1911. Almanca ismi “Kölnische Zeitung” olan gazete Osmanlı Arşivlerinde “Gazette Colonie” olarak da adlandırılmıştır.

²¹⁴ Aynı belge, Lef 1.

²¹⁵ BOA., *Dahiliye Nezareti Siyasî Kısmı Belgeleri (DH.SYS.)*, 57-45, Lef 1, H.19.11.1329, M.11.11.1911.

²¹⁶ Aynı belge, Lef 4. Yakup Cemil’in “hükümet-i ecnebiyye” aleyhine yaptığı konuşmalardan anlaşıldığına göre bölge üzerinde vatansever hislere dokunacak propagandada bulunmaktadır. Bölgedeki etkisinde bunun da payının olması muhtemeldir.

Gerek mektubun *Köln* Gazetesinde yayınlanan halinde gerek Dahili ve Hariciye Nezaretlerinin yazışmalarında Yakup Cemil'in mühtedi bir İtalyan kız ile "izdivaç" ettiği belirtilse de mektubun tercümesinde buna yer verilmeyip sadece din değişikliğine değinilmesi dikkat çekmektedir. Bu bilgi kasten eksik bırakılmayıp bir hata sonucu gözden kaçmış olabileceği gibi Reji idaresi ile yaşanan problemin meselenin ciddi kısmını oluşturduğu düşüncesiyle önemsenmemiş olması da muhtemeldir. Diğer yandan mektuptaki ifadelerden anlaşıldığına göre söz konusu evlilik, mezkûr gazetenin daha önceki bir baskısında konu edilmiş olup burada Yakup Cemil'i hatırlatmak için kullanılmıştır.²¹⁷ Yakup Cemil'in buradaki evliliği hakkında herhangi bir kaynaktan başka bir bilgiye rastlanmamıştır. Arşivlerde tespit edildiğine göre iki eşi bulunan Yakup Cemil'in ilk eşi Fatma ikinci eşi ise kendisinden üç çocuğu olan Ayşe Nevber hanımdır.²¹⁸ Ayşe Nevber Hanım, yıllar sonra verdiği bir röportajda Yakup Cemil ile aynı zamanda amca çocukları olduğunu söylerken²¹⁹ ilk eşinin kökeni hakkında bir bilgi bulunmaması söz konusu mühtedi İtalyan'ın Fatma Hanım olabileceği ve İslam'a geçtikten sonra bu ismi almış olması ihtimalini doğurmaktadır.

Mektubun odak noktasını oluşturan kaçakçılık hadisesi Yakup Cemil'in bölgedeki faaliyetleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Meşrutiyet'in ilanı ile asayişin hepten bozulduğu ve yasadışı işlerin önünün alınamadığı bir hale gelen Adana, Yakup Cemil'e içindeki "çeteleşme" potansiyelini dışarı çıkarma fırsatı vermiştir. İlaveten bölge, İttihatçılar ile diğer komiteler arasında sert bir egemenlik mücadelesine sahne olmaktadır.²²⁰ Cemiyet'in menfaatlerini gözetmek üzere "müfettiş" sıfatı ile bölgede bulunan Yakup Cemil, bu görevini yerine getirmek bahanesi ile silahlı adamlar toplayarak önemli bir güce ulaşırken Vali Cemal Bey ile arkadaşlık kurması işini ziyadesiyle kolaylaştırmış olmalıdır.²²¹ Adana aynı zamanda bütün kaçakçılığının ve Reji kolcuları ile çatışmaların en fazla yaşandığı şehirler

²¹⁷ İmkân dahilinde yapılan araştırmada böyle bir baskıya ulaşılamamıştır. Fakat Adana'ya düşük rütbeli bir Osmanlı subayı olarak gelen Yakup Cemil'in evlilik hayatı ile yabancı basında haber değeri taşıması meseleye verilen önemi ortaya koymaktadır.

²¹⁸ MSB., Lodumlu Arşivi, Yakup Cemil Bey Emeklilik İşlem Dosyası, Tekaüt ve Eytam ve Eramil Belgesi, Dosya No: 146-331, 26 Ocak 1920.

²¹⁹ Çapanoğlu, *a.g.m.*, s. 143.

²²⁰ Karlangıç, *a.g.m.*, s. 142.

²²¹ Tansu, *Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe İttihat ve Terakki*, s. 363.

arasındadır.²²² Bölgede adeta bir “başibozuk bir çete lideri” gibi davranan Yakup Cemil’in bu çatışmalara bulaşmasına şaşırılmamak gerekir.

Mehmet Hilmi’nin kaçırdığı tütünlerin bir kısmının Reji kolcuları tarafından yakalanması üzerine soluğu Yakup Cemil’in yanında alması faaliyetlerini yüksek ihtimalle onun himayesi altında yürüttüğünü göstermektedir. Bu himaye, baskının gerçekleşmesinden evvel adamlarına “hükümet-i ecnebiyye” aleyhinde nutuklar atmasından da anlaşıldığına göre tütün üzerindeki Osmanlı egemenliğine gölge düşüren Reji idaresine karşı milli hislerle desteklenirken sahip olduğu kuvveti maddi anlamda besleme amacı da taşımaktadır. Resmi makamların Reji’nin müdahale taleplerine karşılık vermekte acziyet göstermesi de Yakup Cemil’in bölgede kanunların üzerinde bir konumda bulunduğunu ortaya koymaktadır. Fakat Reji’nin işin peşini bırakmayıp bir şekilde Yakup Cemil’i kendini savunmak durumunda bıraktığı onun da çareyi Cemiyet’in merkezi Selanik’te aradığı görülmektedir. Mektubun buraya kadar olan kısmı bölgenin şartları ve Yakup Cemil’in meşrebine son derece uygun olduğundan hata payının çok yüksek olmadığı kabul edilebilir. Fakat Mersin Mutasarrıflığına tayin olunduğu iddiasına dair arşivlerde bir kayıt bulunamadığından ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir. Eğer doğru ise Cemiyet, hem kendileri namına önemli işler yapan ve sicili -henüz- kabarmamış olan önemli bir adamını hem de bölgedeki dengeleri korumak isteyip kendisini Mersin Mutasarrıflığına tayin ettirerek olay mahallinden bir nebze uzaklaştırırken Reji yetkililerinin baskısından da kurtulduğu şeklinde yorumlanabilir.

Tüm bunlara dayanarak söylenebilir ki Yakup Cemil için Adana önemli bir dönüm noktasıdır. Zira gözü pek kişiliğine rağmen daha önceki görevlerinde emirleri uygulamasıyla adına rastlanan, ihtilalden sonra sınırları zorlayan hareketleri olsa da bunu mensubu olduğu fedai grubunun istişaresi dahilinde gerçekleştirirken, Adana’da geçirdiği zaman dilimi sonrasında üstlendiği hemen her görevde sorun çıkaran ve

²²² 27 Mayıs 1883 tarihinde Duyun-ı Umumiye İdaresine bağlı olarak kurulan Tütün Rejisi, kaçakçılar ile mücadele edebilmek için silahlı milisler oluşturmuşlardır. Burak Altunsoy, "Reji Uygulamaları ve Tütün Kaçakçılığını Engellemeye Yönelik Bir Girişim: Kordon Bölükleri", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 22, S. 40, 2021, ss. 554-556 ve 560.

kendi istediğini yapan rolü ile göze çarpacaktır. Aldığı eğitimin ardından Makedonya ve İran deneyimleri onu tehlikeye alışık bir hale getirirken bu halet-i ruhiye ile bulunduğu Adana'nın şartlarında elde ettiği güçlü konumuyla da ciddi anlamda özgüven kazanmış, emir ve amir kavramlarına bakışı değişmiştir. Olayların sonunda Cemiyet tarafından arkasında durulması ve hesap vermemesi de bu duruma katkı sağlamış olmalıdır. Ayrıca akıbetine de sebep olacak olan gayrinizami bir şekilde silahlı adamlar toplayıp çeteler meydana getirme adetini de burada kazanmış olmalıdır. Bu sayede kendini müstakil bir kuvvet olarak görmeye başlamış ve başına buyruk hareketlerde bulunmak onun için son derece normal bir iş haline gelmiştir. Hülasa, bir Osmanlı subayı ve Cemiyet fedaisi Yakup Cemil'in, Hüsamettin Ertürk'ün ifadesiyle "devlet içinde devlet"²²³ haline gelme süreci Adana'da başlamaktadır.

2.2.2.4. Çölde Doğan Teşkilat

İmparatorluğun dahili siyasetinin Meşrutiyet'in ilanı ile yeni bir güç mücadelesine sahne olması sadece azınlıkları değil Osmanlı toprakları üzerinde planları olan bazı ülkeleri de harekete geçirmişti. Bunlardan biri olan İtalya, sömürgecilik yarışına geç dahil olmuş ve diğerlerinin gerisinde kalmış olması sebebiyle daha muhteris ve aceleci bir tavır içindeydi. Berlin Antlaşması ile İngiltere'nin Osmanlı toprak bütünlüğünü savunmayı terk etmesi kendilerini bu hususta cesaretlendirmişti. O sırada gözünü Tunus'a dikmiş olan İtalyanlar, burayı Fransa'ya kaptırdıktan sonra Trablusgarp'a yönelmişler ve bölgeye nüfuz etmeye çalışarak hazırlıklara başlamışlardır.²²⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen her meselesiyle yakından alakadar olan İtalyanlar, Trablusgarp halkının sempatisini kazanmak için sağlık, eğitim gibi alanlarda faaliyet göstermişler, ticari yatırımlarda bulunmuşlardır.²²⁵ 1884 yılında olası bir askerî harekât için planlamalara başlasalar da uygulamaya cesaret edememişler, desteğini istedikleri İngilizlerce de Osmanlıların Rusya'nın desteğini çağırma ihtimalinden dolayı engellenmişlerdir.²²⁶ İtalya'nın

²²³ Tansu, *İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk*, s. 152.

²²⁴ Demet İlkbahar, *1911-1912 Trablusgarb Savaşı ve Osmanlı Kamuoyu*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2009, s. 82.

²²⁵ Müge Orhan, *Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Trablusgarp Harbi*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Edirne: Trakya Üniversitesi, 2010, s. 28-30.

²²⁶ İlkbahar, *a.g.t.*, s. 83-84.

Trablusgarp'ta hak iddia etmesini sağlayan iki önemli motivasyon mevcuttu. İlki 1830 civarında İtalyan birliği için mücadele eden milliyetçi Mazzini'nin Trablusgarp ve Bingazi için Tanrı'nın İtalya'ya vadettiği bir "arz-ı mev'ud" olduğunu söylemesi iken diğeri geri kalmış topluluklara "medeniyet" götürme ülküsü ya da bahanesidir ki bu hususta diğeri sömürgeci ülkeler ile benzeşim söz konusudur.²²⁷ İtalya'nın niyetinin farkında olan Sultan Abdülhamit, henüz tahtta iken öngörüsünü şu şekilde paylaşacaktır:

"Bu makarnacılar (İtalyanlar) korkarım ki bir gün Afrika'daki topraklarımızdan çıkmasınlar. Bize uzak olmasa, hadlerini bildirmek her zaman mümkün olur. Fakat uzaklık ve deniz üstünlüğü, etkili müdahale yapmamıza imkân vermez. Bu nedenle, Trablusgarp'ı er geç kaybedeceğiz."²²⁸

Uzun zamandır hazırlık içinde olan İtalya, aradığı fırsatı Meşrutiyet'in ilanı ile İstanbul'da istikrarın henüz tesis edilemediği sırada bulacaktı. Trablusgarp'ın ele geçirilmesine taraftar olan Başbakan Giolitti'nin marifetiyle Osmanlı idaresine 28 Eylül 1911'de bölgenin kendine terkini içeren bir ültimatom gönderildi. Bu durum İstanbul'da büyük yankı uyandırmış ve bölgenin müdafaası için çareler düşünölmeye başlanmıştı. Hükümet, asker nakletme imkânı olmayan bölgenin mevcut kuvvetlerle müdafa edilebilmesi için denizden tehlikeli bir yolculuk ile tüfek, mühimmat, top ve elbise göndermiştir.²²⁹ Ardından diplomatik girişimlerde bulunarak İtalya'nın girişimi önlenmeye çalışılsa da sonuç alınamamıştır. Bu konuda en çok güvenilen Sultan Abdülhamit döneminden beri sıkı ilişkiler kurulan ve o sırada İtalya ile ittifak halinde olan Almanya, arabuluculuğu reddetmiş ve Osmanlıların bölgeyi savunabileceğini söylemişti.²³⁰

Tarafların Trablusgarp'ta karşı karşıya gelecek olan askerî kuvvetleri arasında uçurum bulunmaktaydı. Osmanlıların bölgede konuşlandığı 42. Tümen'in önemli bir kısmı İmparatorluğun diğeri bölgelerindeki iç isyanlarda kullanılmak üzere kaydırıldığından tam gücünden yoksundu. Bu şekilde toplam Osmanlı askeri sayısı

²²⁷ A.g.t., s. 90-91.

²²⁸ Phillip H. Stoddart, *Teşkilat-ı Mahsusa*, Çev. Hediye Lale Birsaygılı, İstanbul: Yarı Yayınları, 2014, s. 97.

²²⁹ Giovanni Giolitti, *Dönemin İtalya Başbakanının Türk-İtalyan Savaşı'na Dair Hatıraaları Trablusgarp'ı Nasıl Aldık?*, Haz. Tahsin Yıldırım, İstanbul: Dün Bugün Yarı Yayınları, 2012, s. 69-70.

²³⁰ Orhan, a.g.t., s. 45.

10.000 kişinin altında bulunmaktaydı ki bu kuvvet, gereken teçhizat ve donanma desteğinden mahrum durumdaydı. İtalyanlar ise teçhizat, deniz gücü ve cephe gerisi hizmetlerinde çok daha donanımlı olmalarının yanı sıra 22.500 asker ile başlattıkları savaşta 100.000 kişiye varacak bir askeri kuvvet meydana getireceklerdir.²³¹ Fakat İtalyanlar üstün durumlarına rağmen umdukları zaferi elde edemeyecekler ilaveten nüfuz etmeye çalıştıkları Trablusgarp Müslümanları, Osmanlı saflarında savaşmayı seçerek uzun ve yıpratıcı bir direnişe kalkışacaklardır.²³²

Trablusgarp Savaşı'nın en önemli yanlarından biri de İttihat ve Terakki Cemiyeti Fedai Teşkilatı'nın, Enver Bey'in (Paşa) kontrolünde ayrı bir güç olarak Osmanlı siyasetine dahil oluşunu sağlamasıdır. Hükümetin bölgeye doğrudan askeri birlik gönderme imkânı olmaması üzerine Meşrutiyet'i ilan ettiren genç subaylar, gönüllü olarak cepheye koşarak Trablusgarp çöllerinde kendilerini fark etme ve fark ettirme fırsatı buldular. Cemiyet'in zamanında ihtilal uğruna siyasi cinayetlerde bulunmaları için seçtiği bu subaylar, Trablusgarp'ta tekrar bir araya gelerek "Fedai Zabitan" isminde gruplaşmışlardı.²³³ Söz konusu grup kendilerinden daha güçlü durumda olan düşmana karşı "gayrinizami harp" yürütmek durumundaydı ve bu konuda işlerini kolaylaştıran Makedonya'da elde ettikleri komitacılık deneyimi ilk defa bir dış düşman karşısında teste tabi tutulacaktı.²³⁴ Enver Bey'in önderliğinde toplanan bu grup Cihan Harbi'nde ortaya çıkacak olan "Teşkilat-ı Mahsusa"nın da çekirdeğini oluşturacaktır.²³⁵

Adana'da Cemiyet'in programının yürütülmesi vazifesini yerine getirmekte olan Yakup Cemil, olanları öğrendiğinde arkadaşları ile gönüllü olarak cepheye gitmeye karar verir. Sapançalı Hakkı, Ömer Naci ve Mustafa Kemal Beyler ile bir

²³¹ Mustafa Arık, *Trablusgarp Vilayeti Üzerinde İtalya Tehdidinin Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Askeri-Siyasi Tedbirler (1881-1911)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2019, s. 90 ve 99.

²³² Farag Agbılı, *Trablusgarp'ın İtalya Tarafından İşgali ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Karabük: Karabük Üniversitesi, 2019, s. 139.

²³³ Zeynel Levent, *Gayrinizami Harp (Harb-i Sagir) Teorisi Türk Gayrinizami Harp Tarihi*, Ankara: Nobel Yayınları, 2020, s. 4. "Fedai Zabitan"ın oluşumu ve siyasileşmesi çalışmanın devamında daha detaylı işlenecektir.

²³⁴ Polat Safi, *The Ottoman Special Organization – Teşkilat-ı Mahsusa: An Inquiry Into Its Operational And Administrative Characteristics*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent University, 2012, s. 93.

²³⁵ Levent, *a.g.e.*, s. 4.

araya gelirler ve Ömer Fevzi Bey'den aldıkları 200 İngiliz lirası ve sahte kimlikler ile Ekim 1911'de yola çıkarlar.²³⁶ Kendisine hoca kılığına girmek düşen Yakup Cemil, Beyrut'a tren ile giderlerken yolcularla sohbet etmekte ve cübbesinin altına sakladığı deftere notlar alarak medrese yaşantısı ile hocaları hakkında bilgi alarak sahte kimliğine uygun bir davranış biçimi oluşturmaya çalışmakta ve bunda başarılı da olmaktadır. Nitekim Baalbek'te verdikleri yemek molasında cübbesini toplarken ve ellerini yıkarken gerçek bir hoca gibi davranması arkadaşlarını kahkahaya boğacaktır. Yolculuğuna devam eden ekip 29 Ekim'de Mısır'a ulaşacak ve oradan Trablusgarp'a geçeceklerdir.²³⁷

Yakup Cemil'in Trablusgarp Savaşı boyunca tüm icraatlarını tespit etme imkânı olmasa da Piyade Mülazım-ı Evvel rütbesiyle²³⁸ Enver Bey'in²³⁹ emrindeki Bingazi Kumandanlığı bünyesinde Kol Komutanı olduğuna dair bilgilere ulaşılmıştır.²⁴⁰ Komutayı ele alır almaz birliklere çeki düzen veren Enver Bey, bölge ileri gelenlerinden Senusi Şeyhlerinin sayesinde Araplardan müteşekkil müfrezeler meydana getirmeyi başarmış ve 21 Ekim'de Bingazi'nin işgalini tamamlayan İtalyanlara karşı taarruz vaziyeti almıştı.²⁴¹ Yakup Cemil'in, 25 Kasım'da gerçekleşen, İtalyanlara ağır kayıplar verdirdiği gibi morallerini de çökerten ilk saldırı ile Aralık'ın ilk gününü ikincisine bağlayan gecede gerçekleştirilen ve yine düşmanı hayli hırpalayan gece baskınına katılmış olması muhtemeldir.²⁴²

Muhtemelen bu sıralarda Yüzbaşılığa terfi eden Yakup Cemil, Trablusgarp'taki vukuatını Enver Bey tarafından gönderileceği Tobruk'ta çıkaracaktır. Tobruk Mıntika Komutanı Ethem Paşa'nın yanına bir vazife için gönderilen Yakup Cemil, orada bulunan Mülazım Şükrü isminde “zenci” bir subayı başına buyruk bir

²³⁶ Hale Şıvgın, “Trablusgarp Savaşı”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 13, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 507.

²³⁷ Benjamin C. Fortna, *Kuşçubaşı Eşref*, Çev. Selçuk Uygur, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, s. 104 ve 108.

²³⁸ Orhan Koloğlu, *Trablusgarp Savaşı (1911-1912) ve Türk Subayları*, Ankara: Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 1979, s. 20.

²³⁹ Enver Bey bu vazifeye 2 Kasım 1911'de Kurmay Yarbaylığa terfi ettirilerek atanmıştır. Hamdi Ertuna, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-İtalyan Harbi 1911-1912*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, 1981, s. 250.

²⁴⁰ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s. 693.

²⁴¹ Ertuna, *a.g.e.*, s. 250.

²⁴² *A.g.e.*, s. 250-251.

şekilde infaz edecektir.²⁴³ Söz konusu cinayetin nasıl yaşandığını aktaran kaynaklar farklılık göstermektedir. Ziya Şakir, Mülazım Şükrü'nün Ethem Paşa'nın çadırında iken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kimi icraatlarını tenkit ettiği için Yakup Cemil tarafından o anda vurulduğunu söylerken²⁴⁴ Sadi Borak, Yakup Cemil'in casus olduğunu düşündüğü kurbanını uykusunda iken öldürdüğünü yazmaktadır.²⁴⁵ Ancak hadiseye dair en dikkate değer anlatım Hüseyin Cahid Yalçın'ın konuyla alakalı Yakup Cemil ile aralarında geçen diyalogudur. Zira bu konuşma Yakup Cemil'in Adana'dan ve sonraki ilk görev yeri Trablusgarp'tan nasıl bir insan olarak ayrıldığını da göstermektedir:

“İstanbul dışındaki konferanslarda Cemiyet yanıma Yakup Cemil'i de vermişti. Bir gün akşam üzeri Tanin'de Babanzade İsmail Hakkı ile kalemlerimizi bırakmış dinleniyor ve tek tük kelimelerle kısa kısa konuşuyorduk. Kapı açıldı. Genç, yakışıklı ve sevimli bir subay içeri girdi. İttihat ve Terakki'nin genç subayları Tanin'i bir aile ocağı gibi bilirler, severler ve teklifsizce kapısından içeri girerlerdi. Yakup Cemil olduğunu işitince kendisini daha çok hoşnutlukla karşıladık. Adını biliyorduk. Cemiyet'in en özverili, katıksız ve yürekli taraflılarından olduğunu duymuştuk. Enver'le birlikte Bingazi'de İtalyanlara karşı savaşa gitmişti. Şimdi oradan dönüyor ve bize taze savaş haberleri de getiriyordu.

Yakup Cemil, Trablusgarp Savaşı üzerine çok iyimser davranıyor; İtalyanların hiçbir iş yapamadıklarını, kıyıya bin zorlukla yapışıp kaldıklarını anlatıyordu. Birkaç Türk subayının kesin bir yoksunluk içinde orada yarattıkları savunma harikasını anlattıkça yüreklerimizi hayret, övünç ve sevinçle dolduruyordu.

Yakup Cemil, İtalyanların durumundan, bir şeyi başaramadıklarından söz ederken Türk karargahındaki savaş hayatıyla ilgili fıkralar da iletliyordu. Bir akşam yanlarına bir subay gelmişti. İstanbul'dan ve illerden, kolayını bulan subaylar gizlice Trablusgarp ve Bingazi karargahlarına gidiyorlar ve bir fedai sıfatıyla yurda karşı görevlerini yapıyorlardı. Onun için, günün birinde yanlarına yeni bir subayın gelmesi pek doğal görünebilirdi. Ama her nedense, bu gelen adamdan şüphelendiğini Yakup Cemil bize inançla anlatıyordu. Bunun İtalyanlar tarafından gönderilmiş *bir casus* olabileceğini düşündü ve hemen kararını verdi. Yemek yiyorlardı. Çadırın içinde bağdaş kurup yere oturmuşlardı. Yakup Cemil tabancasını çıkardı. Havlunun altından gizli tutarak

²⁴³ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s. 696.

²⁴⁴ *A.g.e.*, s. 696.

²⁴⁵ Borak, *a.g.e.*, s. 6.

ilerledi ve birdenbire elini çekti, ateş etti ve casus olmasından şüphelendiği silah arkadaşı cansız bir halde yere serildi.

Hikâyenin bu noktasında Babanzade İsmail Hakkı ile bakışlarımız karşılaştı. Bir şimşek kadar kısa bir süre içinde, yüzlerimizin çizgileri hiç kıpırdamadan, birbirimize pek çok şeyler söyledik ve buz gibi donduk kaldık.

Yakup Cemil çıkıp gittikten sonra Hakkı ile gene bakiştık ve sonra dillerimiz söküldü. *Ölen bir tahta kurusu olsa bu kadar soğuk, ilgisiz ve doğal biçimde anlatılamazdı.* Oysa Yakup Cemil, belki de yurt aşkıyla yüreği dolu bir halde, bin bir türlü zahmete ve tehlikeye katlanarak düşmana karşı savaşa gelmiş bir silah arkadaşını, salt bir kuruntu ve şüphe üzerine duraksamadan öldürmüştü.

İşte yanımda dolaşan Yakup Cemil bu kişiydi. Gittiğimiz yerde, benden sonra, Trablusgarp Savaşı üzerine konuşmalar yapıyordu. Bu hikayelerinde, şüphelenerek öldürdüğü subay işine hiç değinmedi. O tutsak edilen sürü sürü İtalyan askerini anlatıyordu. Bunların hepsini Trablusgarp'ta sünnet ederek İslam dinine sokuyorlardı. Yakup Cemil hikayesinin bu noktasına gelince, her tarafta alkış tufanları başlıyordu. Bu alkışların ta yürekten koptuğu, gözlerindeki hayranlık ve esrime ifadelerinden anlaşılıyordu. İşte hoş gidecek sözler. Hayır, politika benim işim değildi.”²⁴⁶

Hüseyin Cahit'in kaleminden dökülen bu ifadeler Yakup Cemil ile ilgili önemli ipuçları vermektedir. Yakup Cemil bir insanı kimseyle istişare dahi etmeksizin kendi kafasında kurduğu bir mahkemede yargılayarak idama mahkûm etmiş ve infazını da bizzat gerçekleştirmiştir. Olayı hiçbir pişmanlık emaresi göstermeksizin “soğukkanlı” bir şekilde anlatması onun insan hayatına ne kadar değer verdiğini göstermektedir. Buna karşın Yakup Cemil belki de Hüseyin Cahit'in duydukları karşısındaki rahatsızlığını beden dilinden anlamış ve Trablusgarp ile ilgili hamasî hatıralarını aktarırken bu sahneleri kırpma başlamıştır. Diğer yandan Hüseyin Cahit, o sıradaki politik ortamın durumunu da kaygılı bir şekilde özetlemektedir. Öyle ki Yakup Cemil gibi isimler ve abartılı hikayeleri “geçer akçe” haline gelmekte siyasi sohbet ortamlarında karşılık bulmaktadır. İlginçtir ki bu durum birkaç sene içinde değişecek ve Cemiyet ortamlarında anlattıkları ile “yüreklere övünç ile dolduran”, cephede uluorta “silah arkadaşını” kurşunladığı halde hesap vermeyen Yakup Cemil, “asi ve hain” bir kimse olarak bertaraf edilecektir.

²⁴⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000, s. 232-234.

Kuşçubaşı Eşref'in aktardığına göre işlediği bu cinayet ile Enver Bey'i hayli kızdıran Yakup Cemil, -herhangi bir yargılamaya tabi tutulmaksızın- cepheyi terk edip İstanbul'a gitmek durumunda kalmıştı.²⁴⁷ Trablusgarp'tan 1327 (1912) Şubatında ayrılan Yakup Cemil'in²⁴⁸ gidişinin tam günü bilinmediğinden 23 Ocak 1912'de Bingazi Umum Komutanlığına yükselen Enver Bey'in komutasında 1-3 Şubat gecelerinde İtalyan mevzilerine yönelik gerçekleştirilen baskınlara katılıp katılamadığı kestirilememekle birlikte katılmışsa da buradaki son görevleri olmalıdır.²⁴⁹

2.2.2.5. On Yıllık Savaş

Ekim ayına kadar yeni bir vazife almayan Yakup Cemil, Hüseyin Cahit'in anlattığı gibi İstanbul'da İttihatçı çevresi ile kahramanlık konuşmaları yaparak vakit geçirmekte iken iktidardan devrilen Cemiyet içinde gerilim artmaktaydı. 20-29 Ağustos 1912'de Cemiyet'in İstanbul'da düzenlenen ilk kongresinde iç bölünme emareleri görülmüş, Trablusgarp'ta itibar kazanan Enver Bey'in grubunu oluşturan, Yakup Cemil'in de dahil olduğu fedailer, kongrede Talat Bey'e karşı durmuşlardı.²⁵⁰

İstanbul, Cemiyet'in kendi aralarında ve hükümetle güç mücadelelerine sahne olurken Trablusgarp'taki çarpışmalar devam etmekte ve Balkan devletleri de harp hazırlığı içindeydiler.²⁵¹ Karadağ'ın 8 Ekim'de Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açmasını takiben diğer Balkan ülkeleri de 13 Ekim'de verdikleri nota ile Makedonya'ya tam özerklik ve yabancı vali ile kolluk kuvvetinin yanı sıra Sadaret makamının üzerinde yetkilere haiz reformların takipçisi olacak bir yüksek konsey talep ederek savaşın fitilini ateşlediler.²⁵² Bunun üzerine Hükümet, 15 Ekim'de İtalya ile Uşi Antlaşmasını imza ederek Trablusgarp'tan vazgeçmiş ve payitahta dayanmak üzere olan tehlikeye yönelmeye karar vermişti.²⁵³ Nitekim Balkan devletleri arka

²⁴⁷ İstanbul Büyükşehir Belediyesi, *e-Arşiv*, Eşref Kuşçubaşı, "Yakup Cemil Hadisesi", (tarihsiz); bel_mtf: 047698, s. 6. Ergun Hiçyılmaz, Yakup Cemil'in Mülazım Şükrü'yü infazı başta olmak üzere birçok aşırı hareketini aslında aldığı emir ile icra ettiğini iddia etmektedir. Ancak bu görüşü temellendirecek somut veri bulunmamaktadır. Ergun Hiçyılmaz, *Her Şafakta Ölürüm Osmanlı'dan Cumhuriyete İdamlar*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2009, s. 89-91.

²⁴⁸ Mustafa Ragıp Esatlı, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2004, s. 438.

²⁴⁹ Ertuna, *a.g.e.*, s. 346.

²⁵⁰ Tunaya, *a.g.e.*, s. 232.

²⁵¹ Orhan, *a.g.t.*, s. 45-46.

²⁵² Kansu, *a.g.e.*, s. 425-426.

²⁵³ Orhan, *a.g.t.*, s. 83.

arkaya savaş ilan ederken 18 Ekim’de Bulgarların Edirne’ye doğru saldırıya geçtikleri haberi alındı.²⁵⁴ Literatüre “on yıllık savaş” olarak girecek savaşlar üçlemesi başlamıştı.²⁵⁵

Trablusgarp’tan geldikten sonraki aylarını siyaset ve Cemiyet işleri ile geçiren Yakup Cemil hala muvazzaf bir subay olması hasebiyle 19 Ekim 1912’de Yüzbaşı rütbesiyle, 3. Kolordu, 24. Alay, 2. Tabur, 5. Bölük’te görevlendirildi.²⁵⁶ Birliği, Edirne’ye taarruz etmekte olan Bulgar Birinci, İkinci ve Üçüncü ordularına karşı Kırklareli-Edirne-Yenice hattında müdafaa pozisyonu almış olan Şark Ordusu dahilinde bulunuyordu. Harbiye Nazırı Nazım Paşa’nın etkisiyle taarruza kalkışılmış 23 Ekim’e dek Süloğlu ve Yoğuntaş civarında iki tarafın da kesin bir sonuç alamadığı şiddetli çarpışmalardan sonra Osmanlı kuvvetleri tekrar müdafaa hattına çekilme kararı almıştı.²⁵⁷ Ancak seferberliğini tamamlayamamış, hazırlıksız durumdaki birlikler burada durmayarak Lüleburgaz-Vize hattına kadar çekilmişlerdi.²⁵⁸

III. Kolordu Komutanı Mahmud Muhtar Paşa, 24 Ekim’de Vize’ye çekilerek maiyetinin toplanmasını beklerken 27 Ekim’de Yakup Cemil’in dahil olduğu 24. Alay kendisine katıldı.²⁵⁹ O sırada Birinci, İkinci ve Dördüncü Kolordular, Çongre-Karaağaç-Türkbey-Lüleburgaz hattında Bulgar kuvvetleri ile çarpışmaktaydı. Mahmud Muhtar Paşa’ya da III. Kolordu’yu Doğu Ordusu’nun sağ kanadında savaşa dahil etmesi emredildi. Yakup Cemil’in bulunduğu Kurmay Binbaşı Cafer Tayyar Bey komutasındaki 2. Tabur, Pınarhisar’a yürümekte olan Albay Cemal Bey

²⁵⁴ BOA., (HR. SYS.), 1967/3, aktarılan eser: (Yazar/Editör Belirtilmemiş), *Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları I*, İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013, s.184.

²⁵⁵ Balkan Savaşları (1912-1913), I. Dünya Savaşı (1914-1918) ve İstiklal Savaşı (1919-1922) olmak üzere birbirleriyle siyasi, askerî, ekonomik ve kültürel anlamda bağlantılı savaşlar olmaları ve aradaki kısa süreler haricinde arka arkaya yaşanmış olmaları açısından yapılmış bir tanımlamadır. Mehmet Beşikçi, “On Yıllık Harp ve Topyekûn Seferberlik”, *Osmanlı Askeri Tarihi Kara Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Ed. Gültekin Yıldız, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, s. 288.

²⁵⁶ BOA., *Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO.)*, 004553/341424, 3-1, aktaran: Özkan, a.g.m., s. 563. Bu paragraftaki çarpışmalar, Yakup Cemil’in dahil olduğu askerî birliklerin görev alanı içerisinde olmaları hasebiyle bizzat katılmış olma ihtimalinin yüksek olmasından dolayı önemsenmiştir.

²⁵⁷ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 7.

²⁵⁸ Mahmud Muhtar Paşa, *Balkan Harbi Üçüncü Kolordu’nun ve İkinci Doğu Ordusu’nun Muharebeleri*, Çev. A. Basad Kocaoglu, İstanbul: Parola Yayınları, 2016, s. 30.

²⁵⁹ A.g.e., s. 44.

komutasındaki Konya Tümeni'nin sağ kanadını koruma vazifesi ile ilerlemekteydi.²⁶⁰ Pazarlı Karakolu'nda düşman hareketlerini izledikleri sırada Cemal Bey, Soğucak deresinin batısında savaşa tutuşurken arkasını sağlama almak için olsa gerek Cafer Bey'e birliğini doğuda kalan tepeye yerleşip sonuna kadar müdafaa etmesini emretti.²⁶¹ 28-30 Ekim aralığında gerçekleşen şiddetli çarpışmalarda III. Kolordu'nun gösterdiği üstün başarı Bulgarların İstanbul'a yürütmesine mani olmuştur.²⁶² Bulgarların püskürtülmesinin ardından III. Kolordu, Pınarhisar taarruzunu sürdürmek için hazırlanırken 1 Kasım'da taarruz başlatan Bulgarlar Albay Cemal Bey komutasındaki sağ kanata tazyiklerini artırmışlardı. Yakup Cemil'in birliği de bu çarpışmanın sağ kanadında görev almaktaydı.²⁶³ Şiddetli çarpışmaların ardından bölgede tutunamayan Cemal Bey, perişan olan kuvvetleriyle ricat etmeye başlamış, müdafaa ettiği kritik nokta Bulgarların eline geçmişti. Hattı tutmakta zorlanan Şark Ordusu, Çatalca'ya kadar çekilerek burada bir müdafaa hattı meydana getirdi.²⁶⁴ 18 Kasım'da Çatalca'ya gerçekleşen Bulgar taarruzuna karşı yine en önemli müdafaayı III. Kolordu gerçekleştirerek İstanbul'u koruyacak fakat ağır zayıflatlar verecektir.²⁶⁵

Bulgarların Çatalca'da durdurulması payitahta girmelerine mâni olsa da savaşın genelinde ağır bir bozgun yaşanmaktaydı. Savaşın başlamasından sonraki iki hafta içinde Garp ve Şark Ordularının irtibatı kesilmişti. Yunan, Sırp ve Karadağlılara karşı savaşılan Batı cephesinde de ağır bir hezimet yaşanmıştı. 16 Aralık'ta Londra'da barış görüşmeleri başladığında müttefiklerce kuşatılmış Yanya, Edirne ve İşkodra'da direniş sürmekte fakat geri kalan Rumeli kaybedilmiş durumdaydı.²⁶⁶ Yenilginin birçok sebebi mevcuttu. Ayrılıkçı çetelerin faaliyetleri Balkan Savaşlarına dek sürmesine rağmen Meşrutiyet'in atmosferiyle gaflete düşen yeni hükümetler, Rumeli'deki askerî gücü azaltmışlardı.²⁶⁷ Ayrıca 31 Mart Olayı sonrasında orduda

²⁶⁰ *A.g.e.*, s. 48 ve 50.

²⁶¹ *A.g.e.*, s. 53 ve 55.

²⁶² *A.g.e.*, s. 60.

²⁶³ *A.g.e.*, s. 79 ve 106-118.

²⁶⁴ Görgülü, *a.g.e.*, s. 7.

²⁶⁵ Mahmud Muhtar Paşa, *a.g.e.*, s. 164.

²⁶⁶ 5 Mart 1913'te Yanya, 25 Mart'ta Edirne, 22 Nisan'da ise İşkodra düşecektir. Görgülü, *a.g.e.*, s. 8-10.

²⁶⁷ Ertürk, *a.g.t.*, s. 87; Mehmet Çanlı, "Balkanlarda Komitacılık ve Çetecilik: II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Oturumlarında Yapılan Tartışmalar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 6/4, 2017, s. 2831.

yapılan tasfiyeler deneyimli zabıt kadrosunda kısa vadede doldurulamayacak bir boşluk çıkarmıştı.²⁶⁸ Seferberliğin iyi idare edilememesi yüzünden planlanan asker sayısının yarısına dahi ulaşamamışken toplanabilen kuvvetler olması gerektiği gibi organize edilememiş dağınık vaziyette Rumeli'ye yayılmışlardı.²⁶⁹ İaşe probleminin çözülememesi askerin açlık sorunu ve hastalıkla yüzleşmesine sebep olmuş bir çok çarpışmada askerler çarpışacak takatleri kalmadan düşmana ihtiyaç duymaksızın savaş dışı kalmışlardı. Göze çarpan önemli hususlardan biri de kimi zabıtların Rumeli'yi uğruna savaşılacak bir vatan olarak görmekten vazgeçmiş olmalarıydı.²⁷⁰ Söz konusu düşünceye sahip zabıtlar İttihatçılar arasında hayli fazla idi. Örneğin Kazım Bey (Karabekir) "Rumeli asıl vatanımız değildir" diyerek savaşmayı beyhude gördüğü için divan-ı harbe verilmiştir.²⁷¹ Balkan devletleri ile gerilim ilk başladığında İttihatçıların savaşa şiddetle taraftar duruş sergileyip Ahmet Muhtar Paşa hükümetine bu yönde baskı kurmaya çalışırken²⁷² savaş sırasında kendilerine taraftar subayların Rumeli'yi gözden çıkarır bir tavır göstermeleri çelişik bir durum olarak göze çarpmaktadır. Zira 1908'de Reval Toplantısı ile Makedonya'nın elden çıkacağı iddiası ile isyan eden de yine aynı Cemiyet'tir. Her iki durumda da İttihatçıların pragmatist davrandıkları ve siyasi kazanç uğrunda düştükleri çelişkiyi dert etmedikleri görülmektedir. Kendilerini isyana sürükleyen süreçte önemli yere sahip olan Makedonya Sorunu, son perdesi olan I. Balkan Harbi ile İmparatorluk açısından büyük bir hüsrana olarak tarihe geçmekteydi.²⁷³

Yenilginin en önemli sebeplerinden birisi de ordunun siyasetin oyuncağı haline gelmiş olması idi. Siyasileşen subaylar esas vazifeleri ile alakadar olmayarak askerlikten uzaklaştıkları gibi vaziyetin sebep olduğu cephedeki bölünmüşlük uyumlu çalışmalarına engel olmaktaydı. Osmanlı ordusunda görev aldığı anlaşılan bir Alman gözlemci konuya dair "siyasileşen ve isyankâr subaylar grubu, vatanını ilk saatte dahi

²⁶⁸ Gültekin Yıldız, "Kara Kuvvetleri", *Osmanlı Askeri Tarihi Kara Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, s. 97.

²⁶⁹ Suat Akgül, "Balkan Savaşlarında Özel Kuvvet Harekâtı", *14. Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri II: XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi*, Ankara: Askerî Tarih ve Strateji Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, 2014, s. 503. Bu durum için yabancı bir gözlemci "her şeyi savunan hiçbir şeyi savunamaz" yorumunda bulunacaktır. Güneş, *a.g.e.*, s. 101.

²⁷⁰ Mahmut Muhtar Paşa, *a.g.e.*, s. 127.

²⁷¹ Necmettin Alkan, ve *Selanik Düşüü*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014, s. 240.

²⁷² Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı", (*DİA.*), Cilt 5, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, s. 23.

²⁷³ Yıkıcı, *a.g.t.*, s. 153.

koruyamaz"²⁷⁴ yorumunu yapacaktır. Bu durum barış görüşmeleri sürdürülürken de kendini gösterecek İttihat ve Terakki Cemiyeti, hükümetin Edirne'den vazgeçtiği bahanesiyle 23 Ocak 1913'te Bab-ı Âlî Baskınına icra ederek iktidarı cebren ele geçirecektir.²⁷⁵ Trablusgarp ile zuhur eden Enver Bey komutasındaki fedailerin yine başat rol üstlendiği bu olay Yakup Cemil'in namını borçlu olduğu olaylardan birine daha sahne olacaktır.²⁷⁶

İktidara gelen Mahmut Şevket Paşa, savaşa devam etmek istemese de Edirne'yi kurtarmak üzere yapılmış bir darbe ile iş başına gelmişken şehri öylece terk edememiştir. Fakat cephedeki durumun düzeltilememesinden dolayı devam eden müzakerelerin ardından 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Antlaşması ile Midye-Enez hattının batısındaki tüm toprakları elden çıkmıştı.²⁷⁷ Ancak Balkan ülkelerinin paylaşım mücadelesine girişmeleri Osmanlı tarafı için bir fırsat doğuracaktır. İmzalanan anlaşmadan rahatsızlık duyan Enver yanlısı genç subaylar, Yakup Cemil'in de dahil olduğu bir grup ile fırsatı değerlendirmek üzere savaşa girilmesi yönünde baskı oluşturdular ve muvaffak oldular.²⁷⁸ Bulgaristan'ın eski müttefikleri ve onlara katılan Romanya'nın istilasına uğradığı sırada 13 Temmuz 1913'te taarruza geçen Osmanlı kuvvetleri 21 Temmuz'da Kırklareli ertesi gün ise Edirne'yi geri aldı.²⁷⁹

Yakup Cemil'in Balkan Savaşı deneyimleri savaşın kendisi gibi önemli bir dönüm noktasıyla ayrılan iki safhadan oluşmaktadır. Savaşın ilk aşamasında resmi bir Osmanlı subayı olarak düzenli orduda görev alan Yakup Cemil, barış müzakereleri sırasında gerçekleşen Bab-ı Âlî Baskınındaki rolünün ardından 4 Şubat 1913 tarihinde birkaç arkadaşı ile "siyaset ile iştilal" suçu sebebiyle ordudan ihraç edilmişti.²⁸⁰ Edirne'nin geri alınması ile sonuçlanan ikinci aşamada ise cephede gönüllü olarak bulunacaktır. Halil (Kut) Bey'in tavsiyesi ile en azılı suçlulardan oluşarak meydana

²⁷⁴ Alkan, *a.g.e.*, s. 142.

²⁷⁵ Alkan, *a.g.e.*, s. 265.

²⁷⁶ Bab-ı Âlî Baskını ileride daha detaylı işlenecektir.

²⁷⁷ *A.g.e.*, s. 309.

²⁷⁸ Esatlı, *a.g.e.*, s. 170-171.

²⁷⁹ Görgülü, *a.g.e.*, s. 11.

²⁸⁰ MSB., Lodumlu Arşivi, Yakup Cemil Bey Emeklilik İşlem Dosyası, Tekaüt ve Eytam ve Eramil Belgesi, Dosya No: 146-331, 26 Ocak 1920.

getirilen 4 bin kişilik birlikte Yakup Cemil de yerini alacak İran'dan sonra Halil Bey ile tekrar bir araya gelecektir.²⁸¹

Trablusgarp'taki başarıları ile öne çıkan fedailer, Balkanlardaki ateşin tekrar yanmasıyla marifetlerini göstermek adına bir fırsat daha buldular. Fakat bu defa daha organize bir yapılanmaya gidip resmi bir teşkilatın temellerini atacaklardır. Eşref Bey Teşkilat-ı Mahsusa ismi taşıyan bir birliğin bu sırada Bulgarlara karşı kurulduğunu söyler²⁸² yani Trablusgarp'ta gruplaşan “Fedai Zabitan” Teşkilat-ı Mahsusa'ya dönüşmekteydi. Teşkilatın banisi Enver Bey, Edirne'nin geri alınması için harekate katılmak için müsaade istediğinde Ahmet İzzet Paşa'dan şu cevabı alacaktır:

"Donanmamızda hiçbir gemi Çanakkale boğazının dışına çıkacak durumda değildir. Maliyemiz de tam takırdır. Size bir kuruş tahsisat ayıramayız. Hatta devletçe bu savaşa bulaşmak istemediğimizden, size pasaport dahi veremeyiz. Ancak sizi ordudan izinli sayarız. Orada bir şeyler yaparsanız, devletçe onlara sahip çıkarız. Bir şey yapamayıp yenilirsenez, "Bize sormadılar gittiler" der, sizi ordudan ihraç ederiz."²⁸³

Fedailer tekrar cephede kendi başlarına mücadele etmek durumundalardı ki tabiatları gereği hiyerarşinin baskın olduğu konvansiyonel harp yerine daha fazla inisiyatif alabildikleri ve Makedonya'dan beri alışık oldukları gayrinizami usullerle savaşmayı tercih etmeleri muhtemeldir. Ayrıca bu ortam Enver Bey'e etrafına topladığı fedailerini en etkin şekilde kullanarak durumunu kuvvetlendirmesi için ihtiyacı olan rahat çalışma alanını da sağlamaktaydı.

Yakup Cemil'in Edirne'nin geri alınışı sürecinde Bulgarlara yönelik çete savaşlarına aktif olarak katılmış olmasının yanı sıra²⁸⁴ bu süreçte gerçekleşen önemli hadiselerde isminden bahsedilmemesine binaen çok uzun ve önemli görevler üstlenmemiş olsa gerekir. Halil Bey ile bulundukları çeteyi Kalikratya-Silivri

²⁸¹ Halil Kut, *a.g.e.*, s. 130.

²⁸² Polat Safi, *Eşref Kuşçubaşı'nın Alternatif Biyografisi*, İstanbul: Kronik Kitap, 2020, s. 120.

²⁸³ Yusuf Gedikli, *Enver Paşa Nutukları Makaleleri Bazı Beyannameleri ve Mektupları*, İstanbul: Milenyum Yayınları, 2018, s. 211.

²⁸⁴ Akşin, *a.g.e.*, s. 271.

taraflarına deniz yoluyla çıkararak Bulgar kuvvetlerinin arkasına geçmiş Çatalca cephesinin sol kanadında vaziyet almışlardır.²⁸⁵ Hareketlerine devam edip rastladıkları ilk Bulgar birliğine gece baskını yaparak sabaha kadar süren şiddetli çarpışmaların ardından püskürtmeyi başarmışlar ve karargâhtan tebrik edilmişlerdi.²⁸⁶ Fakat Yakup Cemil'in hakkındaki bu görevine dair en ilginç iddia Kuşçubaşı Eşref'e aittir. Eşref Bey, Yakup Cemil'in Bulgarlara yapılan saldırılarda binlerce koyun, sığır ve domuz gibi hayvanları yağmalayıp İstanbul'da satarak para kazandığını iddia etmektedir. Ona göre Yakup Cemil cephede kendi menfaati için çalışmıştır.²⁸⁷ Benzer eylemlerin bizzat kendi çetesiince de zaman zaman icra edildiği düşünülürse bu durum Fortna'nın da söylediği üzere "yağmacılar arasında bir kavga" olarak değerlendirilebilir.²⁸⁸ Ayrıca Eşref, söz konusu çetelerin başarı elde edemeyip yağma ve katliama giriştikleri ve Bulgarların önünden zar zor kurtularak geri döndüklerini söylemektedir.²⁸⁹ Adana'da da benzer faaliyetleri ortaya konulan Yakup Cemil'in daha sonra işleneceği üzere Cihan Harbi'nde de maddi menfaatini gözetir hareketleri görülecektir. Bu durum kendisinin savaşa sadece idealist "vatansever" hisler ile dahil olmadığı ihtimalini de göstermektedir. Zamanla yozlaşarak "vatani kurtarmak" duygusuna şahsi menfaatini gözetme refleksinin de eklenmesi kuvvetle muhtemeldir

19 Ağustos'ta Eşref ile Enver Bey arasında gerçekleşen Ortaköy toplantısında alınan karar gereği Batı Trakya'da gayrinizami bir şekilde ilerleyiş sürdürülmüş, Gümülcine'nin geri alınması ile 31 Ağustos'ta Garb-i Trakya Hükümet-i Muvakkatîsi kurulmuştur. Süleyman Askerî'nin ve Kuşçubaşı Eşref kritik rol oynadığı bu gelişme ile Enver Bey'in fedailerinin devlet kuracak kadar cüretkâr olduklarını göstermekteydi.²⁹⁰ Ancak cesaretin tek başına savaş kazandırmadığı bir ortamda Batı

²⁸⁵ Cemal Kutay, *Birinci Cihan Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi*, İstanbul: Ercan Matbaası, 1992, s. 16.

²⁸⁶ Halil Kut, *a.g.e.*, s. 130.

²⁸⁷ Fortna, *a.g.e.*, s. 190. Rauf Orbay da Yakup Cemil'in Cemal Paşa'yla elindeki bin kadar domuzu Bahriye Nezareti'ne satmak üzere konuştuğunu aktarmaktadır. Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım I*, İstanbul: Emre Yayınları, 1993, s. 212.

²⁸⁸ *A.g.e.*, s. 191.

²⁸⁹ Safi, *a.g.e.*, s. 120. Mustafa Ragıp, Yakup Cemil'in Edirne'nin geri alınmasının ardından Batı Trakya'da kurulan hükümette müfrezesi ile hizmet ettiğini söylese de bunu destekleyecek bir bulguya rastlanmamıştır. Esatlı, *a.g.e.*, s. 447.

²⁹⁰ Nurettin Şimşek, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisi Süleyman Askeri Bey Hayatı, Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*, Ankara: Altınordu Yayınları, 2018, s. 78-80.

Trakya’da temelleri atılan bu oluşum istenildiği şekilde tutunamayıp daha sonra Cihan Harbi’nde pratiğe dökülecek olan Osmanlı-Bulgar ittifakında bir pazarlık kozu haline gelecektir. Fakat Süleyman Askerî, Teşkilat-ı Mahsusa’nın yani Enver Paşa’nın politikalarını icra eden kişi olarak bölgedeki ağırlığını hissettirmeye devam edecektir.²⁹¹

Yakup Cemil, Balkanlarda kesin barışın sağlanması sonrasında siyasetle ilgilenmeye ve artık bir ordu mensubu olmamasına rağmen “gayrinizami harp” kapsamında görevler almaya devam edecektir. Zira Cemiyet artık iktidarı ele geçirmiş ve muhalefeti susturmayı başararak tüm gücü elinde toplamıştır.²⁹² Bu durumu korumak adına en iyi adamlarından faydalanmaktan vazgeçmiş de değildir. 31 Mart Olayına karşı İstanbul’a beraber yürüdükleri Mahmut Şevket Paşa’nın henüz birkaç aylık sadrazam iken 11 Haziran 1913’te sokakta kurşunlanarak öldürülmesi üzerine harekete geçen İstanbul Muhafızı Cemal Bey, soruşturma kapsamında Yakup Cemil, Eşref ve kardeşi Hacı Sami gibi fedaileri resmi bir unvanları olmamasına rağmen görevlendirecektir.²⁹³

Mahmut Şevket Paşa’nın ortadan kaldırılması Yakup Cemil ve fedailere, hiziplerinin lideri olan Enver Bey’in yükselişini temin etme fırsatını da vermişti. Kurulan yeni kabinede Enver Bey’in Harbiye Nazırı olarak bulunması için harekete geçen fedailer, Cemiyet’in ve Talat Bey’in aksi düşüncesine rağmen ağırlıklarını koyarak 6 Ocak 1914’te bunu başarmışlardı.²⁹⁴ Genç yaşında kritik bir makama gelen Enver Paşa, görevi almasından birkaç ay sonra başlayacak olan Cihan Harbi’nde Osmanlı Ordularını idare eden kişi olacaktır.

XIX. Yüzyılda oluşan denge, zaman zaman yaşanan kriz ve kısa vadeli çatışmalara rağmen Avrupa’da yıkıcı savaşların çıkmasına mâni olmuştu. Fakat bu durum “Büyük Güçler”in her daim rakip oldukları gerçeğini değiştirmemekte ve

²⁹¹ A.g.e., s. 120.

²⁹² Tunaya, a.g.e., s. 234.

²⁹³ Emel Akal, *Millî Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İstanbul: Türkiye Sosyal Tarih Araştırmaları Vakfı, 2006, s. 68.

²⁹⁴ A. T. Alkan, a.g.e., s. 182. Mahmut Şevket Paşa suikastı ve Enver Bey’in nezarete getirilişi daha sonra işlenecektir.

teknik ilerleme sayesinde daha güçlü askerî kuvvetler meydana getirme yarışını sürdürmekteydiler. Asrın sonuna doğru belirginleşen İngiltere ve Almanya'nın rekabeti, tarafların önderliğinde kutuplaşmayı da beraberinde getirdi. Devletler, sömürgecilik yarışına dahil olmak ya da elindekini korumak, uğranılan kayıpları telafi etmek ve yakın geçmişte yaşadıkları yenilgilerin intikamını almak gibi sebeplerle duracakları yeri seçmişlerdi. Bu sayede İngiltere, Fransa ve Rusya “üçlü itilaf”, Almanya, Avusturya ve İtalya ise “üçlü ittifak” devletleri olarak karşı karşıya gelmiş durumdaydı.²⁹⁵ Söz konusu gerginlik bir bomba gibi kendisini patlatacak fitilin ateşlenmesini beklemekteyken 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan veliahtı Arşidük Ferdinand, Saraybosna'yı ziyareti sırasında bir Sırp tarafından öldürüldü. Sırbistan üzerinden Balkanlar'da kendi aleyhinde gelişen Rus etkisinden rahatsız olan Avusturya, bunu bir fırsat olarak görmüş ve desteğini temin ettiği Almanya'ya güvenerek 23 Temmuz'da Sırbistan'a ağır şartlar içeren bir ultimatoma göndermiştir. Sırbistan'ın Rus desteğinin rahatlığı ile ultimatoma bazı maddelerini reddetme cesaretini göstermesi üzerine 28 Temmuz'da savaş ilan eden Avusturya, Sırp başkenti Belgrad'ı bombalamaya başladı. Rusya'nın Sırbistan'ı korumak için devreye girmesi üzerine Almanya da müdahale etmiş ve hızlıca ilerleyen olaylar silsilesi üzerine bölgesel olarak başlayan savaş kısa sürede Dünya Savaşı'na dönüşmüştür. Bir tarafta Almanya ve Avusturya-Macaristan bulunurken karşı tarafta İngiltere, Fransa, Rusya, Sırbistan, Japonya ve Karadağ yer almaktaydı.²⁹⁶

Tüm bunlar yaşanırken Osmanlı İmparatorluğu, Balkan yenilgisi ardından ağır darbe yediği askerî gücü ve diplomatik konumunu toparlamaya çalışmaktaydı. İngiltere ve Fransa ile ortaklık girişimleri sonuç vermemiş, bu durum İstanbul'u Almanya ile yakınlaşmaya itmişti. 2 Ağustos 1914'te Almanya ile ittifak antlaşması imzalanırsa da savaşa dahil olma konusunda ağır davranılmaktaydı. Politik adımlarını sürdüren İstanbul, Bulgaristan ile 19 Ağustos'ta dostluk antlaşması imzalanırsa da antlaşmanın şartlarından olan Romanya'nın tarafsızlığını kesinliğe bağlayamaması

²⁹⁵ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2014*, İstanbul: Der Yayınları, 2015, s. 597-598.

²⁹⁶ *A.g.e.*, s. 599.

durumu zora sokmaktaydı. Diğer yandan Yunanistan'ı kazanma girişimleri de sonuç vermemişti.²⁹⁷

Çoklu cephede savaşmak zorunda kalan Almanya, düşmanlarının kuvvetlerini bölmek için Osmanlı İmparatorluğu'nun bir an önce savaşa dahil olmasını istemiş ve mali durumunun kötü olduğu bahanesini öne süren İstanbul'a iktisadî destek olarak baskısını artırmıştı. Nihayetinde Almanya'dan gönderilen askerî heyet, Osmanlı başkentine gelmiş, Türk Donanmasının başına da Goeben ve Breslau gemileri ile Marmara'ya giriş yapan Amiral Souchon getirilmişti. Söz konusu donanmanın 28-29 Ekim gecesi Odesa ve Sivastopol limanlarını bombalayarak savaşı fiilen başlatmasını takip eden günlerde 2 Kasım'da Rusya, 5 Kasım'da İngiltere ve Fransa, Osmanlı'ya savaş ilan etmişler ardından 12 Kasım'da ise karşı savaş ilanı gerçekleştirilmiştir.²⁹⁸ Cihan Harbi boyunca Osmanlı İmparatorluğu, Irak, Arabistan, Filistin-Suriye, Çanakkale ve Kafkasya'da açılan cephelerde savaşırken, Galiçya gibi dış cephelerde de müttefiklerine yardım edecektir.²⁹⁹

Harbiye Nazırı Enver Paşa, en son Edirne'nin geri alınışı sırasında Bulgarlara karşı organize olan fedailerden oluşturduğu Teşkilat-ı Mahsusa'yı Cihan Harbi'nin başlaması üzerine 5 Ağustos 1914'te tekrar yapılandırdı.³⁰⁰ Buna göre Teşkilat, artık Enver Paşa'nın etrafında topladığı hususi bir grubu olmaktan çıkarak resmi bir hüviyete sahip olmaktaydı. Hamit Bozarslan'ın "memluk sisteminin modern dönemde ihyası" olarak yorumladığı Teşkilat-ı Mahsusa'nın üyeleri, Balkanlar ve Kafkasya başta olmak üzere farklı milletlerden oluşmaktaydı.³⁰¹ Amaçları olası azınlık isyanlarına karşı iç güvenliği temin etmek, sömürgelerde ve işgali muhtemel bölgelerde direnişler meydana getirmek, Rusya'nın egemenliği altındaki Müslüman milletleri isyan ettirmek, çete savaşı ile sabotaj, casusluk ve önleme gibi hareketlerde

²⁹⁷ A.g.e., s. 605-607.

²⁹⁸ A.g.e., s. 609.

²⁹⁹ A.g.e., s. 627.

³⁰⁰ Stoddard, a.g.e., s. 69 ve 72; Koloğlu, *Curnalcilikten Teşkilat-ı Mahsusa'ya*, s. 98.

³⁰¹ Hamit Bozarslan, "Türkiye'de Devlet, Komitacılık ve Çetecilik Konusunda Birkaç Hipotez", *Resmî Tarih Tartışmaları -I-*, Ed. Fikret Başkaya, (Basım yeri belirtilmemiş), Özgür Üniversite Kitaplığı, 2008, s. 181.

bulunmaktı.³⁰² Cemiyet'in İslamcılık-Türkçülük-Osmanlılık hislerinin askerî kanat eliyle pratiğe dökülmüş bir hali olan³⁰³ Teşkilatın başına Balkan Savaşları sonrasında Rumeli'deki Osmanlı faaliyetlerini idare eden Süleyman Askerî geçirilmişti. Zira son görevindeki icraatları yeni vazifesinin bir prototipi gibiydi.³⁰⁴ Teşkilat, ilk olarak henüz Osmanlı tarafı savaşa iştirak etmeden Kafkasya'da Rusya'ya karşı eylemlere girişmek üzere harekete geçirilmişti. Bu sayede Almanların baskısı bir nebze azaltılacak ve savaşa dahil olunmasına karşı ön hazırlık yapılacaktı.³⁰⁵

Süleyman Askerî, Teşkilatın faaliyetlerini yürütmek üzere Yusuf Rıza Bey'i bölgeye göndermiş ve Rusya dahilinde isyanlar çıkarıp sabotajda bulunmak üzere görevlendirmişti.³⁰⁶ Savaşın başlaması ile Cemiyet'te önde gelen birçok isim de Kafkasya cephesine katılmak üzere hareket edecektir. Bunların arasında en göze çarpan kişi Talat Bey'in talebi ile bölgeye giden Bahaeddin Şakir Bey olacaktır. Talat Bey, diğer üyelerin haberdar olmadığı bu görevlendirmeyi yaparak Enver Paşa'nın kontrolünde olan teşkilatı denetlemek istemekteydi.³⁰⁷ 2 Kasım'da başlayan Rus taarruzu ile sıcak çatışmaların sıklaştığı cephede tam anlamıyla bir karmaşa söz konusu idi. Zira Süleyman Askerî'nin çete savaşı yürütülmesi talimatlarına rağmen kahraman olma sevdasına giren Teşkilat mensupları düzenli ordu tarzında savaşlar yürüterek fetihlerde bulunma hayalleri kurmaktaydı.³⁰⁸ Batum'u ele geçirmeyi arzulayan Rıza Bey, asıl görevi olan Kafkasya İhtilali ile meşgul olması ve çeteleri düzenli ordu emrine vermesi konusunda ikaz edilmekteydi.³⁰⁹ Rıza Bey ise 24

³⁰² A.g.e., s. 72-75; Gönül Güneş, "Teşkilat-ı Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 29, S. 85, 2013, s. 114. Teşkilat-ı Mahsusa milislerinin asker kaçaklarının cezalandırılmasında da yer aldıkları söylenmektedir. Bkz. Oktay Özel, "O İnce Çizgi: Osmanlı Son Dönemi Pratiğinde Eşkiyalıkla Kahramanlık Arasında Salınanlar", *Kebikeç*, S. 34, 2012, s. 108-109.

³⁰³ Tansu, *Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe İttihat ve Terakki*, s. 336.

³⁰⁴ Safi, *The Ottoman Special Organization – Teşkilat-ı Mahsusa: An Inquiry Into Its Operational And Administrative Characteristics*, s. 158.

³⁰⁵ Çağdaş Yüksel, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Teşkilat-ı Mahsusa*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Denizli: Pamukkale Üniversitesi, 2019, s. 69.

³⁰⁶ Mehmet Bilgin, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkas Misiyonu ve Operasyonları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018, s. 199.

³⁰⁷ Denker, a.g.e., s. 33-34.

³⁰⁸ Ahmet Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi Cilt 1: 1914-1916*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 309.

³⁰⁹ Bilgin, A.g.e., s. 200. Bahaeddin Şakir'in faaliyetlerini sınırladığı için hoşuna gitmeyen bu talimat, Süleyman Askerî'nin Irak cephesine tayin edilmesi ile uygulanmayacaktır. Askerî'nin görevinin değiştirilmesinde de söz konusu çeteler ile arasındaki problemlerin etkisi büyüktür. Tetik, a.g.e., s. 309; Çağdaş Yüksel, "Teşkilat-ı Mahsusa ve Çete Savaşı", *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 31, 2018, s. 1743.

Kasım'da yolladığı telgraf ile bölgedeki başta subaylar olmak üzere personelin yetersiz olduğunu söyleyerek destek talebinde bulunmaktaydı.³¹⁰ Aldığı cevapta Yakup Cemil'in emrinde bir müfrezenin desteğe gönderileceği söylenmektedir.³¹¹

Ordu ile ilişkisi kesileli iki yıla yaklaşan Yakup Cemil'in Cihan Harbi macerası da Teşkilat-ı Mahsusa bünyesinde gayrinizami harp yürütmek üzere sivil olarak görevlendirilmesiyle Kafkasya Cephesi'nde başlayacaktır. Kasım ayında çetesini hazırlamaya başlayan Yakup Cemil'in henüz yolda iken 450 adamı ile denizden Sohum tarafına çıkarılıp Batum'a yapılacak saldırıyı cephe arkasından çete faaliyetleri ile desteklemesi düşünülse de başarı şansının çok az olduğu kanaati ile bu plandan vazgeçildi.³¹² Aralık başında Borçka'ya ulaşan Yakup Cemil, burada Yusuf Rıza Beyin kendisiyle kalarak birlikte Batum'u fethetme ısrarını "İstanbul bile emretse gene kalmam!" diyerek reddetti.³¹³ Sarıkamış Harekâtı kapsamında yürütülecek Ardahan taarruzunda görev almak üzere Stange Bey'in emrine girmesi kararlaştırılınca 11 Aralık'ta Borçka'dan ayrıldı.³¹⁴ 21 Aralık'ta III. Ordu'nun kararıyla Yakup Cemil, Dr. Bahaeddin Şakir ve Melo Hudut Taburu, 8. Alay Komutanı Binbaşı Stange Bey komutasında birleştirildi.³¹⁵ Stange Bey, 28 Aralık'ta Ardahan'a yapılacak saldırı için Yokuşdibi ve Sulakyurt'a konuşlanan Yakup Cemil'in sol kanadı takip edin kuzeyden saldırmasını kararlaştırdı.³¹⁶ Ardahan'ı müdafaa eden General Zahe'nin emrindeki Piyade Alayı, altı sahra topu, iki makineli tüfek ve bir Kazak Alayı ile güçlendirilmişti.³¹⁷ Arif Cemil'in aktardığı rivayete göre bu sırada Yakup Cemil'e beyaz bir at hediye edilmiş kendisi bu hediyeyi kabul etse de ata başkasını bindirmiş ve o kişi taarruz sırasında hayatını kaybetmişti. Bu durum Rusların Yakup Cemil'i hedef aldığı söylentilerini çıkarmıştı.³¹⁸ Ertesi gün gerçekleşen şiddetli çarpışmalarda

³¹⁰ Tetik, *a.g.e.*, s. 311.

³¹¹ *A.g.e.*, s. 311.

³¹² Bilgin, *a.g.e.*, s. 251.

³¹³ Denker, *a.g.e.*, s. 146.

³¹⁴ Bilgin, *a.g.e.*, s. 257.

³¹⁵ *A.g.e.*, s. 257. Stange Bey Müfrezesi, Ardahan-Batum arasındaki Teşkilat-ı Mahsusa faaliyetlerine destek olması için 10 Aralık'ta Rize'ye çıkarılmıştı. Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım Birinci Cihan Harbi Cilt 2*, İstanbul: Nehir Yayınları, 1990, s. 247.

³¹⁶ *A.g.e.*, s. 264.

³¹⁷ Yarbay Selahattin, *Kafkas Cephesi'nde 10 Ncu Kolordunun Birinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcından Sarıkamış Muharebelerinin Sonuna Kadar Olan Harekâtı*, Haz. Zekeriya Türkmen vd., Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006, s. 160.

³¹⁸ Denker *a.g.e.*, s.

kar muhalefeti sebebiyle ağır ilerleyen birlikler ateş gücü yüksek Ruslar karşısında ağır zayıyat verse de Yakup Cemil'in birliğinde bulunan Halit Bey ("Deli" Halit Karsıalan Paşa) şehre ilk giren olmayı başardı. Ancak müfreze, Asım Bey isminde önemli bir mensubunu çatışmada kaybetmişti.³¹⁹ Şehrin ele geçirilmesinin ardından Yakup Cemil'e Kütayis yolu üzerinde güvenlik önlemi alması ve müfrezesini orada konuşlandırması emredilir.³²⁰ Stange Bey, Enver Paşa'ya Ardahan'ın fethinin ağır kayıplarla gerçekleştiğini ve olası saldırıya karşı korunabilmesinin mümkün olmadığını söylemiş 10. Kolordu'nun desteğini istemişti.³²¹ Sarıkamış Harekatı'nın facia ile sonuçlanmasını takiben taarruza geçen Rus kuvvetleri 3 Ocak'ta Ardahan'a yaklaşmış durumdaydı.³²² Stange Bey teslim olmak istese de Yakup Cemil ve Bahaeddin Şakir gibi çeteciler resmi asker sayılmadıkları için kurşuna dizilebileceklerini düşünerek buna itiraz ettiler.³²³ Bunun üzerine şehrin boşaltılmasına karar verildi ve saat 17:00'de Şavşat istikametine doğru çekilme başladı. Şiddetli çarpışmaların yaşandığı çekilme sırasında ağır kayıplar verilmişti. 4 Ocak'ta Şavşat'a varan 80 kişilik müfrezenin komutasını Halit Bey'e bırakan Yakup Cemil, ertesi gün Lazistan Mebusu Sudi Bey ile yeni bir çete toplamak üzere savaş alanını terk ederken diğer birliklerden müstakil hareket eden Halit Bey burada toparlanıp 7 Ocak'ta Ruslara karşı müdafaa pozisyonu aldı.³²⁴ Buradan Trabzon istikametinde hareket eden Yakup Cemil ise "30 Kanunuevvel 1330" (12 Ocak 1914) tarihli bir "irade-i seniyye" ile "gümüş imtiyaz madalyası" ile taltif edilmiştir.³²⁵

³¹⁹ Bilgin, *a.g.e.*, s. 266; Kemal Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1997, s. 90.

³²⁰ Tetik, *a.g.e.*, s. 331.

³²¹ *A.g.e.*, s. 336.

³²² Bilgin, *a.g.e.*, s. 272.

³²³ Denker, *a.g.e.*, s. 164.

³²⁴ Hakkı Altınbilek ve Naci Kır, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3 Üncü Ordu Harekâtı Cilt II Birinci Kitap*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993, s. 605. Bahaeddin Şakir, 14 Ocak'ta Dahiliye Nezareti'ne yolladığı telgrafta Yakup Cemil'in İstanbul'a gittiğini söyleyerek komutayı bıraktığı Halit Beyin müfrezesinin kendilerine bağlanmasını istemiş ve iki gün sonra bu talebi III. Ordu'ya iletilmiştir. BOA., *Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî Belgeleri* (DH.SFR.), 49-23, Lef 1, H.29.02.1333, M.16.01.1915. 18 Ocak'ta ise III. Ordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa, Stange Bey'e yolladığı telgrafta Bahaeddin Şakir ve Halit Beyin çetelerini kendi bünyesine dahil etmesini emretti. Yüksel, *a.g.t.*, s. 85.

³²⁵ Söz konusu irade, Bahaeddin Şakir, Rıza ve Nail Beyler ile Van Jandarma Komutanı Kazım Beyi de kapsamaktaydı. BOA., *İrade Taltifat Belgeleri (I.TAL.)*, 498-67, Lef 3, H.25.02.1333, M.12.01.1915. İmtiyaz madalyası, devlet vazifesinde elde edilen başarılarla karşılık verilmekte olup 1883 yılında II. Abdülhamit'in emriyle çıkarılmıştır. Altın ve gümüş olarak üretilen madalya, ilk olarak gümüş verilirken tekrarı hakkedildiğinde altın olarak verilmekteydi. Bkz. Filiz Karaca, "İmtiyaz Madalyası", (*DİA.*), Cilt 22, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, s. 240. Yakup Cemil'in bu harekatın ardından kendisini "Ardahan ve Batum Fatihi" olarak gördüğü iddia

13 Ocak'ta Sudi Bey ile Trabzon'da bulunduğu anlaşılan Yakup Cemil, buradan önce bulundukları Borçka'da konuştukları Rıza Bey'in vazifesinden ayrılmak istediği zannıyla yerine başkasının atanması için kulis yaparken Talat Bey'e İstanbul'a geleceğini bildirir ve "Ardahan'dan selam" ifadesini kullanır. Ayrıca dönmek istemelerine binaen "yaralı mıdır?" diye soran Talat Bey'e "Ne düşünürseniz bazılarında isabet ettiniz. Arz-ı ihtiram ve şimdi yola çıkıyoruz efendim." Yanıtını verir. Durumu anlayamayan Talat Bey ise Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey ile iletişime geçerek kendisinden Ardahan'ın ve Yakup Cemil'in sağlık durumunu ve Rıza Bey'in vazifeden ayrılma arzusunun iç yüzünü öğrenmek ister. Azmi Bey, Ardahan'ın hala ellerinde olduğunu, Yakup Cemil ile beraberindekilerinin ise hiçbir şeyleri olmadığını ve dönüş sebeplerini paylaşmasalar da kendi düşüncesine göre yeni kuvvetler meydana getirmek niyetinde olduklarını aktarır. Ayrıca kendilerini bir motor ile Samsun'a göndererek başından savdığını da söylemektedir.³²⁶ Ertesi gün Talat Bey ile tekrar iletişime geçen Cemal Azmi Bey, Ardahan'ın düştüğünü, Rıza Bey'in ise vazifesine devam etmekte olup söylentilerin arkadaşlar arasındaki samimi bir sohbetin yanlış anlaşılmasından ibaret olduğunu haberini vermiş ve Yakup Cemil'in her iki konuda da yanlış bilgi verdiğini söylemişti.³²⁷ Rusların Ardahan'ı zapt etmesinin ardından günler geçmesine rağmen Yakup Cemil'in aksini beyan etmesinin sebebi bilinmemekle birlikte tahmin edilmesi güç bir durumdur.

Yaklaşık bir ay sonra Rus taarruzuna karşı Artvin'de savunma yapmakta olan Bahaeddin Şakir, 12 Şubat'ta Yakup Cemil'in durumunu sorarak cepheye dönüp dönmeyeceğini öğrenmek isteyip ve eğer dönecekse emrine verilecek birlik bulunduğunu bildirmiştir. Ardından Hafız Hakkı Paşa'nın 15 Şubat'ta tifüs hastalığı

edilmektedir. Tansu, *İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk*, s. 154. Hasan İzzettin Dinamo ise "Batum Fatihî" unvanını asıl hakkedenin Topal Osman olduğunu ancak bunu Yakup Cemil'in sahiplendiğini söylemektedir. Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyân 2*, İstanbul: May Yayınları, 1977, s. 356. Yakup Cemil gibi bir karakterin kendine arzu ettiği herhangi bir unvanı verebilmesi beklenebilecekse de söz konusu şehirlerin "fatihî" sayılması pek mümkün değildir. Zira Ardahan'ı zapt eden kuvvetlerin en yetkili kumandanı değildir ayrıca şehri uzun süre elde tutamayıp yine kaybetmişlerdir. Batum ise Yakup Cemil'in dahil olduğu bir harekât ile ele geçirilmeyip kendisinin idamından sonraki yıllarda alınacaktır. Batum Harekâtı için bkz. Altınbilek ve Kır, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3 Üncü Ordu Harekâtı Cilt II İkinci Kitap*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993, s. 474-489.

³²⁶ Yakup Cemil ve arkadaşları oradan İstanbul'a gemi ile geçmeyi planlamaktadır. Tetik, *a.g.e.*, s. 346.

³²⁷ Bilgin, *a.g.e.*, s. 287. Yakup Cemil'in sebep olduğu bu yanlış anlaşılma Yusuf Rıza Bey'in başını hayli ağrıttacaktır. *A.g.e.*, s. 351.

sebebiyle vefat etmesi üzerine Erzurum'a çağrılan Bahaeddin Şakir, Artvin'deki boşluğunu doldurması için Yakup Cemil'in gönderilmesini istedi.³²⁸ Fakat bu talep gerçekleşmemiş Yakup Cemil, 10 Haziran'da İhtiyat Binbaşılığına terfi ettikten sonra³²⁹ Çorum'da teşkil edilen ve hapishanelerdeki mahkumlardan oluşturulan 4 taburluk alayın komutanlığına getirilmiştir.³³⁰ Aziz Samih İlter, bu alayın "Başkomutanlık Vekâletinin serüvenci damarlarından" çıkmış olduğunu ve cepheye gönderilmemesini istediklerini söylemektedir.³³¹ Vazifesi 3. İhtiyat Süvari Tümeni bünyesinde, Erzurum'un güneydoğusunda kalan Çökreş'te bulunarak gerektiğinde cepheye destek olmaktı.³³² Kontrol edilmesi son derece zor adamların başına geçirilen Yakup Cemil, son derece sert bir idare sergilemekteydi³³³ ve alayın kasasını soyması muhtemel bu adamlara karşı 10.000 altın lirayı senet karşılığı subaylara dağıtıp hayatları pahasına korumalarını emretmişti. Erzurum'a hareket eden alayın, yol boyunca kaçaklar sebebiyle sayısı azalmaktaydı. Komutanlığına hanel getirmek istemeyen Yakup Cemil, bu durumu orduya katılmak üzere hareket halinde olan asker kabilelerini denk geldikçe birliğine katarak çözmekte daha doğrusu çözdüğünü sanmaktaydı. Zira bu askerlerin katılması gereken birlikler zaten belirlenmişti. Erzurum'a vardığında III. Ordu Komutanı Mahmut Kâmil Paşa tarafından uyarılsa da umursamayarak gülüp geçmiş askerleri de iade etmemişti. İlter, Yakup Cemil'in kendisini ordu komutanlarının üzerinde gördüğünü de söylemekteydi.³³⁴

Faaliyetleri ile başına buyrukluğa önüne geçilemez hale gelen Yakup Cemil'in görevlerinden birisi cephe gerisindeki Ermeni asilere karşı mücadele etmekte.³³⁵ Fakat keyfe keder uygulamaları ve casusluk ithamları ile gerçekleştirdiği infazlar ordu

³²⁸ A.g.e., s. 375. Altınbilek ve Kır, a.g.e., s. 708.

³²⁹ MSB., Loduumlu Arşivi, Yakup Cemil Bey Emeklilik İşlem Dosyası, Tekaüt ve Eytam ve Eramil Belgesi, Dosya No: 146-331, 26 Ocak 1920.

³³⁰ Aziz Samih İlter, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları*, Haz. Zekeriya Türkmen vd., Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2007, s. 63

³³¹ A.g.e., s. 62-63.

³³² Recep Balkan, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağ Kanat Harekâtı*, Haz. Kerime Şahiner, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2006, s. 296. Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım Birinci Cihan Harbi Cilt 3*, İstanbul: Nehir Yayınları, (Tarih belirtilmemiş), s. 67.

³³³ Yakup Cemil'in yol boyunca suç işleyen adamlarına karşı acımasız cezalar verdiğine dair anlatılar mevcuttur. Örneğin bir kıza cinsel tecavüzde bulunan bir adamının tenasül uzvunu kestiği, cinayet işleyen bir başkasını da yakarak öldürttüğü söylentisi vardır. Bkz. Refi' Cevad Ulunay, *Sayılı Fırtınalar*, İstanbul: Bolayır Yayınevi, 1973, s. 222-237.

³³⁴ İlter, a.g.e., s. 63.

³³⁵ Tansu, a.g.e., s. 154.

komutanlığının tepkisini çekmekteydi.³³⁶ Buradaki rolünün tehcir ile ilgili olması da muhtemeldir. Zira Nisan ayında alınan tehcir kararının uygulayıcıları olarak Talat Bey ve ekibi ile Enver Paşa'nın teşkilatı ayrıışmışlar, Enver Paşa Harbiye Nezareti bünyesinde istihbarat ve propaganda rolü üstlenecek bir kurum oluştururken, Talat Bey çetelerin kontrolünü ele almıştı.³³⁷ III. Ordu Komutanı Mahmut Kâmil Paşa'nın başından savması ile Ekim ayında Van Gölü Güney'inde Ali Bey Müfrezesine bağlı olarak görevlendirilen Yakup Cemil³³⁸ burada da rahat durmamaktaydı. Sürekli taarruz etmek için müsaade istediği, düşmana karşı ürettiği projelerini yazıp durduğu anlatılmaktadır.³³⁹ Müfreze Komutanı Ali (Çetinkaya) Bey de Yakup Cemil ile uğraşmak istemeyerek onu başka cepheye göndermek isteyip Talat Bey ile iletişime geçmiş ve olumlu yanıt almıştı. Talat Bey, Yakup Cemil'in maiyetini bıraktığı takdirde kendisinin istediği yere gitmekte özgür olduğunu söylemekteydi.³⁴⁰ Nitekim Yakup Cemil de içinde bulunduğu ortamdan pek memnun değildi 20 Kasım'da Talat Bey'e Mısır veya Rumeli'de vazife talebini iletmişti.³⁴¹ Talat Bey, 25 Kasım'da Bitlis vilayetine gönderdiği cevapta Irak ya da Mısır'da hizmet edebileceğini söylemekteydi.³⁴² Bu sırada çarpışmaların devam ettiği bölgede 27 Kasım'da Van Gölü Güneyinde Rus Trohin Müfrezesi ile çarpışan Yakup Cemil, iki gün süren çatışmanın ardından çekilmek zorunda kalmıştı.³⁴³ Kısa süre sonra "30 Teşrinisani 1331"de (13 Aralık 1915) Talat Bey'den gelen son cevap Yakup Cemil'in yeni görev yerini de ortaya koymaktaydı: "Yakup Cemil Bey'e: Irak'ta Halil Bey'e iltihakınız için Enver Paşa tarafından lazım gelenlere emir verilmiştir."³⁴⁴ İlter, Yakup Cemil'in bölgeyi terk etmeden önce subaylara emanet ettiği altınları da aldığını

³³⁶ Borak, a.g.e., s. 21. Behiç Erkin de "Hakikaten bu Yakup Cemil'in çeteleriyle yapmadığı zulüm kalmamıştır." Demektedir. Erkin, a.g.e., s. 155.

³³⁷ Oktay Özel, "Tehcir ve Teşkilat-ı Mahsusa", 1915: *Siyaset Tehcir Soykırım*, Ed. Fikret Adanır ve Oktay Özel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, s. 396-397.

³³⁸ Görgülü, a.g.e., s. 145.

³³⁹ İlter, a.g.e., s. 63.

³⁴⁰ A.g.e., s. 95.

³⁴¹ BOA., (DH.SFR.), 498-42, R.07.09.1331, M.20.11.1915.

³⁴² BOA., (DH.SFR.), 58-117, H.17.01.1334, M.25.11.1915.

³⁴³ Mareşal Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi Harekâtı -1935 Yılında Harp Akademisinde Verilen Konferanslar-*, Haz. Ahmet Tetik vd., Ankara: Genelkurmay Atase ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2005, s. 128.

³⁴⁴ BOA., (DH.SFR.), 58-58. Söz konusu belge arşiv kayıtlarına Hicri 10.01.1334 (18 Kasım 1915) olarak yazılrsa da burada yanlışlık yapıldığı ortadadır. Zira bu tarih Yakup Cemil'in yeni vazife talebinde bulunduğu telgraftan dahi daha eskiye gitmekte olup kronolojik olarak mümkün değildir. İlaven arşiv metni üzerinde 30 Teşrinisani 1331 (13 Aralık 1915) tarihi yazmaktadır.

söylemekteydi.³⁴⁵ Yakup Cemil'in geride bıraktığı müfrezesi ise Ali Bey'in komutasına verilmiş ismi ise 2. İhtiyat Alayı olarak değiştirilmiştir.³⁴⁶

Yakup Cemil'in Bağdat'a tayin edildiği sırada Halil Bey, 18. Kolordu Komutanlığını henüz yeni devralmıştı ve İngiliz kuvvetlerinin abluka altına alındığı Kut'ül-Ammare'nin kuşatması devam etmekteydi.³⁴⁷ Goltz Paşa'nın emri ile savunma tertibatı almakla görevlendirilen 18. Kolordu, İngilizlerin taciz atışları karşısında ufak çaplı çatışmalara girmektedir. Irak'a geleli iki ay olmayan Yakup Cemil, aradığı macerayı burada da bulamamış ve kendisinden beklenileceği üzere yine şansını zorlayacak bir harekete imza atmıştır. 141. Alay Komutanlığına getirilmesinden birkaç gün sonra 1916 ocağının 19'unu 20'sine bağlayan gece de kimseden izin almadan birliğini taarruza kaldırarak sağlam bir şekilde tahkim edilmiş olan Elhan Köyü'ne baskın girişiminde bulunacaktır.³⁴⁸ Söz konusu baskın sonucunda verilen zayıtlar, Yakup Cemil'in bu görevinde de tutunamamasına yol açacaktır. Eski silah arkadaşı Yakup Cemil'i başından savma sırası kendisine gelen Halil Bey, yeğeni Enver Paşa ile iletişime geçerek amacına ulaştı. Bu kısa soluklu görevinden de olaylı bir şekilde ayrılmak zorunda kalan Yakup Cemil tekrar İstanbul'a dönmekteydi.³⁴⁹

Bağdat'tan başka bir vazifeye atanacağı zannıyla ayrılan Yakup Cemil, İstanbul'a giderken muhtemelen Şubat ayı başında yolunun üzerinde bulunan Halep'e geldiğinde Enver Paşa'nın burada olduğunu öğrenerek kendisiyle görüşmek istedi.³⁵⁰ Görüşme sırasında cephelerde karşılaştıklarının yanı sıra Paşa'nın amcası Halil Bey dahil amirlerini yerden yere vurmaya ihmal etmeyen Yakup Cemil fırka (tümen) komutanlığı talep etti.³⁵¹ Kendisinin ihtiyat subayı olmasından dolayı bunun mümkün olamayacağını cevabını alınca Enver Paşa'ya kardeşi Nuri'ye nasıl paşalık

³⁴⁵ İltis, a.g.e., s. 95.

³⁴⁶ Ali İhsan Sabis, a.g.e., s. 78-79. Altınbilek ve Kır, a.g.e., s. 868-869.

³⁴⁷ Görgülü, a.g.e., s. 228; Kemal Arı, a.g.e., s. 193.

³⁴⁸ Hacı Ahmet Kara, *Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesi, Britanya Birliklerinin Fav Mevkisine Çıkarma Yapması ve Kütül-Amare Kuşatması (06 Kasım 1914- 29 Nisan 1916)*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Ankara: Milli Savunma Üniversitesi, 2019, s. 240-241.

³⁴⁹ Tansu, *Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe İttihat ve Terakki*, s. 366.

³⁵⁰ Enver Paşa, 4 Şubat'ta Halep'i gezmektedir. Esra İnal, *Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki Cephe Ziyaretleri*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019, s. 39.

³⁵¹ Esatlı, a.g.e., s. 489.

verebildiğini sorarak itiraz eden Yakup Cemil, Enver’e bulunduğu makama kendisi sayesinde geldiğini hatırlatınca bir kere daha baştan savılacaktı. Enver Paşa, laf anlamayacağını bildiği fevriyeti ile nam yapmış muhatabıyla belki kardeşi ile ilgili haklı serzenişine verecek bir cevabı olmamasının da etkisiyle olsa gerek polemiğe girmek istemedi. İstanbul’a gidip beklemesini Musul’daki seyyar Kürt alaylarından bir fırka oluşturup onu da başına geçireceğini söyleyerek yanından uzaklaştırdı.³⁵² Henüz farkında olmasa da Cihan Harbi macerası sona eren Yakup Cemil, büyük ümitlerle İstanbul’a gitmişti. Fakat işler umduğu gibi ilerlemeyecek beklediği terfi gerçekleşmediği gibi kendini sonunda bedelini hayatıyla ödemek zorunda kalacağı bir olaylar silsilesinin içinde bulacaktır. Yakup Cemil’in idamına sebep olan hadise aşamaları ile daha sonra ele alınacağından burada yer verilmeyecektir.

2.2.3. “99. Bölük” yahut “Serez Komitesi”

2.2.3.1. “Siyaset” Edilen “Hürriyet”!

Meşrutiyet’e rağmen Osmanlı anayasal sürecinde "hürriyet" mücadillerinin iddialarına mugayir davranışlara yöneldiği de görülecektir. Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti ile karşıtları arasında cereyan eden mücadele de anayasal bir düzende görülmemesi gereken olaylara sahne olmuştur. Bu durumda “millet idaresi” gibi kavramlar tarafların varlık ve icraatlarına meşruiyet kazandırma aracına dönebilmektedir.

Bu serencamın en önemli sebeplerinden biri olarak Batı’daki örneklerin aksine Osmanlı’da toplumun talepleri doğrultusunda şekillenen bir “inkılap” bilinci yeşermemesi gösterilebilir.³⁵³ Bu durum Cemiyet’in, Meşrutiyet’i ilan etmek ve korumak için orduya dayanma zarureti hissetmesine de sebep olmaktaydı.³⁵⁴ Fakat

³⁵² Borak, *a.g.e.*, s. 24.

³⁵³ Yücel Aktar, "Demokratikleşme Sürecindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun Anatomik Yapısı (1908-1918)", *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, (Ed. Belirtilmemiş), Ankara: Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1989, s. 3.

³⁵⁴ Fahri Çeliker, "Birinci Dünya Harbî'nde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ordu-Hükümet İlişkileri", *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, (Ed. Belirtilmemiş), Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985, s. 24.

İttihatçıların ordu ile ilişkisini sadece mecburiyetin gereği üzerine inşa etmek yeterli olmayacaktır. Hamit Bozarslan'ın şu ifadeleri konuya önemli katkı sağlamaktadır:

“İttihadçılık her şeyden önce bir ‘pakt’ta tecessüm bulmaktadır. Jean Baudrillard'ın da belirttiği gibi, ‘pakt’ ve ‘mukavele’ arasında radikal bir ayrım mevcuttur. İki ya da daha fazla taraf arasındaki müzakereler sonucunda oluşan mukavelenin aksine pakt, ‘and’a ya da ‘misak’a dayanmaktadır. Yakup Cemil olayının da gösterdiği gibi, kanla imzalandığı için de kriz anlarında ancak kanla yeniden üretilebilmektedir ya da kan dökülerek çözülebilmektedir.”³⁵⁵

Bu tanımın pratikteki karşılığı olan Fedai Teşkilatı, Cemiyet’in ordu içerisindeki en önemli dayanağı olacaktır. Küçük rütbeli subaylardan oluşan ve Meşrutiyet’in ilanı başarısını da deruhte eden bu yeni kesim, ihtilalin öncesi ile başlarında şekillenirken Cemiyet tarafından verilen görevleri yerine getirse de siyasi bir duruş ortaya koyamamıştı. Bunun önemli bir sebebi fedailerin henüz Cemiyet içinde münferit bir varlık gösterememiş olmalarının yanı sıra Osmanlı’da asker ve siyaset ilişkisinin bu zümrenin kendi kimliğini belirleyecek şartlara sahip olmamasıydı. Zira Cemiyet ilk etapta iktidarı doğrudan devralmayıp eski devlet adamlarının gölgesinde çalışmaktaydı.³⁵⁶ Söz konusu devlet adamları, Sultan Abdülhamit’in dönemindeki başarısız darbe girişimlerine karşılık Saray tarafından zapturapt altına alınmış, bazıları ise çareyi hedef ve düşünceleri açısından farklı noktada oldukları Jön Türkler ile iş birliği yapmakta bulmuşlardır.³⁵⁷ Fakat ihtilalin gerçekleşmesiyle taraflar arasında güç mücadelesi başlayacaktır.

Cemiyet’in sivil kanadı ihtilal sonrasında ihtiyaç duyduğu bürokrasiyi ön plana çıkarsa da karakteri gereği “Meşrutiyet’in koruyucusu” rolü üstlenen ordu üzerindeki hakimiyetini de artırmaya çalışıyordu.³⁵⁸ Buna rağmen 31 Mart Olayı, ordunun

³⁵⁵ Hamit Bozarslan, “Bir Mistisizm, Aksiyoloji ve Pre-Totalitarizm Olarak Komitacılık-İttihadçılık”, *Resmi Tarih Tartışmaları -4-*, Ed. Fikret Başkaya, (Basım yeri belirtilmemiş), Özgür Üniversite Kitaplığı, 2008, s. 132.

³⁵⁶ Feroz Ahmad ve onun görüşünü paylaşan E. J. Zürcher bu durumu Cemiyet’in kendisini yetersiz görmesi olarak yorumlar iken Aykut Kansu, bu görüşe katılmamakta ve Cemiyet’in bu tavrının stratejik olduğunu öne sürmektedir. Ahmad, *a.g.e.*, s. 34; Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, Çev. Ergun Aydınoglu, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 107; Kansu, *a.g.e.*, s. 12.

³⁵⁷ Bu gruba önderlik eden Ahmet Muhtar Paşa, başarısızlık karşısında kenara çekilerek tehlikeden uzak durmaya çalışacaktır. Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, s. 124.

³⁵⁸ Koray Ergin, "II. Meşrutiyet Döneminde Ordu-Siyaset İlişkisi", *Cedrus Akdeni Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, C. 5, 2017, s. 432; Selâhattin Karatamu, *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi III Ncü Cilt 6 Ncı Kısım (1908-1920)*, Haz. Hülya Toker, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1996, s. 101.

siyasete etkisi ve Cemiyet ile ilişkisinde ciddi bir sarsılma olarak ortaya çıkabilmiştir. Zira isyan İttihatçıların kendi getirttikleri Avcı Taburları arasından çıkmış,³⁵⁹ ordunun üst kademesi de Cemiyet için değil “nizam”ı tesis etmek adına ağırlığını koymuştur.³⁶⁰ Askeri sınıf, 25 Nisan 1909’da ilan edilen sıkıyönetim ile Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa’nın şahsında hem parlamentonun hem de Cemiyet’in sivil kanadının üzerine büyük bir gölge olarak ortaya çıkmaktaydı.³⁶¹ Bu dönemdeki uygulamalar hürriyet kavramı ile hiçbir şekilde bağdaştırılmayacak türden olsa da eski düzene ait tüm kalıntıları ortadan kaldırarak devr-i sabık oluşturması açısından Cemiyet’in programına uymaktaydı.³⁶² Fakat militarist bir anlayışa sahip Alman askeri ekolünün³⁶³ etkisiyle yetişen Mahmut Şevket Paşa’nın, güçlü konumunu kullanarak Almanya etkisinde askerî bir diktatörlük kurma ihtimali İttihatçıları da tedirgin etmekteydi.³⁶⁴

Nitekim söz konusu dönem Osmanlı’da askeri bir idareye eğilimin olduğu anlaşılmaktadır. Bu yönelim yüksek askerî kadronun sadrazam olma hevesinde kendini göstermektedir. Sadaret makamını “kırk yıldan beri demek ki bugün nasipmiş” diyerek teslim alan Ahmet Muhtar Paşa³⁶⁵, kayınpederinin “İnşallah Sadrazam olursun” diye dua ettiği iddia edilen ve bunun için tehlikeli oyunlar oynayarak hayatından olan Nazım Paşa³⁶⁶ ve Hareket Ordusu ile İstanbul’a girdiğinden beri başkentte büyük bir güç olarak ortaya çıkan Mahmut Şevket Paşa, Sultan Abdülhamit döneminde sindirilmiş askeriye’nin yeni döneme ağırlığını koyma mücadelesinin örnekleriydiler. Söz konusu kesimin eski düzene dönmeyi amaçlamamakla birlikte Meşrutiyet’in getirdiği yeniliklere ayak uydurmaya da istekli olmadıklarını ve alışık

³⁵⁹ A. T. Alkan, s. 86.

³⁶⁰ Ahmad, *a.g.e.*, s. 67.

³⁶¹ Şerafettin Turan, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Ordu-Yönetim İlişkileri”, *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, (Ed. Belirtilmemiş), Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985, s. 69.

³⁶² Hüseyin Işık, “İkinci Meşrutiyet’in İlanında ve Korunmasında Silahlı Kuvvetlerimizin Rolü”, *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, (Ed. Belirtilmemiş), Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985, s. 56.

³⁶³ Çeliker, *a.g.m.*, s. 23. “Militarizm: Çocukluktan başlayarak toplumun tamamını askeri değerler doğrultusunda eğitmek ve bunun bir yaşam tarzı olarak benimsenmesini sağlamaktır.” Levent, *a.g.e.*, s. 181.

³⁶⁴ Kansu, *a.g.e.*, s. 160. Alman Büyükelçi Wangenheim’in Nisan 1913’te İmparator Wilhelm’e gönderdiği rapordan bu endişenin haksız olmadığı sonucu çıkmaktadır. Wangenheim, “*Orduyu kontrol eden kuvvet, Türkiye’de en büyük kudret olacaktır.*” Derken Türk ordusunun Almanya etkisinde olduğunu da eklemektedir. Tunaya, *a.g.e.*, s. 146. Nitekim daha önce Goltz Paşa’nın Sultan Abdülhamit’e göstermelik bir darbe girişimi yaparak Türkiye’yi Alman etkisine dahil etmek istemişti. Bkz. Sayfa 18.

³⁶⁵ Turan, *a.g.m.*, s. 69.

³⁶⁶ Tansu, *a.g.e.*, s. 102.

oldukları siyasi pratikleri yeni düzene teşmil etmeye çalıştıklarını söylemek mümkündür. Bu hususta kendilerine bir engel olarak gördükleri İttihatçıların etkinliğinden rahatsızlık duyan bu grubun ortak problemi askerin siyasetten el çektilirilmesi yani Cemiyet'i ordudan ayıklayarak icra kuvvetinden yoksun bırakmaktır.³⁶⁷

Ordu içinde ülkenin yönetimine ilgi duyanlar üst düzey komutanlardan ibaret değildi. Cemiyet'in düşük rütbeli subaylardan oluşan asker kanadının oluşturduğu "Fedai Zabitan" Trablusgarp ve Balkan Savaşlarını takiben müstakil bir zümre olarak ortaya çıkmaktaydı. Grubun lideri Enver Bey gelecekte üstleneceği role hazırlanırcasına Almanların yakından izlediği ve nüfuz ettiği bir karakter olarak belirecektir.³⁶⁸ Söz konusu kimseler, bir üst paragrafta zikredilen üst düzey paşaların tasfiye edilmesi ile ordunun, siyaseti yönlendiren yüzü haline geleceklerdir.

Enver Bey, Makedonya'da görevli iken amcası Halil Bey ile Bulgar komitelerini model olarak Türklerin menfaatini gözetcek bir yapılanma tasarlamaktaydı. Amcasının telkini ile Osmanlı Hürriyet Cemiyet'ine kurulduğu yıl (1906) dahil olan Enver, Paris şubesi ile birleşimin ardından oluşan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "1908 Nizamnamesi" ile kurulan "Fedai Teşkilatı"nın ilk üyelerinden olacaktır.³⁶⁹ Fakat Enver Bey'in "hürriyet kahramanı" namını alıp keşfedilmesini sağlayanın Talat Bey olduğunu belirtmek gerekir. Zira mensubu oldukları Selanik şubesi ile rakip olan Manastır şubesinin mensubu Resneli Niyazi Bey'in isyanı ile Talat Bey, Meşrutiyet'in ilanı başarısını kaptırmak istemeyerek eniştesi Nazım Bey'e yapılan suikast ile saklanan Enver Bey'in de dağa çıkarak isyan ettiği haberini yaymıştır. Bu açıdan Enver Bey'in, Niyazi ve Eyüp Sabri Beylere nazaran ihtilale katkısı tartışmaya açıktır.³⁷⁰

³⁶⁷ Ergin, *a.g.m.*, s. 440.

³⁶⁸ Koloğlu, *a.g.e.*, s. 71.

³⁶⁹ Enver Paşa, *a.g.e.*, s. 30 ve 47.

³⁷⁰ N. Alkan, *Selanik'in Yükselişi*, s. 231 ve 237. Söz konusu tartışmaya rağmen Enver Bey "hürriyet kahramanı" olarak anılmış ve bu unvanın getirdiği etkiyle fedailerin liderliğini üstlenmiştir. Bu liderlik fedailerin Cemiyet içerisinde müstakil bir alan kazanmalarının en önemli sebeplerinden biri olacaktır.

Devrimin ardından Berlin’e askerî ateşe olarak gönderilen Enver Bey, elde ettiği “hürriyet kahramanı” unvanı sayesinde Türk ordusu ile yakından alakadar olan Almanların yakın takibine alınacaktır.³⁷¹ Trablusgarp Savaşı’nın çıkması ile cepheye gitmek üzere Berlin’i terk ederken sarf ettiği “Trablus artık kaybolmuş sayılır. Buna rağmen neden gidiyorum? Bütün Müslümanların dünyasının bizden beklediği bir vazifeyi yerine getirmek için gidiyorum”³⁷² ifadeleri göstermektedir ki Enver Bey kendisine konumunun çok üzerinde bir değer atfetmekte ve planlar yapmaktadır. Enver Bey’in bu yönünü keşfeden Almanlar kendisinden Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki siyasetlerinde istifade etmek üzere alakalarını sürdürmüşlerdir. 1911’de Alman basını Enver Bey’i “Genç Türklerin lideri” olarak tanıtırken,³⁷³ Trablusgarp’taki cephede yanında çok sayıda Alman subay, doktor ve gazeteci bulunmaktaydı.³⁷⁴ Bu alakanın boşa olmadığı Cemiyet içinde elde ettiği itibar ve hanedana damat olmasıyla birlikte Trablusgarp’ta oynadığı rol ile de göze çarpacaktır. Söz konusu cephede elde edilen deneyim ile fedailer, Enver Bey’in etrafında “Emirber Fedaileri” denilen bir isimle İmparatorluğun genelini müdafaa etmek amaçlı bir oluşum meydana getirdiler.³⁷⁵ Devletin bekası için çalışmak iddiasına sahip olsalar da etkinliklerini sürdürmeleri Enver’in siyasi ikbaline bağlı olduğundan kendileri için Benjamin Fortna’nın kullandığı Enver’e ait bir “force speciale” ifadesi gayet uygun düşmektedir.³⁷⁶

Fedailerin siyasileşmesinin Cemiyet’in istikbali açısından olumlu ve olumsuz iki etkisi olacaktır. Olumlu etkisi Mayıs 1912’de İttihatçıların içinden koparak zuhur eden “Halaskar Zabitan” ile eski paşaların yok edici faaliyetlerine karşı Cemiyet adına organize bir ekip olarak ortaya çıkmalarıydı. Balkan Savaşı ile karizmasını perçinleyen Enver ve ekibi bu yeni tehlikeye sayesinde öne çıkmak için önemli bir fırsat buldular. Talat Bey’in planlaması ile icra edilen Bâb-ı Âlî Baskınında kilit rol alarak İttihat ve

³⁷¹ Koloğlu, *a.g.e.*, s. 68.

³⁷² 25 Eylül 1911’te tuttuğu notlardan aktaran, Kazım Yetiş, “İkinci Meşrutiyet Devrindeki Belli Başlı Fikir Akımlarının Askeri Hareketlere ve Cepheye Tesiri”, *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, (Ed. Belirtilmemiş), Ankara: Gnkur, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1989, s. 61.

³⁷³ Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019, s. 25.

³⁷⁴ Koloğlu, *a.g.e.*, s. 74.

³⁷⁵ *A.g.e.*, s. 85.

³⁷⁶ Fortna, *a.g.e.*, s. 24.

Terakki Cemiyetini yok olmaktan kurtardılar.³⁷⁷ Olumsuz etkisi ise tek bir başkanın idaresi altında toplanmayan “Merkez-i Umumi” denilen bir heyet tarafından yönetilen Cemiyet³⁷⁸ dahilinde 1912 Kongresi’nden sonra varlığını sürekli hissettirecek olan asker-sivil münakaşasıdır. Sivil kanadın önderi Talat Bey, yükselişine bizzat katkı sağladığı Enver Bey’in etrafına toplanmış bir ekibin direnişiyle uğraşmak durumunda kalacaktır.³⁷⁹

Nitekim Meşrutiyet’in ilanı ile Saray’dan boşalan otoritenin sahibi olmak üzere siviller, bürokratlar ve üst düzey komutanlar ile genç subaylar olmak üzere ikiye ayrılan askeriye’nin mücadelesi siyasi bölünmüşlük getirmektedir. Bu durum ülkenin iç ve dış ciddi sorunlarla yüzleştiği günlerde büyük bedeller ödenmesine yol açarken “hürriyet” mücadelesi tökezlemek durumunda kalmaktadır.

2.2.3.2. Kısmetine Kurşun Düşenler

Daha önce anlatıldığı üzere Jön Türklerin Meşrutiyet’in ilanı ve Sultan Abdülhamit’in devrilmesi için şiddete dayalı eylemlere yönelme kararı aldıkları 1907 kongresinden aylar sonra Dr. Nazım’ın girişimleri ile Paris’teki Ahmet Rıza grubu ve Selanik’teki Osmanlı Hürriyet Cemiyet’inin İttihat ve Terakki adı altında birleştirildiler. Ertesi sene hazırlanan 1908 Nizamnamesi ile Cemiyet, bünyesine kattığı genç subaylardan eylemci bir Fedai Zabitan kadrosu teşkil etti. Bahaeddin Şakir ve Dr. Nazım’ın bu hususta izlemeye aldıkları Bulgarlar rol model teşkil etmişti. Bulgar komitesinin nizamnamesinde çetelerin görevleri arasında “siyasi cinayetler” icra etmenin sayılması³⁸⁰ da dikkatlerinden kaçmadı. Fedai Zabitan’ın görevi de Cemiyet maksatları uğruna “ölmek ve öldürmek” olacaktır.³⁸¹ Merkez-i Umumi tarafından Cemiyet muhaliflerine karşı yönlendirilen fedailer kurbanlarının “hain” olduğunu düşündükleri için yaptıklarını cinayet değil temelini “yazısız hukuk”tan alan

³⁷⁷ Ergin, *a.g.m.*, s. 438 ve 441.

³⁷⁸ Suat Parlar, *Osmanlı’dan Günümüze Gizli Devlet*, İstanbul: Mephisto Yayınevi, 2005, s. 51.

³⁷⁹ Akşin, *a.g.e.*, s. 188.

³⁸⁰ Recep Ayhan, *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Makedonya’da Bulgar Çete Faaliyetleri (1870-1912)*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Elâzığ: Batman Üniversitesi & Fırat Üniversitesi, 2016, s. 39. Polat Safi, Dr. Nazım ve Bahaeddin Şakir’in Cemiyet’teki çeteciliğin mucitleri olduğunu söylemektedir. *The Ottoman Special Organization – Teşkilat-ı Mahsusa: An Inquiry Into Its Operational And Administrative Characteristics*, s. 116.

³⁸¹ Koloğlu, *a.g.e.*, s. 77.

bir eylem olarak görmektedirler.³⁸² Dönemin şahitleri, fedailerin oluşturduğu grup için farklı isimler kullanmıştır. Örneğin Ziya Şakir kendilerine “99. Bölük” demektedir.³⁸³ Kuşçubaşı Eşref, Hz. Muhammet’in yakınındaki sahabeye atfederek “Aşere-i Mübeşşere”³⁸⁴ ifadesini kullanmaktadır. İttihatçıların muhalifleri ise fedaileri “Serez Komitesi” olarak adlandırılmaktaydı.³⁸⁵ Cemiyet’in 1908 Nizamnamesinde bölüklere ayırdığı teşkilatında Fedai Bölüğü’ne 99 numarası vermesi³⁸⁶ “99. Bölük” tanımını daha doğru kılmaktadır.

Eşref’in fedailer içindeki “özel” isimler arasında sayma lütfuna mazhar olan Yakup Cemil, fedailer arasında yerini aldığı Makedonya’da tansiyon hayli yüksektir. Son derece bağlı olduğu Cemiyet’in, Sultan’ın müdahaleye hazırlandığı bu tehlikeli günleri atlatabilmesi için üzerine düşeni yapmaya hazırdır ve daha sonra da her zaman hazır olacaktır. “Vatanın menfaatleri uğruna babamı da öldürmezsem bana Yakup Cemil demesinler!”³⁸⁷ diyerek ciddiyetini ortaya koyan Yakup Cemil’in, emsali olan diğer subay-fedailer gibi “vatan” denilince ilk İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni anlamaktadır. Kendisini tanıyan kimselerden aktarılan şu ifadeler de kendisinin “öldürme” işini ne kadar içselleştirdiğini ortaya koymaktadır:

“Yakup Cemil evinde tabancası ile oynarken elinden fena halde yaralanır ve bir subay kendisine gidip onunla ilgilenmesini söyler. Pansuman yapılırken Yakup Cemil doktora şöyle der: *‘Şimdi bir vazife çıkar da git birini öldür derlerse ne yaparım ben a doktor?’*”³⁸⁸

1908 Temmuz’u, Yakup Cemil ve fedailer için hareketli geçecektir. Resneli Niyazi Bey’in 3 Temmuz’daki isyanı karşısında Sultan Abdülhamit olayları öğrenmek için bir araştırma heyeti gönderirken sadık adamlarından Şemsi Paşa’yı isyanı

³⁸² Parlar, *a.g.e.*, s. 53-54.

³⁸³ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki - I Nasıl Doğdu?*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2014, s. 409.

³⁸⁴ Kuşçubaşı Eşref, bu tabiri fedailerden oluşan on kişilik özel bir grubu temsil etmek için kullanmaktadır: Eşref, Selim Sami, Süleyman Askerî, Yakup Cemil, Sapancalı Hakkı, Atıf (Kamçıl), Abdülkadir Antepli, Topçu İhsan (Eryavuz), Filibeli Hilmi, İzmitli Mümtaz. Safi, *Eşref Kuşçubaşı’nın Alternatif Biyografisi*, s. 316. Fortna, *a.g.e.*, s. 45.

³⁸⁵ Safi, *a.g.t.*, s. 87.

³⁸⁶ İrtem, *a.g.e.*, s. 287.

³⁸⁷ Sait Çetinoğlu, “İttihat ve Terakki’den Kemalizm’e Jön Türklerin İki Dönemi-İki Yüzü”, *Resmi Tarih Tartışmaları -3-*, Ed. Fikret Başkaya ve Sait Çetinoğlu, (Basım yeri belirtilmemiş), Özgür Üniversite Kitaplığı, 2007, s. 76.

³⁸⁸ Müftüoğlu, *a.g.e.*, s. 368.

bastırması görevlendirmiştir. Bu sarsıcı habere müteakip Manastır Topçu Alayı İmamı Mustafa Efendi, Cemiyet aleyhindeki vaazları ile halk içinde karşı hareket meydana getirmekte ve İttihatçıların durumunu daha da kötüleştirmektedir. İlâveten Manastır'daki İttihatçılar, Mustafa Efendi'nin Cemiyet hakkında kritik bilgiler edindiğini ve bunu Saraya iletmek üzere Selanik yoluyla İstanbul'a gitmeye hazırlandığını da öğrenmiş bulunuyordu. Manastır şubesiinden aldığı yazıyla durumu öğrenen Merkez-i Umumi, Mustafa Efendi'nin Selanik'e geldiğinde “infazını” emretmiş ve görev Yakup Cemil'e tevdi edilmişti. Ancak Mustafa Efendi'nin Selanik'e geldikten sonra nereye gittiğini tespit edememeleri işlerini zorlaştırmaktaydı. O sırada fedailerden Mülazımievvel Hamdi Efendi kahvede otururken denk geldiği Selanik azalarından Yüzbaşı Vekili Süleyman Fehmi Bey'e müftüyü aradıkları halde bulamadıklarını söylerken Ordu Müezzini Şükrü Hafız'a rastlamışlar ve onun mutlaka Mustafa Efendi'yi ziyaret edeceğini düşünerek takip etmeleriyle aradıkları kişinin Kolombo Oteli'nde olduğu öğrenilmişti. Ertesi sabah yani 6 Temmuz'da otele hareket eden Yakup Cemil, müftüye istasyona gitmek üzere otelden ayrıldığı sırada denk geldi ve hemen Nagant marka revolveri ile ilk kurşunu sıktı. Kuvvetli ve cüsseli biri olan Müftünün karşı koyması ile aralarında yaşanan arbede sırasında tetiğe basmaya devam eden iki denemede silahı patlamayan Yakup Cemil üçüncü defada Müftüyü boğazından vurmayı başardı. Mustafa Efendi, “Ümmeti Muhammed, can kurtaran yok mu? Bu zalimler, beni katlediyorlar” diye bağırdıktan sonra isabet aldığı mermi ile yere yuvarlandı. Olay mahallinden hemen uzaklaşırken bir inzibat neferinin takibine uğrayan Yakup Cemil neferi azarlayarak geri döndürdü.³⁸⁹ Ziya Şakir, müftünün yaralandığını Süleyman Kani İrtem ise öldüğünü söylemektedir. Her iki ihtimalle de Cemiyet amacına ulaşmış ve Müftünün Saraya bilgi vermesine mâni olmuştur.

Bu mühim hadisenin ertesi günü Saray çok daha önemli bir adamını kaybedecektir. Şemsi Paşa, Manastır'da Saraya telgraf ile bilgi verdikten sonra postaneden çıkarken fedai Atıf Bey tarafından öldürülecektir.³⁹⁰ Şemsi Paşa'nın ölümü

³⁸⁹ Ziya Şakir, Mustafa Efendi'nin bir gün önce Manastır'da da suikaste uğradığını ama kurtulduğunu da söylemektedir. Ziya Şakir, *a.g.e.*, s. 267-270; İrtem, *a.g.e.*, s. 327-328; N. Alkan, *a.g.e.*, s. 352.

³⁹⁰ Alkan, *a.g.e.*, s. 353.

ihtilal sürecindeki en kritik olay sayılmaya müsaittir. Zira Sultan'ın çok güvendiği Cemiyet'in ise geleceği haberiyle büyük paniğe kapıldığı Şemsi Paşa, parlak askeri geçmişi ve sert uygulamaları ile bilinmekteydi. Bu tehlikeyi de fedaileri ile bertaraf etmeye karar veren Cemiyet, son derece tehlikeli görev için önce gönüllü bir fedai çıkmasını istemiş kimsenin talip olmaması ile zorunluluk esasıyla hareket etmek durumunda kalmıştır.³⁹¹ Vazifeye seçilen kişi yine Yakup Cemil olacaktır. Kendisine Şemsi Paşa'nın Selanik'e geleceği vakit bildirilen Yakup Cemil, gece istasyona giderek sabaha kadar bekledikten sonra Paşa'nın gelmemesi üzerine dinlenmek üzere oradan ayrılmıştı. Sonraki sabah saatlerinde gelen Paşa, fedaileri atlatmış olarak Selanik'teki Müşirliğe geçecektir. Ancak Şemsi Paşa'nın gündüz sıralarında Manastır'a hareket edeceğini öğrenen fedailer, yorgun düşen Yakup Cemil'i aramaya koyulmuşlar ve kendisini bir pavyonda uyurken bulmuşlardı. Ardından görevi icra etmek üzere hemen istasyona dönseler de geldiklerinde trenin hareket düdüğünü duydular. Yakup Cemil, hareket halinde iken vagona atlayarak infazı gerçekleştirmek istese de imkân bulamayarak görevini tamamlayamadı.³⁹² Buradan Manastır'a geçen Şemsi Paşa, orada göreve talip olan Mülazım Atıf Bey tarafından gerçekleştirilen suikast ile hayatını kaybedecektir.³⁹³ Bu olay Selanik ve Manastır şubeleri arasındaki gerginliği de artıracaktır. Manastır, ihtilali sürdürmek için daha da cesaretlenmiş ve beceriksiz gördüğü Selanik'in emirlerini dikkate almamaya başlamıştır.³⁹⁴

İhtilalin gerçekleştiği gün Selanik'te Yakup Cemil'in başrolünü oynadığı ve bölgede ciddi etki bırakan bir olay yaşanmıştır. Meşrutiyet ilan edilmeden önce Cemiyet'in propaganda çalışmaları sırasında davet edilen subaylardan biri olan Yüzbaşı Bahaeddin Efendi, teklife kaçamak cevap verip muhataplarını Hüseyin Hilmi Paşa'ya bildirmişti. Ardından jurnal verdiği de anlaşılan bu kişi Cemiyet'in kara listesine dahil olmaktaydı. İhtilalin gerçekleşmesini takiben Bahaeddin Efendi'nin yanı sıra olayla ilişkili görülen alaylı zabıt Yüzbaşı İbrahim, Yüzbaşı Ali ve Nefer

³⁹¹ Talha Burak Ünlü, *II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde İttihatçı Bir Fedai ve Milletvekili Atıf Kamçıl*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2019, s. 34 ve 43.

³⁹² İrtem, *a.g.e.*, s. 323.

³⁹³ Ünlü, *a.g.t.*, s. 45.

³⁹⁴ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s. 483.

Arnavut Salih adlı üç isim fedailerce evlerinden alınarak Piyade Kışlasına getirildiler. Yakup Cemil'in haricinde Yüzbaşı Abdülkadir, Mülazım Siyâmi, Mülazım Beyrutlu Hüsnü'den oluşan "heyet-i adûl" denilen bir grubun önünde hızlıca yargılandıktan sonra idamlarına karar verildi. Ardından atış alanına götürülen kurbanlar Yakup Cemil tarafından kurşunlanarak infaz edildiler.³⁹⁵ Bu hadise fedailerin Meşrutiyet sonrasında intikam ile korku aşılacak üzere bir rol üstlendiğini ve kendi kendilerine mahkeme kuracak bir etki ve yetkiye sahip olduklarını göstermektedir.

Yakup Cemil'in sonraki görevi Selanik günlerinin sonuna geldiğini de göstermekteydi. Ağustos 1908'de Kâmil Paşa'nın Sadarete getirilmesinin ardından kabineye dahil olmayan Cemiyet, İstanbul merkezini tesis etmeye karar verip bir heyet görevlendirilmiş başkanlığına da Cemal Bey getirilmiştir. Heyetin güvenliğini sağlama görevi ise Halil (Kut) Bey'e verilecek ve bu görevinde ona Yakup Cemil de eşlik edecektir. Halil Bey görev tanımını bu şekilde izah etse de Kazım Karabekir'in ifadelerine göre Cemiyet, zayıf görünmemek için Selanik'ten on fedainin İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir.³⁹⁶ Daha sonra başkentte gerçekleşecek "faili meçhul" cinayetlerin söz konusu fedailerle ilişkisi göz önüne alındığında Cemal Bey'i ve heyetini koruma vazifesi bu kararın kamuflajı gibi görünmektedir.³⁹⁷ Ekip, İstanbul'a gittiğinde kendilerine barınmak üzere Meserret Oteli'ni uygun bulmuştu.³⁹⁸ Söz konusu otel, bu vazife ile ilk kez ağırladığı Yakup Cemil'in hayatında önemli bir yere sahip olacaktır.

Yeni vazifeleri gereği İstanbul'a gelen Yakup Cemil ve Fedai Komitesi, siyasi cinayetlerine burada da devam edeceklerdir. Yeni hedefleri ihtilal hareketlenmesinin başlaması ile araştırma yapmaları için Sultan tarafından gönderilen heyetin ikinci başkanı İsmail Mahir Paşa olacaktır.³⁹⁹ Kendisine karşı büyük kin duyulan Paşa, heyetin görevli bir kâtibin fedailerce öldürülmesi üzerine İstanbul'a dönmesi ile o

³⁹⁵ A.g.e., s. 403-404 ve 482.

³⁹⁶ Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, s. 222.

³⁹⁷ Söz konusu ilişki ileride işlenecektir.

³⁹⁸ Halil Kut, a.g.e., s. 85; Söz konusu fedailerin ücretlerini örtülü ödenekten aldıkları da iddia edilmektedir. Necmettin Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014, s. 88-90.

³⁹⁹ Ramsour, a.g.e., s. 145.

sırada hayati tehlikeyi atlatabilmişti.⁴⁰⁰ Fakat şimdi fedailer planlarını onun için yapmaktaydı. “18 Teşrinisani 1324”de (1 Aralık 1908) Saray tarafından çağrıldığına dair davet alan Paşa zeki biri olması hasebiyle bundan şüphelenmiş ve Harbiye Nezaretine giderek Ali Rıza Paşa’ya durumu anlatmıştı. Ali Rıza Paşa ise kendisine Saraya gitmemekle iyi yaptığını zira davetin sahte olduğunu söylemişti. Ertesi gün Harbiye Nezaretine çağrılan İsmail Mahir Paşa, adamı Mehdi ile hızla yola çıktıktan sonra Sultan Mahmut türbesi yakınlarında bir eczanenin önünden geçerken pusuya yatmış bir fedainin kurşunları ile can verecektir. Faillerinin “kontrolden çıkan” fedailer olduğu söylenen olayı sağ atlatan Mehdi, saldırganı teşhis edememiş ve hadise faili meçhul kalmıştı.⁴⁰¹ Fakat Kuşçubaşı Eşref, bu cinayeti icra eden kişinin de Yakup Cemil olduğunu söyleyecektir.⁴⁰²

Eşref’e göre Yakup Cemil, Serbesti yazarı Hasan Fehmi’nin öldürülmesinde de onun tabiriyle “dümenci” olarak rol almıştır.⁴⁰³ Cemiyet karşıtı bir gazeteci olan Hasan Fehmi, 7 Nisan 1909’da Galata Köprüsü üzerinde kurşunlanarak infaz edilmişti. Cinayetin faili bulunamamakla birlikte önde gelen fedailerden Abdülkadir Bey ile Rizeli Laz Emin ve Üsküdarlı Vahid isimleri üzerinde durulmuştur. Tetiği çekenin kim olduğu net olmasa da işin arkasında yine “99. Bölük” olduğu muhakkaktır.⁴⁰⁴ 31 Mart Vakasına sebep olan olaylar silsilesinde yeri olan bu cinayette Yakup Cemil’in doğrudan rol almadığı o sırada İran’da olduğundan kesin olmakla birlikte fikri olarak destekleyicisi olması muhtemeldir. Zira cinayet kararının Yakup Cemil’in henüz İstanbul’u terk etmeden önce katıldığı bir fedai toplantısında kendisinin de desteği ile alınmış olması mümkündür.

Yakup Cemil, kısa zaman sonra amiri Halil Bey ile İran’daki “hürriyetçiler”e yardıma gönderilecek ardından yurda döndüklerinde 31 Mart olayının Doğu’daki akislerini bertaraf etmek üzere emir alacaklardır. Bu görevin de yerine getirilmesi ile

⁴⁰⁰ Halil Menteşe, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe’nin Anıları*, Haz. İsmail Arar, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s. 20.

⁴⁰¹ Ziya Şakir, *İttihatçılar Döneminde Muhalefet*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2019, s. 307-310.

⁴⁰² İBB, *e-Arşiv*, Eşref Kuşçubaşı, “Yakup Cemil Hadisesi”, (Tarih belirtilmemiş); bel_mtf: 047698, s. 15.

⁴⁰³ Eşref bu tabiri “mütecasiri destekleyerek gözcü ve ricatte hâmisî” olarak açmaktadır. Yani tetiği çeken fedaiye olay anında destek olan kişidir. Aynı belge.

⁴⁰⁴ N. Alkan, *a.g.e.*, s. 89.

sonra hayatındaki önemli dönüm noktası olan çatışmaların yaşandığı Adana'ya İttihat ve Terakki menfaatlerini gözetmek üzere hareket edecektir. Valiliğe getirilen Cemal Bey'e müteakip Ağustos 1909'da gitmiş olması muhtemel Adana'daki faaliyetleri Yakup Cemil'in, başına buyruk davranmaya başlayan Fedai Komitesinin bir mensubu olarak kendini daha da aşmasını sağlayacak ve büyük bir özgüvenle kendini tek başına müstakil bir güç gibi görerek nasıl hareket edeceğinin kararını kendi tayin eder bir hal alacaktır.

Cemiyet'in taşradaki kudretini temsil eden bu görev kapsamındaki faaliyetleri ile kişisel olarak ciddi bir güç elde eden Yakup Cemil, İstanbul'a gelip gitmekte ve fedailerle irtibatını sürdürerek eski konumunu korumaya devam etmektedir. Nitekim kendisinin doğrudan icracı olarak değilse de azmettiricilerden biri olarak Ahmet Samim Bey cinayetinde de rolü bulunmaktadır. Ara ara toplaşarak siyasi sohbetlerde bulunan Fedai Komitesi, hükümete muhalif duruş sergileyen gazetecilerden bahsedilirken hiddetlenmekteydiler. Yakup Cemil bu tarz ortamlardan birinde konuşurlarken *"böyle olmayacak, bunlardan birkaçının beynini paralamak lazım!"* diyerek ortamında kolay kabul görecektir bir fikri ortaya atmış oldu. Fedailerden Çerkes Ahmet öne çıkıp *"bunu bana bırakın"* diyerek Ahmet Samim'in infazını üstüne almış ve 9 Haziran 1910'ta talihsiz gazeteciye sokak ortasında kurşunlayarak katletmiştir. Olayı duyan Talat Bey, son günlerde Ahmet Samim'i susturmak için kendi saflarına katmaya çalışmasına binaen *"şimdi bunu benden bilecekler"* diyecektir.⁴⁰⁵

Nitekim Ağustos ayında fedailerini İstanbul'a getiren Cemiyet'in bu kararı barış ortamı tesis etmek için almadığı muhakkaktır. Buna rağmen söz konusu cinayetlerin gerek Talat Bey'in ifadesinde gerek Ziya Şakir'in aktarımında "başıbozuk" fedailerin kendi marifeti gibi algı oluşturulması Cemiyet önde gelenlerinin bu sorumluluğu üstlenmek istemediklerini göstermektedir.

⁴⁰⁵ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki - II Nasıl Yaşadı?*, s. 590-593. Eşref, Yakup Cemil'in bu görevde de "dümenci" olduğunu söyler. İBB, *e-Arşiv*, Eşref Kuşçubaşı, "Yakup Cemil Hadisesi", (Tarih belirtilmemiş); bel_mtf: 047698, s. 15. Ayrıca söz konusu Çerkes Ahmet, Ermenilere zulmettiği iddiasına karşılık Talat Bey'in girişimi ile idam edilecektir. Bu durum Talat Bey'in fedailerini bertaraf etmek için eline geçen fırsatları kaçırmadığı şeklinde yorumlanmaktadır. Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki - III Nasıl Öldü?*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2014, s. 419.

2.2.3.3. “Büyük Efendi”ye Muhalefet I: Komitenin Siyasileşmesi

1912 yılı hem Osmanlı İmparatorluğu hem de İttihat ve Terakki Cemiyeti için zorlu geçmektedir. Halaskâr Zabitan baskısı ve Talat Bey ile Mahmut Şevket Paşa’nın mücadelesi sonucu iktidarı kaybeden İttihatçılar, güçlü oldukları meclisi feshettiren Ahmet Muhtar Paşa’nın uygulamaları altında ezilmekteydi. Diğer yandan devam etmekte olan Trablusgarp Savaşı, Fedai Komitesinin Enver’in liderliğinde yeni bir forma girmesini sağlamış ve Cemiyet’in asker kanadına bir şekil vermişti. Örgütlenen genç subaylar, işlerin kötüye gittiği durumlarda ordunun devlete el koyması misali beka mücadelesi vermekte olan Cemiyet’in, aynı yılın Ağustos ayında gerçekleşecek kongresinde ayağa kalkacak ve siyasi duruş sergileyeceklerdir.⁴⁰⁶

20-29 Ağustos 1912 tarihlerinde gerçekleşen olağanüstü kongrenin konusu meclisin feshedilmesi sebebiyle yapılacak yeni seçimlerdi. Kongrede Yakup Cemil’in de yerini aldığı Enver taraftarı asker kanadı adına konuşan Sapancalı Hakkı, meclisin feshedilmesinin gayrihukuki olduğundan cihetle seçimi boykot etmek gerektiğini savunurken, fırkanın “Büyük Efendi”si Talat Bey ve beraberindekiler bunun hükümeti karşılarına almak demek olacağından bahisle seçime katılmak gerektiğini söylemekteydi.⁴⁰⁷ Toplantının ilk celsesinde Hakkı Bey, etkili konuşmalar yaparak ekseriyetin desteğini kazanmıştı. En son söz alarak kendilerinin konuya yaklaşımını şöyle izah etti:

“Muhterem arkadaşlarım, İttihat ve Terakki’nin vazifesi böyle günlerde anlaşılacaktır, göstereceğimiz zaaf, tereddüt doğrudan doğruya fırkamız aleyhinedir. Biz her türlü tehlikeye karşı müttehit durmalıyız. Bugün meclisi kapamak cesaretini kendinde bulan bu hükümet yarın meclisi açmayabilir de! Biz inkılap yapmış bir fırkayız. Meclisi daima açık tutacağız! (...) Esasen bugün iş başında bulunanlar, meclise, meşrutiyete ünsiyet etmeyen kimselerdir. Bunlar meclisi kapayan bir devrin adamlarıdır. Binaenaleyh meclisi açmamak kararını da verebilirler. Bunun sonu ihtilaldir arkadaşlar!”

⁴⁰⁶ Tunaya, *a.g.e.*, s. 232-233.

⁴⁰⁷ Tansu, *a.g.e.*, s. 88-89 ve 97.

Konuşmanın ardından yapılan oylamada 76 oy ile seçime iştirak etmeme kararı çıkmış Hakkı Bey kazanmıştı. Fakat Talat Bey hala toplantıya katılmayanlar olduğunu söyleyerek oylamanın yenilenmesi kararını aldirttı.⁴⁰⁸

İkinci celse çok daha sert geçecektir. Talat Bey'in ilk oylamayı bertaraf etmesi Hakkı Bey tarafından diktatörlük olarak yorumlanmış ve itiraz etmişti ancak yeni katılımlar ile kendini sağlama alan Talat Bey endişe içinde değildi. Tekrar yapılan oylamada kazanan taraf kendisi idi. Fakat karşıtları, kargaşa içindeki kongrede bazı kişilerin birden fazla oy kullanarak hile yaptığı iddiasıyla olay çıkardılar. Yerinden kalkan Yakup Cemil kongreye reislik eden Hacı Adil Bey'in elindeki oy torbasını alıp yere fırlattı ve tekrar saydırdı ancak sonuç değişmedi 85 oy ile Talat Bey kazanmıştı.⁴⁰⁹

Taraflar arasındaki bir diğer gerginlik sebebi ise Merkez-i Umumi azalarının seçilmesi idi. Hakkı Bey seçilecek kişilere Talat Bey'e sadık olmalarından partide tek adamlığa yol açacağını söyleyerek buna da itiraz etmiş fakat alternatif sunamamıştı.⁴¹⁰ Kongrede yaşananlar Cemiyet içinde sivil-asker ayrışmanın tezahürü olarak ilk kez kendini göstermekteydi ve son olmayacaktı. Fedailer, Talat Bey'in Merkez-i Umumi üzerindeki kudretinin farkındaydılar. Bu yüzden hasımları ile her ihtilafa düştüklerinde Merkez-i Umumi üstünde baskı oluşturmayı adet edineceklerdir.

2.2.3.4. Bab-ı Âli: Fedailer Sahnede

Osmanlı İmparatorluğu, İttihatçıların olaylı kongresinden birkaç ay sonra diplomatik ve askeri hazırlıklarını tamamlayan Balkan devletlerinin saldırısı ile kendini savaşta bulacaktır. Balkan Savaşı, hükümete karşı zor durumda olan İttihat ve Terakki için bir fırsat olmuş, Cemiyet yanlıları çatışmayı önlemeye çalışan hükümete karşı savaş yanlısı gösteriler yapmaya başlamışlardı. Cemiyet'in ordunun hazır olmadığı bir savaş bu denli istemesinin üzerlerine tazyiklerini artıran hükümeti zor duruma bırakmakla izah edilebilir. Savaş başladığında İttihatçılara yakınlıklarıyla tanınan Dahiliye Nazırı Ziya Paşa ile Adliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifaları

⁴⁰⁸ A.g.e., s. 88-91; Celal Bayar, *Ben De Yazdım Milli Mücadeleye Giriş Cilt 3*, İstanbul: Sabah Kitapçılık, 1997, s. 55-56.

⁴⁰⁹ Tansu, a.g.e., s. 92-93; Esatlı, a.g.e., s. 260.

⁴¹⁰ Tansu, a.g.e., s. 98-99.

bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Fakat kendisine karşı atılan adımların farkında olan Ahmet Muhtar Paşa istifaya yanaşmamakta inatla yeni nazırlar bulmaktaydı.⁴¹¹

Cepheden gelen yenilgi haberleri, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Halaskar Zabitan'ın yanı sıra Kâmil Paşa'yı da hükümetin karşısına yerleştirmiş istifasını uygun görmüşlerdi. Sultan Mehmet Reşad ile görüşüldükten sonra rica minnet Ahmet Muhtar Paşa'nın 29 Ekim 1912'de istifası sağlanmıştı. Yerine tayin edilen Kâmil Paşa da İttihatçılara karşı adımları sürdürmekteydi. Ordu içindeki uyumsuzluklar da cephedeki durumun düzeltilmesine müsaade etmemekte iç siyasi kavgalar savaş sırasında bile devam etmekteydi. Kısa sürede Rumeli topraklarını istila eden Balkan devletleri adına Batılı devletler tarafından İstanbul'a Edirne'nin teslimini de içeren bir nota gönderildi ve hükümet bu notayı 22 Ocak'ta değerlendirmeye aldı. Siyasi avantajlarını geri kazanmak isteyen İttihatçılar bu fırsatı kaçırmak istemeyerek Edirne'nin terkine mâni olmak bahanesiyle hükümeti devirmeye karar verdiler.⁴¹²

Harekete geçmeden önce hükümeti olabildiğince zayıflatmak gerektiğinin bilincinde olan İttihatçılar, yüksek komutanlar arasında destek aradılar. İlk olarak gittikleri İzzet Paşa, barış görüşmeleri sürerken böyle bir girişimin ülkeyi tehlikeye atacağını söyleyerek kabul etmemiş Cemiyet ise Mahmut Şevket ve Nazım Paşalar ile görüşmeler yapmıştı.⁴¹³ Nazım Paşa'yı davet ettikleri Tokatlıyan Oteli ziyafetinde kenara çeken Talat ve Enver Beyler, Edirne'yi kurtarmak ve kayıpları telafi etmek için hükümeti devirip kendisini başkomutanlığa ardından belki de sadarete getirmek istediklerini paylaşmışlar ve son zamanlar iktisadi olarak zor zamanlar geçiren Paşa'ya Cemiyet kasasından borç vermişlerdi.⁴¹⁴ Nazım Paşa'nın o sıralar darbe planlayan bir diğer grup olan Halaskâr Zabitan ile de görüşme halinde bulunduğu dair iddialar da mevcuttur.⁴¹⁵ Yani hem İttihatçılar hem de Nazım Paşa ikili oynamaktaydılar.

⁴¹¹ N. Alkan, *Ve Selanik Düştü...*, s. 259-260.

⁴¹² *A.g.e.*, s. 260-265.

⁴¹³ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s. 780-781.

⁴¹⁴ *A.g.e.*, s. 781.

⁴¹⁵ A. T. Alkan, *a.g.e.*, s. 134.

Cemiyet'in iktidarı ele geçirmesi için ortamın müsait olduğunu fark eden Talat Bey darbeyi Enver ve fedailerini dahil etmeden icra edecek bir plan üzerine düşünmüş olmalıdır. Zira konuyu Enver Bey'in olmadığı bir toplantıda açmış ancak Ali Fethi Bey'in ihtilale yanaşmaması üzerine sonuç alamamıştı. Bunun üzerine fırsatı kaçırmak istemeyen Talat Bey, Fethi Bey'in göreve gittiği sırada tertip ettirdiği toplantıya Enver'i de çağırması ve sözü ona bırakarak planını kabul ettirmiştir. Nazım Paşa'nın ikili oynadığını öğrendiklerinden olsa gerek sadarete Mahmut Şevket Paşa'nın getirilmesini kararlaştırmışlardır.⁴¹⁶ Mahmut Şevket Paşa'yla konuşma vazifesi Mithat Şükrü Bey'e verilmiş o da Paşa'ya giderek hazırlıkların tamamlandığını söylemiş ve sonunda göreve ikna etmişti.⁴¹⁷

Kâmil Paşa'nın bu hazırlıklardan haberdar olduğu ve Nazım Paşa'yı azletmek için barış görüşmelerinin sonuçlanmasını beklediği söylenmektedir.⁴¹⁸ Ahmet Bedevi Bey de olay günü Bâb-ı Ali civarından geçerken eski bahriye subayı Şevki Bey'in kendisine rastladığını ve silahının olup olmadığını sorarak İttihatçıların baskın yapmasının an meselesi olduğunu söylediğini aktarmaktadır. Ahmet Bedevi, hükümetin her şeyden haberdar olmasına rağmen tedbir almamasına binaen kendi kuyusunu kazarak devrilmeyi de hak ettiğini söylemektedir. Ayrıca iki gün önce ziyaret ettiği Sadaret yaveri Nafiz Bey'in de kendisine Nazım Paşa'nın Bâb-ı Ali'yi koruması gereken askerî kıtanın başına İttihatçılığı ile meşhur Yüzbaşı Osman'ı getirdiğini uyarılmasına rağmen laf anlamadığını söylediğini de anlatmaktadır.⁴¹⁹ Hasan Amca da Nazım Paşa'nın eski komutanı azledip yenisini getirerek İttihatçıların baskını mümkün kıldığını söylemektedir.⁴²⁰

23 Ocak 1913'te öğle vakti durumu gözden geçiren Talat Bey'den gelen haberle harekete geçen Enver Bey, Nuruosmaniye'deki merkezden çıkarak Yakup Cemil'in de dahil olduğu fedaileri ile Bâb-ı Ali'ye doğru at üstünde ilerledi. Buradan sonra yaşananlara dair çeşitli kaynaklarda farklı anlatımlar mevcuttur. Bab-ı Âli'nin

⁴¹⁶ Tansu, *a.g.e.*, s. 130.

⁴¹⁷ Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1979, s. 74.

⁴¹⁸ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s. 782.

⁴¹⁹ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000, s. 390.

⁴²⁰ Hasan Amca, *a.g.e.*, s. 264.

önüne geldiklerinde Enver atından inmiş, Cemiyet'in meşhur hatibi Ömer Naci de dışarda nutuk atarak kalabalık toplamaya ve muhafız askerleri hareketsiz tutmaya çalışmaktadır.⁴²¹ Tevetoğlu'nun aktarımına göre Enver, içeri haber göndererek girmek için müsaade istemiş ve kendileriyle önceden anlaşmış olan Nazım Paşa yalnız girmesine müsaade etmişti. Ancak Mustafa Necip ve Yakup Cemil'in de girmeye teşebbüs etmesiyle silahına davranan Sadaret Yaveri Nafiz Bey vurularak öldürölünce Nazım Paşa'nın yaveri Tefvık Bey de silahını Enver Bey'e doğrultmuş ancak araya giren Mustafa Necip'le birbirlerini vurarak öldürmüşlerdi. Sesleri duyan Nazım Paşa ise dışarı çıkıp ağır küfürler etmiş deliye dönen Yakup Cemil tarafından vurularak yere serilmişti. Bu duruma çok sinirlenen Enver Bey, "*olan oldu*" diyerek Talat Bey'in araya girmesiyle baskına devam etmişti.⁴²² Cemal Kutay, içeri giren ve Nazım Paşa ile karşılaşan Enver'in, Edirne'yi terk eden kabineyi azletmek üzere geldiğini açıklamakta iken Yakup Cemil'in olası hamleye karşı Paşa'nın kalbine ateş ettiğini söylemektedir.⁴²³ Celal Bayar da olayı benzer şekilde anlatırken Yakup Cemil'in Paşa'yı arkasından vurduğunu söylemekte ve Talat Bey'in "*böyle olacaksa ben yokum*" dediğini aktarmaktadır.⁴²⁴ Talat Bey'in tepkisi dışındaki farklılıkların çok uçuk olmayıp kulaktan kulağa söylentilerle değişimi mümkün seviyede görünmesinden dolayı normal olduğu söylenebilir. Fakat Ziya Şakir'in anlatımı ortaya çok daha başka bir tablo çıkarmaktadır. Buna göre atından inip adamlarıyla içeri giren Enver, Sadaret muhafızlarının da müdahale etmemesi ile Kâmil Paşa'nın odasına girip istifasını istemişti. İşin sonunda anlaştıkları üzere Sadarete getirileceğini zanneden Nazım Paşa ise Talat ve Enver Beyler ile Mithat Şükrü'yü mutlu bir şekilde karşılamış hadise devam ederken sigarasını içerek darbecilerle sohbet etmektedir. İstifayı alan Enver Bey de konuşmaya dahil olmuş ve tam o sırada dışardan birkaç el silah sesi gelmesiyle ve her şey aniden olup bitmişti. Silah sesleri ile İttihatçı liderler birbirlerine bakmaya başlamışlar, seslerden ve bakışmalardan tuzağa düşürölündüğünü düşünen

⁴²¹ Fethi Tevetoğlu, *a.g.e.*, s. 157.

⁴²² *A.g.e.*, s. 157-158.

⁴²³ Cemal Kutay, *Üç Paşalar Kavgası*, İstanbul: Ercan Matbaası, 1964, s. 140-141.

⁴²⁴ Bayar, *a.g.e.*, s. 24. Rahmi Apak da Yakup Cemil'in Paşa'yı arkasından vurduğunu söyler. Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 87.

Nazım Paşa ise heyecanlanarak silahını çekmek istese de aynı şekilde tuzağa düştüklerini zanneden Yakup Cemil'den aldığı kurşun ile yere düşecektir.⁴²⁵

Yakup Cemil bu andan itibaren kontrolden çıkarak kendine yeni hedefler aramaya başlamış ve Cemiyet'in koyu muhalifleri olan Dahiliye Nazırı Reşit ile Maliye Nazırı Abdurrahman Beyi de öldürmek için aramaya koyulmuştur. Sapançalı Hakkı kendisine engel olmuş ise de kimseden yüz bulamayan Yakup Cemil, İstanbul Muhafızlığına atanacak Cemal Bey'e giderek ondan müsaade istemiş ancak yine kabul görmemiştir.⁴²⁶ Hatta Cemal Bey, Reşit ve Abdurrahman Beyleri bu tehlikeli adamdan koruyabilmek için gözaltına alacaktır.⁴²⁷ Kâmil Paşa'nın istifasını alan Enver, Saray'a hareket ederken yeni bir vukuatın önüne geçebilmek için Yakup Cemil'i de yanına almıştır.⁴²⁸ Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin aracına binen Enver Bey ve ekibine olay anında Bâb-ı Ali'de olan Başmabeyn Katibi Ali Fuad (Türkgeldi) Bey de katılmıştı. Ali Fuad Bey, Enver Bey'in yolda Nazım Paşa'yı öldürmek istemediklerini, kaza ile vurulduğunu söylediğini aktarmaktadır.⁴²⁹

Nazım Paşa'nın katilinin kim olduğu tartışma konusu olmuştur. Bunda hadiseyi binlerce kişinin katıldığı bir eylem olarak göstermek isteyen İttihatçıların cinayeti de faili meçhul olarak kapatmak istemelerinin⁴³⁰ payı büyüktür. Avrupa basının da konu ile ilgili spekülatif haberlerin artması üzerine 27 Ocak 1913 tarihinde Paris Sefaretine yollanan "27927" numaralı telgrafta Nazım Paşa'nın ölümünün kaza sonucu gerçekleştiği ve katillerinin kanunun gerektiği muameleye tabi tutmak üzere arandığı belirtilmekteydi.⁴³¹ Halbuki katilin kim olduğu o sırada orada olan onlarca kişi tarafından görülmüştü. Kaynakların Yakup Cemil'e yüklediği cinayetin Enver Bey tarafından icra edildiğine dair rivayetler de mevcuttur. Mustafa Ragıp, bu rivayetlerin Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin yanlış anlamasına dayalı olduğunu

⁴²⁵ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı Talat-Enver-Cemal Paşalar*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2011, s. 107-109

⁴²⁶ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki - II Nasıl Yaşadı?*, s. 795; Bayar, *a.g.e.*, s. 37.

⁴²⁷ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 15.

⁴²⁸ Ziya Şakir, *a.g.e.*, s. 795.

⁴²⁹ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010, s. 79.

⁴³⁰ Turan, *a.g.m.*, s. 77.

⁴³¹ BOA., (HR.SYS.), 2913-67, M.27.01.1913.

söylemektedir. Zira Enver Bey, Saray’a gitmek üzere Cemalettin Efendi’nin arabasını kullanmış ertesi gün Şeyhülislam’ın şoförü aracı temizlerken boş kovanlar bulunca araca binen diğer fedailerden Yakup Cemil, Mümtaz ve Hilmi Beyleri tanımayan Şeyhülislam Cemalettin Efendi kovanların Enver Bey’e ait olduğunu zannetmişti.⁴³² Hasan Amca’nın hadisenin sonrasına dair anısı da bu konuda kafaları karıştırmaktadır:

"Demir parmaklıklara fırladım, buradan evvelki vakalarda olduğu gibi dağılacakları dakikayı beklemeye niyet etmiştim. Birisinin ayağımdan çektiğini hissettim. O gün İstanbul itfaiye alaylarında üsteğmen olan bir arkadaşım, çok cesur ittihatçı bir zabıt, benim siyasi hüviyetimi yakından bilen bir arkadaş, in diye ısrar ediyordu. İndim, hemen koluma girdi. Yokuş aşağı yürümeye başladı. Yavaş sesle:

‘-Haydi yürü, vallahi Yakup Cemil görürse ahireti boylarsın...’

Ben direnmek istedim, o adeta sürükler gibi, beni uzaklaştırmaya çalışıyor:

‘-Delilik etme, Nazım Paşa'yı vurdular, Kâmil Paşa'yı istifaya mecbur ettiler, Mahmut Şevket Paşa sadrazam oldu bile...’

Nafiz hatırıma gelmişti. O zavallı bu akıbeti tahmin etmişti... Sordum:

‘-Nafiz ne oldu?’

‘-Allah’ın rahmetine kavuştu.’

‘-Hadi!..’

‘-Hadisi falan yok, dört beş ölü var. Mustafa Necip’

‘-Vah zavallı’

‘-Hemşehrin değil mi? İttihatçı da acıyorsun.’

‘-Nazım Paşa'yı kim vurdu?’

‘-Bilmiyorum ben gerilerdeydim.’

⁴³² Aynı yazar, Nazım Paşa’nın İttihatçılarla iş birliği etmesinin de dedikodu olduğunu söylese de aksini iddia eden bulguların fazlalığı bu konuda kendisini sorgulatmaktadır. Esatlı, *a.g.e.*, s. 347 ve 360.

Anladım; söylemek istemedi, o gerilerde olamazdı...”⁴³³

Katil ister Enver ister Yakup Cemil olsun İttihatçıların olayların yaşandığı sıralarda olayın üzerini örtmek istedikleri açıktır. İddiaya göre Nazım Paşa'nın Çerkes olması ordu içinde sayıları azımsanmayacak durumda olan Çerkesleri öfkelenlendirmiş ve intikam istemişlerdir. Hatta Enver Bey'in Çatalca'daki savunma hattına gittiği ancak vaziyetten dolayı geri döndüğü söylenmekteydi. Çatalca'dan gelen Ahmet İzzet Paşa, Enver ve arkadaşlarının yargılanmasını talep ettiği İttihat ve Terakki'nin bu talebe ordudaki Nazım Paşa yandaşlarının tutuklanmasını emrederek karşılık verdiği de iddialar arasındaydı.⁴³⁴ Söz konusu iddialar Paris'e çekilen telgrafla⁴³⁵ tekzip edilmiş olsa da Cemiyet'in bu cinayeti üstlenmek istemediği ortadadır. Meselenin Enver ya da Yakup Cemil'i değil Cemiyet'i ve yeni hükümetin itibarını korumak olması kuvvetle muhtemeldir. Aksi takdirde çatışma sırasında hayatını kaybeden Mustafa Necip cinayetin faili olarak sunularak işin içinden çıkılabilirdi. İttihatçılardan yana olduğu anlaşılan Bâb-ı Ali muhafızlarının komutanı dahi sorumluluğu üzerinden atmaktadır. Rahmi Apak, arkadaşı olan mevzubahis komutanın olayı kendisine şöyle anlattığını nakleder:

“Bizim bir şeyden haberimiz yoktu. Ben, askerlerimin koğuşunun yanındaki odamda namaza durmuştum. Namaz esnasında bazı silah sesleri duydum ve hemen selam vererek namazı kesip dışarıya çıktığım zaman bir subay yanıma geldi, haydi askeri koğuşlarına sok. Kâmil Paşa istifa etti, Nazım Paşa öldü ve Mahmut Şevket Paşa başbakan oldu.”⁴³⁶

Her ne kadar cinayetin mesuliyetini yüklenmek istemese de Cemiyet'in Nazım Paşa'nın ölümünden karlı çıktığını da belirtmek gerekir. Aralarında belli bir anlaşma yapıldığı kuvvetle ihtimal olduğundan darbenin ardından Mahmut Şevket Paşa'ya mevkii verilip Nazım Paşa'yı öylece kenara atabilmeleri mümkün olmayacaktı. Zira Nazım Paşa'nın Halaskar Zabitan ile ortak olup diğer cephe lehine bir karşı darbe yapması en azından buna girişmesi çok güç değildir. Sina Akşin de Halaskar Zabitan

⁴³³ Hasan Amca, *a.g.e.*, s. 264-265

⁴³⁴ Avagyan, *a.g.e.*, s. 141-144. Avrupa basınında da konuyla alakalı benzer haberler çıkmıştır. Özgür Çınarlı ve İsmail Safi, "İngiliz Yazılı Basınına Göre Bab-ı Âli Baskını ve Uluslararası Sonuçları", *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. 17, 2019, s. 1797-1798.

⁴³⁵ Aynı belge.

⁴³⁶ Apak, *a.g.e.*, s. 87.

ile ilişkisi yüzünden Enver ve arkadaşlarının Paşa'yı ortadan kaldırmaları gerektiğine önceden karar vermiş olabileceklerini söylemektedir.⁴³⁷ Nitekim Nazım Paşa'nın ölümü Fedai Komitesinin siyasi gücüne engel teşkil edebilecek bir büyük komutanın daha önlerinden çekilmesi anlamına gelmekteydi.

Yakup Cemil için bu detayların çok önemi olmayıp o arkasında durduğu Enver Bey ve Cemiyet'in menfaatleri uğruna kendi meşrebine uygun her davranışı sergilemeye müsait biridir. Nazım Paşa'nın infazı emredilmiş olsa da olmasa da bunu düşünmeden yapacak potansiyele sahiptir. Olay mahallinden geçerken olanları öğrenen Hasan Amca, Yakup Cemil'in gençliğinde tanıdığı kişiden ne kadar çok farklı bir hale geldiğini söylerken kendince bu durumu şöyle izah etmektedir:

“O nasıl, görmediği bilmediği, çok defa akıl ve mantığın kabul etmeyeceği bir şeye duygusuyla inanmış ve ona ısrarla sarılmışsa, Merkez-i Umuminin emirlerini de incelemeyen düşünmeden kendini tatbika borçlu görmüştür.”⁴³⁸

Yakup Cemil'in kontrolsüz davranmaya müsait son vaziyetinin psikolojik altyapısını Hasan Amca bu şekilde izah ederek bir süreklilik sunmaktaydı ancak ortada bir kırılma olduğu da açıktır. Belki çok fazla icra etmiş olmasından öldürme eylemi onun zihninde sıradan bir iş haline gelmiş durumdadır. Zira çatışmada öldürülenlerden Nazım Paşa'nın yaveri Nafiz Bey'in cesedinin başına gelip yanındaki arkadaşına “*bak ayakbabıları yeni. Al ziyan olmasın giyersin*” diyecek kadar soğukkanlı bir hale gelmiştir.⁴³⁹

Bâb-ı Ali Baskını ile iktidarı düşüren başta Yakup Cemil olmak üzere fedailerin bu başarı ile özgüvenleri fazlasıyla yükselmiş olmalıdır. Bu özgüven Enver'in olayın ardından Harbiye Nezareti'ne atanan Ahmet İzzet Paşa'ya vazifesini bildiren mektubundaki üslupta kendini göstermektedir.⁴⁴⁰ Artık Cemiyet'i ve

⁴³⁷ Akşin, *a.g.e.*, s. 209.

⁴³⁸ Hasan Amca, *a.g.e.*, s. 266.

⁴³⁹ Borak, *a.g.e.*, s. 12.

⁴⁴⁰ A. T. Alkan, *a.g.e.*, s. 174.

kendilerince İmparatorluğu kurtarmış “kahramanlar” olmuşlardır. Cemiyet’in önde gelenlerinden Halil (Menteşe) Bey bu olaya binaen Enver’e bu yönde övgülerde bulunmaktadır:

“Enver'in kahraman ruhundan parlayan bir kurtuluş şulesi, arkadaşlarının tereddüdünü izale edip de Sultan Hamid idaresinin paşalarından mürekkep olan Büyük Kabine, Babıâli Baskını ile dağıtılıp gençlik yeniden iktidar mevkiine çıkmamış olsaydı, Bulgarlar Tekirdağ'da kalacaklar ve Ruslar 1914 Şubat'ında hazırladıkları baskın darbesi ile İstanbul ve Boğazları Umumî Harb'in başında işgal edeceklerdi.”⁴⁴¹

Nitekim Fedai Komitesi, Enver Paşa’nın siyasi ikbali önünde duran engelleri kaldırmak üzere daha da motive olmuş durumdadır.

Devir teslimin ardından Bâb-ı Ali’de sular durulmuş değildir. Yeni Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, Cemiyet muhaliflerini tatlı sert bir şekilde sindirmekte ve filizlenmekte olan karşı darbe hazırlıklarına dikkat kesilmekteydi. Cemal Bey’in İstanbul Muhafızlığına getirilmesi bu açıdan önem arz etmektedir. Nazım Paşa’nın intikamını almak isteyen askeri bir grup ile Hürriyet ve İtilaf yanlılarından oluşan sivillerin iş birliği ile teşebbüs edilen hareketler İstanbul Muhafızının titiz çalışmaları ile önlenmişti. Fakat Mahmut Şevket Paşa ve Cemiyet önde gelenlerine sürekli tehdit mektupları gelmektedir.⁴⁴² Nitekim Mahmut Şevket Paşa, 11 Haziran 1913’te aracı ile seyir halinde iken yapılan saldırı ile öldürülecektir. Her ne kadar faili olmasalar da bu cinayet de en az Nazım Paşa kadar Cemiyet’in lehine bir sonuç getirmekteydi. Zira artık iktidarı doğrudan ellerine alma imkânı bulmuşlardır. Mahmut Şevket Paşa, İttihat ve Terakki’yi koruyucu davransa da piyon olmaya meraklı değildi.⁴⁴³ Paşa’nın ölümü Enver’in yükselmesine mâni olacak kudrete sahip yüksek komutanların bir tanesinin daha sahneden ayrılması açısından Fedai Komitesinin de zararına bir durum değildi. Ayrıca Mahmut Şevket Paşa, askerin siyasetle alakadar olmasına da engel olmak istemekteydi ve 4 Şubat 1913’te Yakup Cemil başta olmak üzere Bâb-ı Ali Baskınına

⁴⁴¹ Mentеше, *a.g.e.*, s. 56.

⁴⁴² N. Alkan, *a.g.e.*, s. 275-279.

⁴⁴³ A. T. Alkan, *a.g.e.*, s. 177.

katılan bazı genç subaylar siyasetle meşgul oldukları için Paşa'nın emriyle ordudan ihraç edilmişlerdi.⁴⁴⁴

Tüm bunlara rağmen Cemiyet, muhalifleri tarafından icra edilmiş böyle bir saldırıyı karşılıksız bırakamazdı. Gerekli soruşturma yapılmış ve olayın sorumluları olarak tespit edilen muhaliflerin üzerine giden Cemiyet, Paşa'nın "intikamı"nı almış ve itibarını korumuştur.⁴⁴⁵ Diğer yandan Mahmut Şevket Paşa'nın ölümü ile İttihatçıların dikkate almak durumunda kaldığı eski paşalardan kimse kalmamış ve iktidarın tek sahibi olmuşlardı. Bu durum dışardaki rakiplerini bertaraf eden Cemiyet'in içindeki entrikaları da artıracak, asker ve sivil taraflarının dahili mücadelesini daha da belirginleştirecektir.

2.2.3.5. "Büyük Efendi"ye Muhalefet II: Harbiye Nazırı Enver Paşa!

Mahmut Şevket Paşa'nın ardından Sadarete gelen Said Halim Paşa'yı yoğun ve zorlu bir mesai beklemektedir. Zira göreve gelir gelmez kendini Cemiyet içi mücadelenin içinde bulacaktır. 1912 Kongresinden beri aralarına soğukluk girmiş olan Talat Bey ve Fedai Komitesi yeni kurulacak kabine konusunda da gerginlik yaşayacaklardır. Grubun en atak mensubu olarak Yakup Cemil de rolünü ifa edecektir.

Öncelikli mesele Talat Bey'in Dahiliye Nazırı olmasıyla ilgili çıkacaktır. Yakup Cemil ve Atıf Bey, Said Halim Paşa'yı görevdeki üçüncü gününde ziyaret ederek garip bir şekilde Talat Bey'in Dahiliye Nazırı olması gerektiğini söyleyeceklerdir. Fakat daha sonra fikirleri değişecek, toplantı yapan Fedai Komitesi, bu makama Cemal Bey'in gelmesini isteyecektir. Yakup Cemil, Talat Bey'den fedailerden hazzetmediği gerekçesi ile şikâyet etmektedir.⁴⁴⁶ Fedailerin Cemal Bey'i Dahiliye Nezaretine getirmek istemelerinde asker olması hasebiyle Harbiye

⁴⁴⁴ MSB., Loduumlu Arşivi, Yakup Cemil Bey Emeklilik İşlem Dosyası, Tekaüt ve Eytam ve Eramil Belgesi, Dosya No: 146-331, 26 Ocak 1920.; N. Alkan, *a.g.e.*, s. 276.

⁴⁴⁵ Soruşturmayı yürüten İstanbul Muhafızı Cemal Bey, bu kapsamda fedailerden de faydalanacaktır. Mahmut Şevket Paşa suikastında rolü bulunan muhaliflere yapılan bir ev baskının da polislerin müdahalesini yetersiz gören Cemal Bey, Kuşçubaşı Eşref, Hacı Sami, Mümtaz ve Yakup Cemil'in dahil olduğu bir fedai grubunu olayı büyümeden halletmeleri için göndermiş ve başarılı olunmuştur. Celal Bayar, *Ben De Yazdım Milli Mücadeleye Giriş Cilt 4*, İstanbul: Sabah Kitapçılık, 1997, s. 121-124.

⁴⁴⁶ Ünlü, *a.g.t.*, s. 93.

Nazırlığına istekli olmasının da payı olmalıdır. Zira bu makama Enver Bey'i getirmek arzusundadırlar.

Talat Bey'i nezarete getirmemeye kararlı olan Fedai Komitesi, bu hususta bir toplantı yapar. Talat'ın nazır iken tüm gücü hükümette toplayıp Merkez-i Umumi'yi baskı altına aldığını nazır değilken de kontrolü altındaki Merkez-i Umumi üzerinden kabineyi yönlendirdiğini bu sayede diktatörlük icra ettiğini savunmaktadırlar. Bu yüzden her iki alanda da kendisine karşı planlar kuracaklardır. Taleplerini iletmek üzere dört kişi seçerler. Bunlar Mümtaz, Sapançalı Hakkı, Atıf ve Yakup Cemil'dir. Önce Sadrazam Said Halim Paşa'yı ziyaret eden fedailer Talat Bey ve onun etkisindeki Hacı Adil, Celal ve İbrahim Beylerin kabineye girmemesini istediklerini söylediler ve aldıkları cevap onları memnun etti. Zira Sadrazam, İbrahim Bey hariç diğer iki ismi almayacağını söyledikten sonra Talat Bey'in kabineye girmemesinden de memnun olacağını söylemiştir. Ardından Merkez-i Umumiye yönelen fedailer taleplerini orada da yinelediler ve nezarete Cemal Bey'i yakıştırdıklarını söylediler. Talat Bey kabineye girmesinin Sadrazamın kendi isteği olduğunu söylese de biraz önce kendisiyle görüşen fedailer bunu yalanladılar. Vaziyete sinirlenen Talat Bey, telefona sarılsa da Sadrazama ulaşamamıştı.⁴⁴⁷ Nitekim Cemal Bey'in fedailerin bu ısrarına ortak olmaması nezarete yine Talat Bey'in getirilmesine yol açacaktır.⁴⁴⁸ Ancak taraflar arasındaki kavga henüz bitmiş değildir.

Talat Paşa'nın nazır olmasına mâni olamayan fedailer Enver Bey'in yönlendirmesi Cemal Bey'in de desteğiyle Edirne'nin geri alınması için hükümete baskı yapmaya başladılar.⁴⁴⁹ Burada Talat Bey'in kabineye girerek güçlenmesine karşı bir reaksiyon aramak da mümkündür. Zira Edirne'yi kurtarmak, fedailer ve Enver Bey'in yıldızını çok daha fazla parlatacaktır. Nitekim öyle de olmuş Enver, Edirne'nin geri alınmasındaki rolü ile itibarını daha da yükseltmiştir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ Esatlı, *a.g.e.*, s. 36-40.

⁴⁴⁸ Ünlü, *a.g.t.*, s. 94.

⁴⁴⁹ Tansu, *a.g.e.*, s. 254.

⁴⁵⁰ *A.g.e.*, s. 262.

Fedailer için artık Enver'in Harbiye Nazırı olmasının önünde izah edilir bir engel bulunmamaktaydı. Fakat bu göreve Cemal Paşa da taliptir ve daha önce teveccühlerine karşılık vermediği fedailerin desteğini temin etmek istemektedir. Kendisine bu cesareti ikili oynayarak Süleyman Askeri'nin verdiği iddia edilmektedir. Zira Askerî, Enver Bey'e bu makamı hak ettiğine dair motive edici bir konuşma yaptıktan hemen sonra Cemal Bey'i ziyaret etmiş ve Fedai Komitesinin Harbiye Nazırı olarak kendisini görmek istediğini söylemiştir.⁴⁵¹ Enver de muhtemelen aynı sıralarda Sadrazamı ziyaret edip makama talip olduğunu ve Almanların kendisini desteklediğini söylemekte buna mâni olmanın "hıyanet-i vataniye" olacağını belirterek tehdit etmekteydi. Sadrazam tarafından durumdan haberdar edilen Talat, sorunu Cemal Bey'i öne sürerek bertaraf etmek istedi. Enver Bey'i bu kararından vazgeçmesi için ikna etmesini söyleyerek ona ümit vermiş oldu. Cemal Bey hemen hasta yatmakta olan Enver'i ziyaret ederek konuşmayı denese de muvaffak olamadı ve konuyu değiştirmek zorunda kaldı.⁴⁵²

Görüşmenin ardından Süleyman Askeri tarafından tekrar ziyaret edilen Cemal Bey'in duydukları ile tekrar keyfi kaçmaktaydı. Zira Askeri, fedailerin fikir değiştirerek Enver'i tercih ettiklerini söylemekte ve Cemal Bey'e onlarla konuşarak ikna etmesini tavsiye etmekteydi. Atıf, Eşref, Sami, İhsan, Sapancalı Hakkı ve Yakup Cemil'den oluşan fedailer Cemal Bey tarafından davet edildiler. Cemal Bey, Enver'in nazırlığının doğru olmayacağından bahisle "bırakınız ben harbiye nazırlığını idare edeyim" diyerek kendisini desteklemelerini isteyecektir. Grubu adına konuşan Hakkı ise dertlerinin Talat Bey'in güçlenmesi olduğunu söylemiş Cemal Bey'in nazırlığını onaylayacak bir söz etmemişti. İsteddiği sonucu alamayan Cemal Bey fedailerin desteğini elde edemeyeceğini anlayacaktır.⁴⁵³ Bu diyalog fedailerin Cemiyet ve hükümet üzerindeki özgül ağırlığının ne dereceye ulaştığını da gözler önüne sermektedir.

⁴⁵¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa Cilt II 1908-1914*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986, s. 415-417.

⁴⁵² Esatlı, *a.g.e.*, s. 192-194

⁴⁵³ *A.g.e.*, s. 192-197.

Bu günlerde Enver Bey, apandisit hastalığından mustarip bulunmakta idi. Nitekim rakiplerinin elindeki koz da buydu. Talat ve Cemal Bey, Enver'i Almanya'ya ameliyat olmaya yollayarak bertaraf etmek istemekteydiler. Ziyarete gelen fedailerden Cemal Bey'in girişimini öğrenen Enver, bir an önce iyileşmesi gerektiğine kanaat getirmiş fakat Almanya'ya gitmeyip işi Türk hekimlerine bırakmıştı. Kendisini ameliyat edecek olan Operatör Cemil (Topuzlu) Paşa olacaktır. Yakup Cemil ameliyatın yapıldığı Enver Paşa'nın evinde hazır bulunmaktadır. Hekimler farkında olmasa da hayatları Yakup Cemil'in tehdidi altındaydı. Zira heyecanlı ve hisli bir şekilde volta atarak *"eğer ameliyat neticesinde Enver ölürse doktora yapacağımı ben bilirim!"* diye söylenmektedir.⁴⁵⁴ Dolayısı ile ameliyatı başarı ile tamamlayan hekimler sadece Enver Bey'i değil kendilerini de kurtarmışlardır!

Enver Bey'in istirahat edeceği vakti değerlendirmek isteyen Cemal Bey ameliyattan bir gün önce Talat Bey'e giderek Bahriye Nezaretine atanıp Harbiye Nazırlığını da vekaleten üzerine almak bu sayede Enver Bey'i devre dışı bırakmak istedi fakat Talat Bey'in ona istediğini vermeye niyeti yoktur. Gelecekle ilgili ümit verici konuşarak bir bahane ile Cemal Bey'i Nafia Nezareti'ne gelmeye ikna eder. Enver Bey ameliyat günü 16 Aralık 1913'te bu durumu öğrenir ve bir hafta sonra tamamen iyileştiğinde artık nazırlık meselesini halletmeye karar verir. Fedailerini bu hususta tekrar devreye sokacaktır.⁴⁵⁵ Yakup Cemil ve arkadaşları Enver Bey'i ziyaretlerinde Talat Bey'e baskı oluşturmaları üzere talimat aldılar. Bu işi halletmek için Süleyman Askerî, Mümtaz, Atıf, Hakkı, İhsan ve Yakup Cemil seçilecektir.⁴⁵⁶

Fedailerin Talat Bey ile görüşmeleri gergin geçecektir. Zira Talat, Enver'i nazır olarak görmek istediklerini söyleyen muhataplarına henüz bunun için erken olduğunu ve Ahmet İzzet Paşa'dan memnun olduklarını söyleyince Yakup Cemil lafa girer ve sert konuşur: "Bak Talat lafın kisası biz karar verdik. Enver Harbiye Nazırı olacak o kadar! Unutma ki, bu makamı sizlere temin eden bizleriz. Biz kelleyi koltuğa alarak

⁴⁵⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, Haz. Göktürk Ömer Çakır, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019, s. 47.

⁴⁵⁵ Esatlı, *a.g.e.*, s. 200.

⁴⁵⁶ Tansu, *a.g.e.*, s. 268; Mustafa Ragıp, Süleyman Askerî ve Mümtaz'ın adını vermemektedir. Esatlı, *a.g.e.*, s. 201; Cemal Kutay ise Eşref, Süleyman Askerî ve Yakup Cemil'den oluşan üç kişinin seçildiğini söylemektedir. Kutay, *a.g.e.*, s. 196.

Bab-ı Âli'ye yürümeseydik, sen hala Merkez-i Umumi'de çene çalıyordun." Buna karşılık kaşlarını çatan Talat Bey de "ne isterseniz yapınız! Bizim fikrimizi öğrendiniz." Diyerek tehdide boyun eğmemeye çalışmıştır.⁴⁵⁷ Tam o sırada Avusturya Sefirinin Talat Bey'i ziyarete geldiği haberi gelmiş fedailer de mekânı terk etmek üzere hareket etmişlerdir. Ardından Talat Bey'in konuşmaya devam etmek için beklemeleri ısrarına rağmen artık konuşacak bir şey kalmadığını söyleyerek giderler.⁴⁵⁸

Fedailerin konuşmaya devam etmeksizin ayrılmasının manasını bilen Talat Bey, işlerin önü alınamaz hale gelmesine müsaade etmeden taktiksel bir geri çekilmeye karar verir ve Enver Paşa'yı ziyarete gider. Arkadaşlarının kendisini yanlış anladığını söyleyerek Harbiye Nazırlığına mutabık olduğunu belirtir.⁴⁵⁹ Fedailer kesin bir zafer kazanmışlardır. Talat Paşa'nın marifeti ile Ahmet İzzet Paşa istifaya ikna edilmiş 1 Ocak 1914'te Mirliva (Tuğgeneral) olan Enver, 6 Ocak'ta Harbiye Nezareti'ne atanmıştır.⁴⁶⁰ Enver Bey artık Harbiye Nazırı Enver Paşa'dır!

Enver Paşa'yla ilgili hedeflerini nihayete erdiren Fedai Komitesinin Talat Bey ile işi henüz bitmiş değildir. Zira Talat, Enver'in nezarete gelmesini sağlarken Cemiyet içinde uyum sağlayamadığı Ali Fethi Bey'in Sofya'ya sefir olarak atanmasını sağlamış ve Merkez-i Umumi'den uzaklaştırmıştır.⁴⁶¹ Bu durumu Talat'ın diktatörlüğünü sağlamak için bir adım olarak yorumlayan Fedai Komitesi toplantı yapmaya karar verdi. Enver Paşa'nın yaverliğine getirilen Mümtaz, Atıf, Sapançalı Hakkı, Süleyman Askeri, İhsan, Hüsrev Sami ve Eşref gibi ünlü fedailerin de bulunduğu toplantıda Yakup Cemil'in önerisi ile Merkez-i Umumi'yi baskın yaparak düşürmekte karar kıldılar.⁴⁶² Görüldüğü üzere Yakup Cemil deneyimlerine Bâb-ı Ali Baskını da ekledikten sonra artık daha büyük olaylara karışacak özgüveni de kazanmış

⁴⁵⁷ Tansu, *a.g.e.*, s. 268.

⁴⁵⁸ Esatlı, *a.g.e.*, s. 203-204.

⁴⁵⁹ *A.g.e.*, s. 205.

⁴⁶⁰ A. T. Alkan, *a.g.e.*, s. 181-182. Bu atama ile Osmanlı askeri organizasyonu Almanların danışmanlığında büyük bir değişime uğrayacaktır. Cengiz Okman, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Dış Politika Ortamı ve Askeri Yapının Evrimi", *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, (Ed. Belirtilmemiş), Ankara: Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1989, s. 30.

⁴⁶¹ Esatlı, *a.g.e.*, s. 234.

⁴⁶² *A.g.e.*, s. 234; Tansu, *a.g.e.*, s. 293-294.

bulunmaktadır. Ancak Yakup Cemil her ne kadar fikri veren kişi olsa da bu girişimin akim kalmasındaki rolü ile arkadaşlarını hayal kırıklığına uğratacaktır.

Fedailerin etkisinden rahatsızlık duyan Talat Bey artık bu duruma bir çare bulmaya kararlıdır. Aralarındaki birliği bozmak da aklına en fazla yatan seçenek olarak öne çıkmıştır. Bu doğrultuda hırslı bir kişilik olan Süleyman Askerî ile yakınlaşmayı uygun görmüştür.⁴⁶³ Tercihinde Askerî'nin Harbiye Nazırının kim olacağı tartışmaları sürerken Cemal ve Enver arasında ikili oynamasının da etkisi olmalıdır. Nitekim çabası sonuç vermiş ve Fedai Komitesinin son kararı almasının ardından Süleyman Askerî bir şekilde aklına girmeye başardığı Yakup Cemil ile soluğu Talat Bey'in yanında alarak fedailerin planını ona anlatmıştır. Askerî'nin yanına Yakup Cemil'i çekme sebebi fedailer arasında aklını çelmesinin en kolay gördüğü kişi olması ve Talat Bey'in karşısına yalnız gitmeyerek daha güvenilir görüntü vermektir.⁴⁶⁴ Yakup Cemil arkadaşına uyararak fedailiğin en önemli "ağzını sıkı tutmak"⁴⁶⁵ düsturunu çiğnemiş oluyordu.

Talat Bey planları öğrenir öğrenmez Enver Paşa'yı ziyarete giderek fedaileri şikâyet etmiştir. Enver Paşa ise ertesi gün yaveri Mümtaz ve Sapançalı Hakkı'yı çağırıp azarlayarak girişimi suya düşürecektir. Bu durum karşısında şok olan Mümtaz ve Hakkı, Süleyman Askerî'den bekleseler de Yakup Cemil'e bu davranışı hiç konduramamışlardı. Mümtaz da daha sonra rastladığı ikiliye çıkmış ve onlarla arasındaki ilişkiyi koparmıştır.⁴⁶⁶ Süleyman Askerî bu olayın ardından Talat Bey'e yaklaşıp da Yakup Cemil, hareketinden pişman olarak tekrar arkadaşlarına dönecek ve aralarını düzeltmeye çalışacaktır.⁴⁶⁷

Talat Bey ise Cemiyet içindeki bölünmüşlüğü gideremese de karar alma mekanizmasındaki ağırlığına gölge düşürecek kişi ve grupları böylece etkisiz hale getirmiş oluyordu. Nitekim Cihan Harbi'nin başlaması ile fedailerin askeri görevlere

⁴⁶³ Esatlı, *a.g.e.*, s. 237.

⁴⁶⁴ *A.g.e.*, s. 238-239; Tansu, *a.g.e.*, s. 297-298.

⁴⁶⁵ İrtem, *a.g.e.*, s. 284.

⁴⁶⁶ Esatlı, *a.g.e.*, s. 242-243; Tansu, *a.g.e.*, s. 300.

⁴⁶⁷ Esatlı, *a.g.e.*, s. 248.

yönelmesi bu hususta işini kolaylaştıracaktır. Savaş sırasında gerçekleşen Yakup Cemil'in cüretkâr teşebbüsü ise tarafların arasındaki mücadelenin son sahnesi olacaktır.

2.2.3.6. Komitenin Tasfiyesi: Yakup Cemil Hadisesi

Yakup Cemil Hadisesi bir fedainin münferit kalkışmasından ibaret değildir. Bu olay ile birbirinden bağımsız gibi görünen farklı meselelerin dolaylı ya da doğrudan bağlantısı söz konusudur. Bu açıdan yaşananların Yakup Cemil'in dahil olduğu kısmına gelmeden önce tabloda bir eksik kalmaması açısından üzerinden geçilmesi gereken hususlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki Osmanlı İmparatorluğu'nun Cihan Harbi'ne girişi ile başlayan sulh girişimleridir. İkincisi ise daha önce işlendiği üzere artık ayyuka çıkmış bulunan Talat Bey'in, siyaseti asker kanadının baskısından tamamen kurtarma ve Osmanlı siyasetine hâkim olma arzusudur. Yakup Cemil bu denklem içinde büyük yankı uyandıran ama dengeleri sarsacak kudrete sahip olmayan bir rol üstlenecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nu savaş dışı bırakma girişimleri ve bunlara dair iddiaların ortaya çıkışı tarihsel olarak Çanakkale Zaferi ile paralellik arz etmektedir. İngilizlerin Osmanlı dahilindeki faaliyetlerinde adı sıkça öne çıkan Fitz Maurice'nin 1915 sıralarında İngiliz armadasının Marmara'ya alınmasını sağlayacak girişimlerde bulunduğu iddia edilmektedir. İlaveten aynı yıl Talat Paşa'nın malumatıyla münferit sulh yapmak için İngilizlerin nabzının yoklandığına dair de rivayetler bulunmaktadır.⁴⁶⁸ Ayrıca İngilizler yurtdışında bulunan İttihat ve Terakki muhaliflerini izlemekte onların üzerinden bir menfaat elde edebilme ihtimalini de irdelemektedir.⁴⁶⁹ Bu faaliyetin eseri olması muhtemel bir barış teklifini Prens

⁴⁶⁸ Koloğlu, *a.g.e.*, s. 146. Rusya'da devrim sürecinde yaşanan iç kargaşa da İngiltere ve müttefiklerini benzer girişimlere zorlayacaktır. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi Cilt III Kısım IV*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 149.

⁴⁶⁹ İngiliz istihbaratı, Tunuslu Tahir Hayrettin Bey ile irtibat halindedir. Onun haricinde üç ayrı sınıfa ayırdıkları muhalifleri de takibe almış durumdadırlar. Onlara göre Prens Sabahattin, Şerif Paşa, Kemal Mithat Beylerin dahil olduğu ilk grup "acı" ve "işe yaramaz"dır. Reşit, Hakkı Halid ve Ahmet Bedevi Beylerin oluşturduğu ikinci gruba ise şüphe ile bakmaktadırlar. Reşit Bey, Yusuf Rassih ve Asaf Muammer'in oluşturduğu üçüncü grubu ise işe yarar görmektedirler. İzmir Valisi Rahmi Bey'in de muhaliflerle hareket ettiğini yazmaktadırlar. İttihat ve Terakki idaresini düşürebilmek için ordu içindeki gerilimin kullanılabileceğini söyleseler de ihtiyaçları olan toparlayıcı liderden mahrum oldukları da belirtilmektedir. Bu noktada dikkate aldıkları Yakup Cemil "*etkili bir İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi*" olmakla birlikte kendi başına icra edilmiş izole eylem sonucu idam edildiğini yazmışlardır.

Sabahattin, Bursa’da sürgünde bulunan adamı Satvet Lütüfî üzerinden Talat Bey’e iletmiş ancak bir sonuç çıkmamıştır.⁴⁷⁰ Almanya karşısında anakarasını müdafaa etmeye çalışan Fransızlar da Osmanlı tarafı ile sulh görüşmelerini önemsemektedir.⁴⁷¹ Rusların da benzer girişimleri olduğuna dair rivayetler mevcuttur. Ancak onların girişimleri barış tesisinin yanı sıra Osmanlı dahilinde iç karışıklık çıkarmaya yöneliktir.⁴⁷² Söz konusu girişimlerin farkında olan Almanlar müttefiklerini kaybetmemek için çaba sarf etmektedirler. Onların kaygısının farkında olan Talat Bey, bu durumu zaman zaman sorun yaşadığı Almanlara karşı bir baskı malzemesi haline getirmektedir.⁴⁷³ Ahmet İzzet Paşa ise dahilde sorunlar yaşanıp cephede de bir avantaj kazanılmazken düşmanlarının kendilerine barış eli uzatmalarını anlamsız bulmaktadır ki İngiliz istihbarat raporlarında Paşa’yı haklı kılacak bir ifade mevcuttur. İngilizler bir zaman sonra bu tarz girişimlerden medet ummayı bırakmış görünmektedir.⁴⁷⁴ Meseleyi ileride Yakup Cemil’e bağlayacak gelişme ise henüz bitaraf olan Romanya’ya ticari maksatla gidip gelen Sapançalı Hakkı Bey’e Fransız ve İngilizlerin teklifleridir. Hakkı Bey, bu görüşmelere dahil olduğunun İstanbul’da duyulması üzerine sıkıntıya düşeceğini tahmin ederek kendilerini Bükreş’teki Osmanlı sefirine yönlendirmiş ve görüşmekten çekinmiştir.⁴⁷⁵

Ayrı bir sulh yaparak savaştan ayrılmak sadece İtilaf devletlerinin tekliflerine göre ortaya çıkan bir seçenek bir olmayıp Osmanlı İmparatorluğu dahilinde de bu gibi fırsatların değerlendirilmesi gerektiğini düşünenler bulunmaktadır. Veliaht Şehzade Yusuf İzzettin Efendi, savaşa girmenin dahi hata olduğunu düşünerek münferit sulh

The National Archives, *Foreign Office (FO.)*, 141/735/2, “Details Of Military Operations Against Turkey In Mesopotamia, Egypt And Syria. Policy Memoranda And Intelligence Reports On Military Operations Against Turkey In Egypt, Mesopotamia And Syria,” 5 Ocak 1914, s. 123-125.

⁴⁷⁰ Tansu, *a.g.e.*, s. 436.

⁴⁷¹ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki - III Nasıl Öldü?*, s. 291; Esatlı, *a.g.e.*, s. 475.

⁴⁷² Kazım Karabekir, *Ermeni Dosyası*, Haz. Faruk Özerengin, İstanbul: Emre Yayınları, 1995, s. 154 ve 160-161.

⁴⁷³ Zürcher, *a.g.e.*, s. 38-40. Nitekim Almanya ve Avusturya-Macaristan da Osmanlıların aleyhine Ruslar ile ayrı barış girişimlerinin bulunmaktadır. Buna karşılık Rusların Boğazlar üzerindeki taleplerine yeşil ışık yakmaktadırlar. Detaylı bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi Cilt III Kısım II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 128-143; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi Cilt III Kısım III*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 500-517.

⁴⁷⁴ Binbaşı Deedes tarafından yazılan mektupta "karşı parti üyelerinden bir darbe girişimi başlatmayı denemiyorum. Bundan uzun zaman önce vazgeçtim bu uygulanabilir değil. Müzakere başlatacak bir girişimde de bulunmuyorum ki bu benim işim değil ama olsaydı da yapmak istemezdim. Bence Türkiye imparatorluğunun büyük bir bölümünü kaybetmeyi hak ediyor" ifadeleri yer almaktadır. The National Archives. *FO.*, 141/735/2, s. 129; Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım Cilt I*, Haz. Süheyl İzzet Furgaç ve Yüksel Kanar, İstanbul: Timaş Yayınları, 2019, s. 284-285.

⁴⁷⁵ Esatlı, *a.g.e.*, s. 476-485.

yapılmasını savunmaktaydı.⁴⁷⁶ Hollanda elçiliğinin tespit ettiğine göre Cemiyet dahilinde de savaşa devam edilmesi konusunda fikir ayrılıklarının bulunduğu dair iddialar vardır ki bu rivayetin Yakup Cemil'in girişimine dayanma ihtimali yüksektir.⁴⁷⁷ Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın darbe ve sulh düşündüğüne dair iddialar da mevcuttur.⁴⁷⁸ Anlaşıldığı üzere Yakup Cemil Bey, girişimi ile aslında dahilinde de savunulan bir fikri pratiğe dökmeye çalışmaktaydı.

Yakup Cemil'in döndüğü sıralarda İstanbul'da gergin bir hava vardır. Alman Büyükelçisi Metternich, Mayıs 1916'da Enver Paşa ile Talat Bey arasındaki gerginliğe değinmekte ve "...ilk fırsatta, kim kendini yeteri kadar güçlü görürse diğerini devirecek..." Demektedir.⁴⁷⁹ Savaşın umulanın elde edilememesi Enver Paşa'nın Almanlara yakın duruşunu sorgulatmaktaydı.⁴⁸⁰ İtibarı zarar gören Enver Bey'in ikbali, Cemiyet'in ve Talat Bey'in desteğine bağlı bir hale gelmiştir. Zira artık eskisi kadar faal bir Fedai Komitesi desteğine sahip değildir daha da önemlisi içinde bulunduğu sıkıntı birkaç fedainin eylemi ile toparlanacak durumda da değildir. Bu açıdan Talat Bey'in Enver ve taraftarlarından korkmasını gerektiren bir durum yoktur. Fakat böyle bir kavganın ayyuka çıkması bir süredir İtilaf devletleri ile görüşmekte olan muhaliflerin olası bir hareketini kolaylaştırabileceğinden Talat Bey'in de Enver'e ihtiyacı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak onun ihtiyaç duyduğu Enver, arkasına topladığı fedailerle başına buyruk davranan değil kendi kontrolüne girmiş bir Enver'dir. Zira böylece orduyu da kontrol altında tutmuş olmaktadır.

Cihan Harbi'nin çıkışı ile fedailerin bir kısmı cephelere dağılmış bir kısmı meşgul olacak farklı işler bularak siyasetten uzaklaşmış kalanları da Talat Bey ile yakınlaşarak komiteden ayrılmışlardı. Talat Bey böylece otoritesine tehdit oluşturan Fedai Komitesinden şimdilik kurtulmuş bulunmaktadır.⁴⁸¹ Cepheye gidenlerden biri

⁴⁷⁶ Hasan Ünlü, *Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2019, s. 318.

⁴⁷⁷ Zürcher, *a.g.e.*, s. 41.

⁴⁷⁸ Borak, *a.g.e.*, s. 65; Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, s. 284; Dinamo, *a.g.e.*, s. 166.

⁴⁷⁹ Çolak, *a.g.e.*, s. 73; Nitekim Talat Bey, vaziyetini muhafaza edebilmek için Enver Paşa ve etrafına toplanan "darbeci" subaylar grubunu bertaraf etmek durumundaydı. Hans-Lukas Kieser, *Talat Paşa: İttihatçılığın Beyni ve Soykırımın Mimarı*, Çev. Ayten Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 318.

⁴⁸⁰ *A.g.e.*, s. 74; Akşin, *a.g.e.*, s. 266.

⁴⁸¹ *A.g.e.*, s. 467-472.

de Yakup Cemil'dir. İlk olarak "Turan kapısı" olarak görülen Kafkas cephesine gitmiş başarısızlık üzerine yeni kuvvetler toplamak için İstanbul'a dönmüştür. Sonra mahkumlardan oluşan bir alay teşkil ederek Ruslara ve Ermeni komitelerine karşı gönderilmiştir. Aşırı davranışları buradan Bağdat'a yollanmasına yol açmış orada da rahat durmaması üzerine yine İstanbul yollarına düşmek zorunda kalmıştır. Yeni vazife alma umuduyla İstanbul'a dönerken yolu üzerindeki Halep'te Enver Paşa'nın bulunduğunu öğrenmiş ve kendisiyle görüşme sağlamıştır. Dolaştığı cephelerden haberler vererek komutanlarını eleştirmiş ve tümen komutanı olmak istediğini belirtmiştir. Enver Paşa İstanbul'a gidip kendisini beklemesini söylemiş Musul'daki Kürt Alaylarından bir fırka meydana getirip emrine vereceği sözünü vermiştir.⁴⁸²

Yakup Cemil'in Enver Paşa'yı beklemek üzere İstanbul'a vardığı sıralarda Talat Bey, Fedai Komitesinin tekrar canlandığını düşünerek tedbirli davranması gerektiğine hükmetmiş ve ofisi toplanma yeri haline gelen Sapançalı Hakkı'yı izlemeye aldirtmiştir.⁴⁸³ Meselenin Talat ve Hakkı Beyler arasındaki bir para meselesiyle başlamış olması muhtemeldir. Zira Eşref'in aktardığına göre Sapançalı Hakkı, Romanya'da hükümetin parası ile yaptığı bir ticaret ile kâr etmiş anaparayı hükümete geri verirken kârını kendine almıştır.⁴⁸⁴ Bu olayın tarafların arasının açılmasına sebep olmasının arkasından fedailerin cephe vazifelerinden el çekerek İstanbul'a dönmeye başlamaları Talat'ı işkillendirmiş olmalıdır. Aynı zamanda Sapançalı Hakkı, Merkez-i Umumi'de görevli olan arkadaşı Ömer Seyfettin tarafından kendilerine yönelik bir "tertibat" olduğuna dair uyarılmıştı.⁴⁸⁵ Söz konusu tertibatı yönlendiren Talat'ın Sapançalı Hakkı ve arkadaşlarına karşı düğmeye basabilmesi için ihtiyacı olan sebebi Yakup Cemil verecektir.

⁴⁸² Borak, *a.g.e.*, s. 24.

⁴⁸³ Esatlı, *a.g.e.*, s. 494 ve 498.

⁴⁸⁴ İBB, *e-Arşiv*, Eşref Kuşçubaşı, "Yakup Cemil Hadisesi", (Tarih belirtilmemiş); bel_mtf: 047698, s. 7. Yakup Cemil'in tevkif edildiği sıralarda konuyu Talat Bey ile görüşen Şeyhülislam Hayri Efendi muhatabının "edepsiz bir adam" dediği Sapançalı Hakkı'yı kastederek şu ifadelerini aktarır: "(...) bizim kabahatimiz arkadaşlarımızı paraya alıştırmaktı, birçokları zengin oldu. Bundan kaynaklanıyor." Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi, *Meşrutiyet Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)*, Haz. Ali Suat Ürgüplü, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 389.

⁴⁸⁵ Tahir Alangu, *Ömer Seyfettin*, İstanbul: May Yayınları, 1968, s. 438.

Yakup Cemil terfi ümidiyle sabırsız bir şekilde Enver Paşa'yı beklediği sıralarda arkadaşı Hüsrev Sami ile Bursa Çekirge'deki kaplıcalara gitmiştir. Kaldıkları yer Satvet Lütü tarafından işletilen Servinaz Otel'dir. Satvet Lütü, İtilaf devletlerinin Prens Sabahattin kanalı ile ilettikleri sulh önerisini Talat Bey'e haber veren kişiydi. Eşref'in aktarımına göre Hüsrev Sami, Satvet Lütü ve Bursa'da sürgün bulunan Akagündüz ile siyasi sohbeti sırasında münferit sulh teklifinin bahsi açılınca Yakup Cemil böyle bir girişimin varlığından haberdar olmuştur.⁴⁸⁶

İstanbul'a döndüğünde Enver Paşa'nın da geldiğini öğrenen Yakup Cemil hemen Paşa'yı ziyaret ederek sözünü aldığı terfi ile vazifeyi konuşmak istemiştir. Enver Paşa ise Yakup Cemil'i oyalamak isteyerek Muamelat-ı Zaptiye Müdürü Miralay Şevket Bey'e yönlendirmiş durumu anlayan Şevket Bey de Yakup Cemil'i birkaç gün idare etse de sonunda böyle bir emir olmadığını söylemek zorunda kalmıştır. Yakup Cemil'in Enver Paşa ile yüzleşmesi ise tam bir hayal kırıklığına yol açacaktır. Zira Enver Paşa, daha önce söz vermemiş gibi, askerlikten ihraç edildiği için binbaşılıktan yukarıya terfi edemeyeceğini kanunun buna müsaade etmediğini söylemektedir.⁴⁸⁷ Hayal kırıklığı ile Enver Paşa'nın yanından ayrılan Yakup Cemil, bir zamanlar Enver'in yükselişinde oynadığı role rağmen gördüğü muameleden son derece öfkelenmiştir. Onun bu durumunu gören Sapançalı Hakkı'nın Enver Paşa ile konuşma girişimi de sonuç vermemiş Paşa, Yakup Cemil'e cephelerdeki vukuatlarına binaen kendisine bölük bile teslim edilemeyeceğini söylemiştir. Fakat Yakup Cemil talebinden vazgeçmemektedir. Merkez-i Umumi üzerine baskı kurarak Enver Paşa'yı yönlendirmek istese de buradan da amacına ulaşamayacaktır.⁴⁸⁸ Yakup Cemil gibi biri için geriye sadece kıyam etmek kalmaktaydı.

⁴⁸⁶ İBB, *e-Arşiv*, Eşref Kuşçubaşı, "Yakup Cemil Hadisesi", (Tarih belirtilmemiş); bel_mtf: 047698, s. 11. Hasan İzzettin Dinamo, Satvet Lütü'nün Yakup Cemil'i bu konuyu açmak için kasten davet ettiğini söylese de bu iddiaya çok akla yatkın görünmemektedir. Zira daha sonra görüleceği üzere Mustafa Kemal Paşa gibi daha önde gelen komutanların desteğini alan münferit sulh düşüncesinin böyle düşük rütbeli ve "sağı solu belli olmayacak" bir İttihatçı fedai vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalışmak mantıksızdır. Dinamo, *a.g.e.*, s. 173-174.

⁴⁸⁷ Tansu, *a.g.e.*, s. 398; Esatlı, *a.g.e.*, s. 505. Eşref, Yakup Cemil, Enver Paşa'nın huzuruna kaymakam (Yarbay) rütbeleri takarak çıktığını ve bu yüzden sertçe uyarıldığını söylemektedir. Aynı belge, s. 6.

⁴⁸⁸ *A.g.e.*, s. 507-510; Tansu, *a.g.e.*, s. 401-403. Arif Cemil'e göre Yakup Cemil, Enver Paşa'ya karşı Merkez-i Umumi azalarından birini aracı yapmıştır. Denker, *a.g.e.*, s. 381.

Bursa’da öğrendiği sulh-ı münferit teklifini hatırlayan Yakup Cemil bu sayede gerçekleştireceği darbeye bir kılıf da bulmuştur. Bu sayede mücadelesini şahsi bir mesele değil “memleketi kurtarma” faaliyeti olarak gösterebilecektir. Sapançalı Hakkı’nın yanına giderek artık “İtilafçı” olduğunu söylemiş ve sulh fikrini savunmuştur. Bunun üzerine Sapançalı Hakkı, kendisine Romanya’da yapılan sulh tekliflerinden bahsederek büyük bir hata yapacaktır.⁴⁸⁹ Bu gaflete düşmesinde Yakup Cemil’in ciddi olmadığını sinirden konuştuğunu zannetmesinin payı olmalıdır. Hakkı’dan duydukları ile sulh fikrine daha da bağlanan Yakup Cemil, kardeşi Seyit Mehmet’i Merkez-i Umumi’ye göndererek eğer sulh yapılmaz ise hükümete darbe yapacağını söyletmiştir. Azaların cevabı bunu Talat Bey’in duyması halinde kötü olacağı yönündedir. Bu cevap Yakup Cemil’i kızdırmış ve Talat Bey’in kanadına meydan okurcasına Kara Kemal’e telefon ederek görüşmek istemiştir. O sırada hasta olan Kara Kemal ise konuşması için Memduh Şevket’i (Esendal) göndermiş ve bu sayede Yakup Cemil’in sulh-i münferit talebiyle ilgili bilgi almıştı. Kara Kemal’den olanları öğrenen Talat Bey son derece memnundur zira arzuladığı fırsat önüne altın tepside gelmiş durumdaydı. Kara Kemal’e Yakup Cemil ile görüşerek yeni bilgiler almasını istedi. Talat Bey’in asıl öğrenmek istediği Yakup Cemil’in bu fikri kimden aldığıdır. Nitekim Yakup Cemil ile tekrar görüştüklerinde bu kişinin Sapançalı Hakkı olduğunu anlayacaklardır.⁴⁹⁰

Bu aşamadan sonra sergilediği hareketler ile Yakup Cemil, hasımlarının işini kolaylaştırmak ister gibidir. Kara Kemal’in ordunun fikrini alma bahanesiyle Mahmut Kâmil Paşa ile görüşme tavsiyesine uyan Yakup Cemil, sulh fikirlerini Paşa’ya da anlatmıştır. Ardından ziyaretine gittiği Sadrazam Said Halim Paşa’ya da her şeyi anlatacak ve darbe tehditleri savuracaktır. Maksudı muhataplarını korkutarak istediği vazifeyi koparmaktır. Sadrazam’dan Talat Bey ile konuşma tavsiyesi alan Yakup

⁴⁸⁹ Esatlı, *a.g.e.*, s. 514.

⁴⁹⁰ *A.g.e.*, s. 524-526; Tansu, *a.g.e.*, s. 410-411. Yakup Cemil’in darbe tehditleri üzerine Merkez-i Umumi’de görevli olan Ömer Seyfettin daha önce Sapançalı Hakkı’ya yaptığı gibi Yakup Cemil’i de ikaz etmiş şunları söylemiştir: “Cancağızım Yakup Cemil, sen bir darbe-i hükümet yap, herkes arkandan gelir. Öteden beriden taraftar toplamağa çalışma, sürü toplamağa uğraşma. Bu memleketin psikolojisi buna müsait değildir. Kodese girersin. Sen yürü, muvaffakiyet halinde bütün memleketi sana müzahir bulursun. Darbe-i hükümet zorla yapılır. İktidarın sana döndüğü saniyede herkesi müttefikin olarak görürsün. Bu memlekette danışma yolu ile demokratik, parlamenter hareket yapılmaz.” Alangu, *a.g.e.*, s. 437.

Cemil, bunu bir sabah gezisinde denk geldiklerinde gerçekleştirir. Muhatabının gönlünü hoş ederek konuşan Talat Bey, fikrine mutabık gibi görünecek fakat Enver Paşa'nın laf anlamadığını söyleyecektir.⁴⁹¹ Talat Bey, dağıtmak istediği fedaileri önce Enver Paşa'dan koparmayı amaçlamaktadır.

Konuştugu herkesin fikrine mutabık gibi görünmesi Yakup Cemil'de sulha engel olan kişinin Enver Paşa olduğu hissi uyandırmıştır. Bu durumda terfiine yanaşmamasından zaten kızgın olduğu Enver'i ortadan kaldırmaya karar verecektir. Ayrıca olası bir darbenin mevcut hükümetin dahi işine geleceğini zira taraftar oldukları savaştan çekilmeyi Almanlara rağmen gerçekleştirmeye cesaret edemediklerini düşünmüştür. Buna dayanarak harekete geçmek için adam toplamaya başlarken hükümetin emrinde olduklarını söyleyecektir.⁴⁹² Sapançalı Hakkı'yı görüşmek üzere buluşmaya çağıran Yakup Cemil kendisine yaptığı görüşmeleri anlatarak hükümeti ıskat etmek üzere hazırlıkları tamamladığını ve İnzibat Bölük Komutanı Yüzbaşı Nevzat ile Divan-ı Harp Reisi Yaveri Murat Beyi de yanına kattığını, onlara Sapançalı Hakkı'nın da kendisiyle hareket ettiğini söylediğini anlatınca Sapançalı Hakkı sert tepki göstererek kendisini terk etmiştir.⁴⁹³

Sapançalı Hakkı'nın tepkisinden hiç etkilenmeyen Yakup Cemil, 13 Temmuz'da başladığı işi bitirmeye niyetlenerek ihtilal sonrasında Halil Bey ile İstanbul'a gönderildiğinde kaldıkları Meserret Oteli'ni karargâhı haline getirerek silahlı adamlar toplamaya başlamıştır. Talat Bey'in adım adım izlediği bu kalkışmaya karşılık otelin çevresinde yoğun bir sivil polis hareketliliği bulunmaktadır. Eski arkadaşları Ali Haydar Bey, Yakup Cemil'in tertibatına tesadüf ederek haber vermiş Sapançalı Hakkı da önce Yakup Cemil'in tarafına çekmek istediği ama ikna edemediği Bâb-ı Ali Muhafızı Yüzbaşı Hasan Bey'i arayarak tedbir almasını söyledikten sonra Meserret'e hareket etmiştir. Varır varmaz Yakup Cemil'i azarlayarak hareketini akim bırakıp topladığı adamları da dağıtmıştır. Yakup Cemil vazgeçmeye razı olmuş fakat

⁴⁹¹ Esatlı, *a.g.e.*, s. 527-531; Tansu, *a.g.e.*, s. 415; Borak, *a.g.e.*, s. 29-30.

⁴⁹² Feridun Kandemir, "Yakup Cemil Niçin ve Nasıl İdam Edildi?", *Resimli Tarih Mecmuası*, S. 21, C. 2, 1951, s. 948; Münir Süleyman Çapanoğlu, Yakup Cemil Nasıl Niçin İdam Edildi? *Tarih Dünyası*, S. 1, Y. 1, 1964, s. 77.

⁴⁹³ Esatlı, *a.g.e.*, s. 538; Tansu, *a.g.e.*, s. 417.

dağılmış bulunan Fedai Komitesini tekrar toplamasını şart koşunca Sapançalı Hakkı telgraf çekerek Mümtaz, Hüsrev Sami, Nail ve Eşref Beyleri İstanbul'a çağırıştır.⁴⁹⁴ Olanların Talat Bey'in ekibi tarafından yönlendirildiğinin farkında olan Sapançalı Hakkı, fedaileri ofisinde toplamıştır. Yakup Cemil eski günlerdeki gibi arkadaşlarını hareketine dahil etmek istese de başarılı olamaz. Mümtaz Bey hem Sapançalı Hakkı'ya hem de Yakup Cemil'e öfke doludur. Daha önce Süleyman Askeri'ye uyararak kendilerini Enver Paşa'ya ispiyon ettiklerinden bahisle böyle bir adama güvenip sulh tekliflerinden bahsettiği için Hakkı'ya tepki göstermektedir. Yakup Cemil'e ise eğer hükümeti düşürme teşebbüsünü sürdürürse hep birlikte kendisine karşı duracaklarını kendisine alet olmayacaklarını söylemektedir. Diğer fedailer de Mümtaz'ı desteklemiş Yakup Cemil de kendilerine gücenerek çekip gitmiştir.⁴⁹⁵ Sapançalı Hakkı arkadaşlarına Enver Paşa ile konuşup Yakup Cemil'e bir görev vermesi için ikna etmenin en doğru yol olacağını aksi takdirde hepsinin başını belaya sokacağını söylemiş ve bu fikir kabul görmüştür.⁴⁹⁶ Hayatını kaybedenler, emekli olanlar ve yolunu değiştirenler ile sayıları azalmış olan fedailerin eski birliklerini ve maceraperest yönlerini de kaybettikleri görülmektedir. Bu yönünü koruyan tek fedai olan Yakup Cemil'in Bâb-ı Ali Baskınında elde ettiği deneyimi tekrar etmeye çalıştığı görülmektedir.

Sapançalı Hakkı, Enver Paşa ile görüşerek Yakup Cemil'in halet-i ruhiyesi hakkında bilgi verdikten sonra daha fazla bela getirmeden uzak bir cephede görevlendirilmesini rica etmiş Paşa da talebi kabul ederek ertesi gün Mümtaz ve Yakup Cemil ile yanına gelmesini istemiştir. Paşa, söylediğine göre Yakup Cemil'i İran'da faaliyet göstermek üzere kurulacak yeni birliğin başına getirecektir. Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin (Ertürk) Bey, Enver Paşa'nın bu kararı almadan önce kendisine danıştığını kendisinin de desteklediğini söyler ve şu ifadelerde bulunur:

⁴⁹⁴ Esatlı, *a.g.e.*, s. 538; Tansu, *a.g.e.*, s. 419-420; Borak, *a.g.e.*, s. 33-34; Mustafa Hayri Efendi, *a.g.e.*, s. 388.

⁴⁹⁵ Kandemir, *a.g.m.*, s. 948.

⁴⁹⁶ Esatlı, *a.g.e.*, s. 551; Tansu, *a.g.e.*, s. 420; Borak, *a.g.e.*, s. 34.

“Vaktiyle papaların, imparatorlar ve krallardan kurtulmak için tertip ettiği haçlı seferleri gibi Enver Paşa da bu tehlikeli insanı, İstanbul'dan uzaklaştırmak istiyordu.”⁴⁹⁷

Ertesi gün yeni gelişmeyi öğrenen Yakup Cemil büyük bir sevinç ile Mümtaz ve Hakkı'yı beklemeden Enver Paşa'nın yanına gider fakat çok nazik karşılanmaz. Enver Paşa önce teşebbüsünden ötürü Yakup Cemil'i hayli azarlar sonra da gönüllü ve mahkumlardan yeni bir kıta toplayıp yirmi gün içinde İran'a hareket etmesini emreder. Yakup Cemil, Paşa'nın elini öper ve teşekkür ederek ayrılır.⁴⁹⁸

Hazırlıklara başlayan Yakup Cemil, bir gün birliğine katacağı zabıtların listesini onaylamak üzere Hüsamettin Bey'e gitse de yerinde bulamaz. Merkez Komutanlığı'nda olduğunu öğrenince oraya geçer ve listeyi uzatır. "Bu iş ayak üstünde olmaz Yakup Cemil Bey, daireye (Teşkilat-ı Mahsusa) zahmet ederseniz orada tetkik ederiz" cevabını alması üzerine öfkelenerek muhatabının üstüne yürümüş "Sana da çok yüz vermişler... nerede istersem bu listeyi orada tasdik edersin!" diye bağırırdıktan sonra odada bulunan Nevzat Bey'e Hüsamettin Bey'i burada alıkoymasını ve ikinci emrine kadar bırakmamasını söyleyerek gitmiştir. Yakup Cemil zar zor aldığı yeni vazifesine başlarken dahi kendini aşan hareketlerinden vazgeçmemektedir. Zira Hüsamettin Bey kendisinden rütbece üstün bulunmakla birlikte muvazzaf bir subay olup Yakup Cemil ihtiyat subayıdır. Bu kanunsuz durum karşısında ne yapacağını bilemeyen Nevzat Bey, Merkez Komutanı Cevat Bey'in müdahalesiyle kurtulur ve Yakup Cemil'in hareketini yok sayarlar. Hüsamettin Bey olayın ardından Bahaeddin Şakir ve Dr. Nazım ile karşılaşmış ve kendisine eline fırsat geçmişken karşılık verip Yakup Cemil'i ortadan kaldırmış olması gerektiğini söylemişler ve bunu yapması halinde kendisinden kimsenin hesap sormayacağını da eklemişlerdi. Ancak Hüsamettin Bey bu tarz hareketleri tasvip eden biri değildir.⁴⁹⁹

Bahaeddin Şakir ve Dr. Nazım, tarafı oldukları Talat Bey'in de düşüncelerini yansıtmaktaydılar. Sapançalı Hakkı'nın organizasyonu ile toplanan fedailerin

⁴⁹⁷ Tansu, *İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk*, s. 158.

⁴⁹⁸ Kandemir, *a.g.m.*, s. 949; Tansu, *a.g.e.*, s. 422.

⁴⁹⁹ Borak, *a.g.e.*, s. 38-49; Tansu, *a.g.e.*, s. 160-161.

müdahalesi ve Enver Paşa'nın görevlendirmesiyle Yakup Cemil üzerinden bir tasfiye gerçekleştirme planları suya düştüğünden başka bir fırsat kollamaktadırlar. Bunun için Yakup Cemil'i ve cepheye gitmek üzere hazırladığı teşkilatı adım adım izlemeye devam ederken Enver Paşa tarafından yirmi gün mühlet verilen Yakup Cemil'in işlerinin aksamasına uğraşmaktadırlar. Talat Bey, birlik için asker toplamak üzere İzmir'e giden Hüsrev Sami'yi hükümete karşı bir hareket içinde olduğundan bahisle takip edip kendisini bilgilendirmesi için İzmir Valisi Rahmi Bey'e telgraf çeker ancak muhaliflerle temas halinde olan Rahmi Bey, Hüsrev Sami'nin kötü bir niyetli bir hareketine rastlanmadığını söyleyerek bu talebi karşılamaz. Talat Bey de bunun üzerine bölgeyi iyi bilen Dr. Nazım'ı göndererek Hüsrev Sami aleyhinde delil toplamasını ister.⁵⁰⁰ Diğer taraftan Yakup Cemil'in İstanbul'daki faaliyetlerini de takip edilmektedir. Topladığı askerlerin Bekir Ağa Bölüğü'ne sığmadığı için Harbiye Nezareti yanındaki dükkanlara da yerleştirilmeleri dikkatlerinden kaçmamıştı.⁵⁰¹ Kara Kemal'den bu durumu öğrenen Talat Bey aradığı fırsatı bulduğunu düşünmektedir. Polis Müdürü Bedri Bey'i çağırarak ortada Enver Paşa'ya yönelik bir tertibat varken kendisinin uyuduğunu söyleyerek yüklenmiş ve bu durumu hemen raporlamasını istemiştir. Rapor tam olarak Talat Bey'in arzu ettiği şekilde abartılar ile Yakup Cemil'in aleyhine bir şekilde düzenlenmiştir. Hüsamettin Bey, raporu yazan Bedri Bey ile tesadüf ettiğini ve kendisinin hiçbir şey bilmeyip raporu Talat Bey istediği için hazırlayacağını söylediğini aktarmaktadır.⁵⁰² Talat Bey yarım kalan işini tamamlamak üzere düğmeye basar ve Kara Kemal, Bahaeddin Şakir ve Dr. Nazım'ı fedailere karşı doldurmak üzere Enver Paşa'ya gönderir. Misafirlerini nezaketle karşılayan Enver Paşa, Kara Kemal'den Yakup Cemil'in darbe hazırlığı içinde olduğunu ve yeni hükümeti Fethi (Okyar) Bey, Cemal Paşa, İzmir Valisi Rahmi Bey ve Hüsrev Sami Bey ile kuracağını tüm bu faaliyetlere dair Dahiliye Nezareti'nde raporu bulunduğunu duyar. Ayrıca Sapançalı Hakkı, Nail, Hüsrev Sami'nin yanı sıra eski yaveri Mümtaz'ın da işin içinde olduğunu hatta Yakup Cemil devreye girmese işi bizzat icra edeceğini de eklemektedir. Sapançalı Hakkı'nın ilk teşebbüsü başarı şansı olmadığı için

⁵⁰⁰ Borak, *a.g.e.*, s. 42; Samih Nafiz Tansu, *Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe İttihat ve Terakki*, s. 423; Esatlı, *a.g.e.*, s. 564.

⁵⁰¹ Borak, *a.g.e.*, s. 43; Tansu, *a.g.e.*, s. 425.

⁵⁰² Tansu, *İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk*, s. 163.

durdurduğunu ve asıl kalkışma için fedaileri İstanbul'a çağırdığını da söyleyip telgrafın suretini göstererek Enver Paşa'yı istediği kıvama getirmiştir. Ayrıca Kara Kemal, fedailerin maksatlarını iktidarı ele geçirip boğazları İtilaf devletlerine açmak olarak aktarmaktadır.⁵⁰³ Bahaeddin Şakir de Mümtaz ve Sapançalı Hakkı'nın daha önce Merkez Komutanlığı ile Divan-ı Harp Riyasetine kendilerine yakın kimseleri getirmek istediklerini hatırlatarak arkadaşını destekleyince Enver Paşa hepten şüphelenecektir. Zira bu iki kişi Yakup Cemil'e yeni vazife verilmesi için de araya girmişlerdir.⁵⁰⁴

Duydukları ile sarsılan Enver Paşa, Talat Bey'i arayarak mühim bir mesele olduğunu söyler ikili bir araya gelir. Talat Bey, Bedri Bey'in raporunu Enver Paşa'ya verir. Konuşmada bulunanlardan Hüsamettin Bey, Talat Bey'in Mümtaz'dan bahsederek İzmit'ten bu teşebbüse dahil olmak için geldiğini söylemesini garipsemektedir zira Mümtaz'ın Yakup Cemil'i durdurmak için geldiğini bilmekteydi. Enver Paşa bu durumda yapılması gerekenle ilgili fikrini sorduğu Talat Bey'den müsebbiplerin Divan-ı Harp'te yargılanmaları gerektiği cevabını alır.⁵⁰⁵

Talat Bey'e yakın olan isimlerin aktardıklarına göre ise Talat Bey, Enver Paşa tarafından görüşmek üzere çağrıldığında meseleden haberdar değildir. Yakup Cemil'in Enver Paşa'ya aracı yaptığı Merkez-i Umumi azası ile görüşmeye giderler. Enver Paşa, Yakup Cemil'in yanına olayları takip edebilmek için katıldığını söyleyen birinin kendisine gelerek tertibatı anlattığını söylemektedir. Konuşmanın sonunda ise konuyu Divan-ı Harbe havale etme kararı alınacaktır.⁵⁰⁶ Bu iddialar her şeyden önce dönemin Cemiyet ve İstanbul siyasetindeki faal kişisi olan Talat Bey'i fazlasıyla küçültmektedir. İlaveten meseleyi Yakup Cemil'in terfi alamadığı için kalkıştığı basit bir olay gibi yansıtmaya çalışan alternatif senaryoları, diğeri kadar detaylı bilgi

⁵⁰³ Tansu, *a.g.e.*, s. 164; Tansu, *Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe İttihat ve Terakki*, s. 425-426;

⁵⁰⁴ *A.g.e.*, s. 427. Borak, *a.g.e.*, s. 46-51.

⁵⁰⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, *Talat Paşa*, Haz. Göktürk Ömer Çakır, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019, s. 107; Tansu, *İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk*, s. 165.

⁵⁰⁶ Yalçın, *a.g.e.*, s. 387; Denker, *a.g.e.*, s. 387.

içermemektedir. Yakup Cemil ile yıldızı barışmayan biri olarak Hüsamettin Bey'in ifadeleri dahi söz konusu iddiaların aksini işaret etmektedir.

Talat Bey ile görüşükten sonra derhal Merkez Komutanı Cevat Bey'i arayan Enver Paşa, Yakup Cemil'in tutuklanmasını emreder. 20 Ağustos'ta Merkez Komutanlığına çağrılan Yakup Cemil, içeri girdiğinde Enver Paşa'nın emriyle tevkif edildiği bildirilir. Hiçbir mukavemet göstermeksizin teslim olan Yakup Cemil'in burada silahlarının alınmadığı iddia edilir. Hüsamettin Bey, Yakup Cemil'in sakince teslim olmasına dair "Yakup Cemil'in en büyük hususiyetlerinden biri de hasımları kuvvetli olduğu zaman, son derece itaatkâr bir vaziyet alması idi." Demektedir.⁵⁰⁷ 27 Ağustos'ta Yakup Cemil'in asker toplamak için gönderdiği kişiler için yakalama kararı da çıkarılmıştır.⁵⁰⁸

Aynı saatlerde Mümtaz tarafından Hollanda'ya uğurlanmakta olan Sapançalı Hakkı da Talat Bey'in emriyle bindiği trenden indirilerek tutuklanır.⁵⁰⁹ Tutuklamalar devam eder ve Nevzat, Murat, Ali Haydar, Üsküplü İsmail Hakkı, Yahya Kaptan ve Satvet Lütfi de tevkif edilir. Tutuklular Bekir Ağa Bölüğü'ne nakledilirler. Ayrıca Hüsrev Sami, Mümtaz, Nail, Tevfik ve Bâb-ı Ali Muhafız Komutanı Hasan Beyler de tutuklanmayıp ifadeleri alınmak üzere soruşturmaya dahil edileceklerdir.⁵¹⁰ Mümtaz derhal Enver Paşa'ya giderek bunların Talat'ın planı olduğunu ve darbe planladıklarını söylemişse de dinletememiş öfke ile selam vermeksizin makamı terk etmiştir.⁵¹¹

Artık içinde bulunduğu durumun ciddiyetini anlayan Yakup Cemil, tutuklandıktan sonra Enver Paşa'ya şöyle bir mektup gönderecektir:

⁵⁰⁷ Mustafa Hayri Efendi, *a.g.e.*, s. 387; Tansu, *a.g.e.*, s. 166 ve 168; Tansu, *Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe İttihat ve Terakki*, s. 427; Borak, *a.g.e.*, s. 52-53. Arif Cemil, Yakup Cemil'in tutuklanırken silahlarının istendiğini onun da "buyurunuz" diyerek teslim ettiğini söylemektedir. Denker, *a.g.e.*, s. 388.

⁵⁰⁸ BOA., (DH.SFR.), 67-108, H.27.10.1334, M.27.08.1916.

⁵⁰⁹ Sapançalı Hakkı Yakup Cemil'in göreve tayin olmasını sağladıktan sonra emniyetleri için İstanbul'u terk etmeleri gerektiğini söylemiş ardından diğer fedailer memleketlerine giderken kendisi de yurtdışına çıkmayı planlamıştı. Tansu, *a.g.e.*, s. 428.

⁵¹⁰ Talat ve ekibi Mümtaz'ı da tutuklatmak için uğraşsa da Enver Paşa buna yanaşmaması üzerine sürece şahit olarak dahil edilecektir. *A.g.e.*, s. 438; Esath, *a.g.e.*, s. 613;

⁵¹¹ Tansu, *İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk*, s. 169.

“Enver Paşa Hazretlerine;

Heyet-i umumiyeniz yahut Talat Beyle beraber ikiniz beni çağırırsanız, kardeşçe tafsilat verebilsem iyi olurdu, zannederim. Bu işte her iki taraf kuşkulunmaktadır. (Tabi'i değil mi ya Ahmet gibi gönderilmek var) Hata ya bende yahut evliyayı umur efendilerimizdedir. Siz kardeşlerimi ikna edebilirsem ellerinizi öperim ve münasip göreceğiniz memlekete gider, harbin nihayetine kadar otururum. Kardeş kavgasını netice itibarile iyi bulmuyorum. Harbin daha ne kadar devam edeceği malum değildir. Hükümetin hariç ve dahilde kredisi iyi midir, fena mıdır. Burasının takdirini size bırakıyorum. İyi ise bozmıyalım, fena ise düzeltmiye çalışalım, kin tutmıyalım. Belki anlatanlar mübalağalı anlatmışlardır ve hem benden başkasına eziyet etmeyin. Bir de Yakup Cemil'i zannetmeyin ki böyle on dört nöbetçi arasına koymakla sağlam kazığa bağladınız, tecrübesi pek kolay. Başka şeyler yazmıyorum, çünkü tehdit manası çıkarırsınız. Kimseden korkmadığınızı bilirim. Hatta hiçbir vukuattan da ürkmezsiniz. Ben de korkar mıyım? Bu sualin cevabını vicdanlarınız versin.

Bayramdan itibaren on sekiz günde hakkımda gösterdiğiniz teveccühe teşekkürler ederim. Ben her gün bu mahpusluğu bekliyordum. Gerçi şimdiye kadar mahpushanelerde yatmamış isem de hükümetim kuvvetli gözüksün, diğerlerine de ibret olsun için memnunen yatıyorum. Meyus değilim. Ölüme zaten bilirsiniz, yaklaşmasını bilirim. Çünkü ölüm, yaklaştıkça kaçarmış. Elverir ki, siz kardeşimin kredisi yine böylece devam etsin.

Benden sonra hariçte bir tertibat yaparlarsa bunu benden bilmeyiniz. Yakup Cemil, herşeyden evvel vatanını milletini sever hatta sizlere, -en esaslı, en iyi çalışanlardan bildiği için- itaat ve dua eder.

İhtiramatı faikamı takdim ile kesbi şeref eylerim efendim.

Kardeşiniz: Yakup Cemil.”⁵¹²

Yakup Cemil kurtuluş çaresini yine Enver Paşa da aramakta ve uğruna ölmeyi göze aldığı taleplerinden dahi vazgeçmektedir. Bu, ölüm tehlikesi karşısında gösterilmesi muhtemel ve gayet insani bir davranıştır. Arkasında bırakacağı ailesi, çocukları olduğu da hesaba katıldığında bu şekilde davranması makul görünmektedir. Fakat umduğunun aksine Enver Paşa mektuplara yanıt vermeyecektir.

⁵¹² Mektubun yarısı için bkz. Çapanoğlu, “Yakup Cemil Nasıl Niçin İdam Edildi? -2-”, s. 144. Diğer yarısı için bkz. (Yazar belirtilmemiş), “Yakup Cemil’in Mektubu”, *Tarih Dünyası*, S. 3, Y. 1, 1965, s. 276

Sorgu Hâkimi Vehbi Bey, Divan-ı Harp Reisi Nafiz Bey'e Yakup Cemil'in sorgusuna başlamak için silahlarının alınması gerektiğini söylemiş ve bunu bizzat yapmasını tavsiye etmişti. Bu yüzden Yakup Cemil'i ziyarete giden Nafiz Bey, laf arasında gözlüğünü silmek için elini cebine soktuğunda Yakup Cemil'in silahını kafasında hissetmişti. Bunun üzerine daha emin bir yol izlemeye karar verilmiş ve gardını düşürmek adına muhafızlara lavaboya gidip gelirken Yakup Cemil'e selam durmaları emredilmiştir. Zamanın geldiğine karar verdiklerinde güçlü askerlerden seçilen gardiyanlar tuvalet dönüşünü beklemiş ve hep birlikte üzerine atlayarak Yakup Cemil'in silahlarını almışlardır.⁵¹³

Yakup Cemil'in verdiği ifadelerle ilgili kaynaklarda aktarılan veriler farklılık arz etmektedir. Tüm bu farklılıkların içinde belirgin olan ilk husus Yakup Cemil Enver Paşa'ya suikast yapacağını reddetmiştir. Kara Kemal, Talat, Mahmut Kâmil Paşa ve Said Halim Paşa ile sulh lehine yaptığı görüşmeler yaptığını kabul etmiştir. Meserret Otelinde bir tertibat aldığı ve Sapançalı Hakkı tarafından engellendiğini de söylemektedir. Meserret Otelinde Yüzbaşı Nevzat, Yaver Murat ve Yahya Kaptan destekçileri olarak saydığı kişilerdir. Bâb-ı Âli'ye yürüyüp kabinenin istifasını isteyecek herkes çıktığında baş başa kalacağı Enver Paşa ile de muhtemelen düello yapmak zorunda kalacağını düşünmektedir. Ayrıca sulh fikrini kendisine veren kişinin de Sapançalı Hakkı olduğunu söyleyecek Vehbi Bey ikisini yüzleştirmek isteyecektir. Sapançalı Hakkı ise Yakup Cemil'in onu yanlış anlayarak ihtilale kalkıştığını kendisinin bu bilgiyi onunla bu niyetle paylaşmadığını söyleyecek Yakup Cemil de bunu kabul edecektir.⁵¹⁴ Mümtaz'ın ifadesi Talat Bey tarafını hayli zora sokmaktadır. Zira Yakup Cemil'i izleyen polisin Meserret Otelinde iken neden müdahale etmediğini ve neden Yakup Cemil'in Bâb-ı Ali'yi basmasını bekledikleri sorusunu sorarak tüm bunların kendilerine yönelik bir plan olduğunu söyleyecektir.⁵¹⁵

Mümtaz'ın ifadesi ile davanın gidişatı hakkında endişeye kapılan Talat Bey, Yakup Cemil'i manipüle etmeye karar vererek bu iş için Kara Kemal'i görevlendirir.

⁵¹³ Borak, *a.g.e.*, s. 59-61; Tansu, *Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe İttihat ve Terakki*, s. 440-442.

⁵¹⁴ *A.g.e.*, s. 442-444; Esatlı, *a.g.e.*, s. 631-639.

⁵¹⁵ *A.g.e.*, s. 645-646.

Nafiz Bey'in refakatinde 7 Eylül gecesi Yakup Cemil'i ziyaret eden Kara Kemal ona ifadesini değiştirmesini tavsiye edecek bu şekilde giderse sadece kendisinin yanacağını, Hüsrev Sami ve Mümtaz'ın da işin içinde olduğunu söylemesi gerektiğine ikna edecektir. Fakat bu görüşmeyi o sırada tuvalete giderken fark eden Sapançalı Hakkı, Mümtaz'ı çağırarak anlatmış, Mümtaz da derhal Enver Paşa'ya haber vermiştir. Olanları öğrenerek son derece sinirlenen Enver Paşa, Nafiz Bey ile Merkez Komutanı Cevat Bey'i sertçe azarlayacaktır.⁵¹⁶

Yakup Cemil'in yeni ifadeleri ile şaşırان Mümtaz ve Hüsrev Sami iddiaları reddederek gerekli izahları yapmışlar ve Yakup Cemil de bu yanıtları onaylayarak yeni ifadesini de terk etmiştir. Böylece Mümtaz ve Hüsrev Sami hakkındaki suçlamalar kalkmıştı.⁵¹⁷ Aynı sıralarda olanları öğrenen Enver Paşa, Talat Bey ile yüzleşecek ve hesap sormak isteyecektir. Gergin bir konuşmanın ardından Talat Bey, Enver Paşa'yı sakinleştirmeyi başaracaktır.⁵¹⁸ İmparatorluğun ve Cemiyet'in içinde bulunduğu kırılgan durum bu iki önemli adamı hiç olmadığı kadar birbirine muhtaç kılmaktaydı. Bu gerçeğin farkında olan ve artık fedailerine ihtiyacı da kalmayan Enver Paşa öğrendiklerine rağmen Yakup Cemil'i kurtarmak adına bir şey yapmayacaktır. Enver ve Talat, yüksek ihtimalle bu krizi nasıl aşacaklarını da kendi aralarında konuşacaklar ve Enver Paşa bu doğrultuda İstanbul'da olanları öğrenen ve rahatsız olan Almanların çağrısı üzerine Umumi Karargah'a gidecektir. Bu sayede eski arkadaşlarının sonlarına imza atan kişi olmaktan da kurtulmaktadır. Nitekim Enver Paşa'nın Yakup Cemil hakkında olası infaz kararı için kendisinin beklenilmesini istediğine dair iddialar⁵¹⁹ gerçeklikten uzaktır. Ayrıca Talat Bey'in Enver Paşa'ya rağmen böyle önemli bir

⁵¹⁶ Esatlı, *a.g.e.*, s. 676-678; Tansu, *a.g.e.*, s. 449-452; Tansu, *İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk*, s. 175.

⁵¹⁷ Esatlı, *a.g.e.*, s. 688-693. Mümtaz, Kara Kemal ve Dr. Nazım'ın Yakup Cemil'i kurtarma bahanesiyle hepsini işin içine çekmeye çalıştıklarının farkındadır. (Yazar Belirtilmemiş), "Kaymakam Mümtaz Enver Paşanın Biriki Gün Evvel Ölen Yaverine Ait Hatıralar", *Tan*, 15 Ekim 1936, s. 2.

⁵¹⁸ *A.g.e.*, s. 707-708.

⁵¹⁹ Tansu, *Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe İttihat ve Terakki*, s. 460. Almanların söylentileri hayli ciddiye aldığı görülmektedir. Zira Türkiye'nin ittifaktan ayrılma ihtimaline karşılık Yavuz gemisini İstanbul yakınlarında tutmak istemekteydiler. Çakmak, *a.g.e.*, s. 288. Yakup Cemil, sulh durumunda Alman donanmasını bertaraf etmek için Rauf (Orbay) Bey'e güvenmektedir fakat Rauf Bey kendisinin haberdar olmadığını söyler. Ayrıca Yakup Cemil hadisesini "ışırılmış" veya "yanlış aksettirilmiş" bir olay olarak görmektedir. Zira ona göre Yakup Cemil tek başına böyle bir işe kalkışabilecek biri değildir. Orbay, *a.g.e.*, s. 211.

kararın sorumluluğunu tek başına yüklenecek kadar acemi bir siyasetçi olduğunu söylemek güçtür.

Mahkeme kısa sürede kararını verecektir. Yakup Cemil “hıyanet-i vataniye” suçuyla idamına, Nevzat ve Murat’ın ordudan ihraçlarına, Hakkı, Mümtaz ve Hüsrev Sami zorunlu ikamet cezalarına karar kılınacaktır. Satvet Lutfi ise artık Ankara’da ikamet etmek zorundadır.⁵²⁰ Talat Bey istediği herkesi idam ettiremese de artık kendisine sorun çıkaracak bir fedai grubu kalmamaktaydı. Merkez Komutanı Cevat Bey’in Yakup Cemil’in cezasını idamdan kalebentliğe çevirme girişimini de Almanya’ya giden Enver Paşa’nın yerine Harbiye Nezaretine vekalet eden Talat Bey reddedecektir.⁵²¹ 9 Eylül’de yazılan irade’i seniyye aynı gün Harbiye Nezareti’ne gönderilmiş⁵²² 10 Eylül’de ise Yakup Cemil Bey’in idamı gerçekleştirilmiştir.⁵²³ Hapishane Müdürü İsmail Hakkı Bey, sabah odasına gelerek yukarıdan istendiğini söylemiş ve geniş güvenlik önlemleri arasında Kağıthane’ye götürülerek orada kurşuna dizilmiştir. Yolda iken sergide gördüğü karpuzlardan isteyerek iştahla yediği, idam anında ise soğukkanlı olduğu söylenmektedir. İdam kararının okunmasına sebebini zaten bildiğini söyleyerek engel olmuş vasiyetini soran İmam’a ise mal varlığı bulunmadığını bu yüzden söyleyecek bir şeyi olmadığını ifade ederek çocuklarına İttihat ve Terakki’nin bakacağına inandığından aç kalmayacaklarını söylemektedir.⁵²⁴ Cenazesi önce Gülhane Hastanesine gönderilmiş ailesinin teslim almaması üzerine Topkapı Mezarlığına defnedilmiştir fakat eşi Ayşe Nevber Hanım kabrinin zamanla kaybolduğunu ziyaret edecek bir mezar kalmadığını söylemektedir.⁵²⁵

Yakup Cemil’in beklentisinin aksine ailesi kendisinin idamından sonra iktisadi sıkıntılar yaşamıştır. Ayşe Nevber Hanım verdiği röportajda kendisi ve kızları için toplam 99 kuruş maaş bağlandığını bununla geçinmek mümkün olmadığı için ağızlık satarak çocuklarını büyüttüğünü söylemektedir. Aile aynı zamanda Yakup Cemil’in

⁵²⁰ Tansu, *İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk*, s. 179.

⁵²¹ Tansu, *Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe İttihat ve Terakki*, s. 460; Borak, *a.g.e.*, s. 80.

⁵²² BOA., (BEO), 4429-332147, H.11.11.1334, M.09.09.1916, Lef 1.

⁵²³ MSB., Lodumlu Arşivi, Yakup Cemil Bey Emeklilik İşlem Dosyası, Tekaüt ve Eytam ve Eramil Belgesi.

⁵²⁴ Borak, *a.g.e.*, s. 84-85.

⁵²⁵ Çapanoğlu, *a.g.m.*, s. 144.

ülkeye ihanet ettiğine ve hükümeti düşürmeye çalıştığına da inanmamaktadır.⁵²⁶ Ailenin mütareke dönemindeki İttihatçı karşıtı hükümete başvuruda bulunarak Yakup Cemil'in idam edildiğinde kaymakam rütbesinde olduğu fakat kendilerine tahsis edilen maaşın bu rütbenin gerektiği miktarda olmadığına dair başvuruda bulunacaktır. Ancak bu itirazları haklı bulunmayacaktır zira Yakup Cemil en fazla binbaşı olmuştur. Kardeşleri Seyit Mehmet ve Kemal Beyler de ağabeylerinin kanunlara aykırı bir şekilde idam edildiği ve yargılanması ile takibata uğrayıp ticaretlerinin zarar gördüğünden bahisle tazminat talep edeceklerdir.⁵²⁷ O sırada İtilaf devletleri ile barış görüşmelerini yürütmekte olan dönemin hükümeti, bu konuyu diplomaside kullanmayı düşünmüş savaş sırasında İtilaf cephesine taraftar kimselerin bulunduğunu öne sürerek galip devletlerin tavrını yumuşatmak istemiştir.⁵²⁸

Yakup Cemil Bey idam edilirken arkasında pek çok tartışmayı da bırakmıştır. Örneğin Mustafa Kemal Paşa'yı iktidara getirmek istediği iddiaları bunların başında gelmektedir. Cemiyet'in vaktinde Mustafa Kemal Paşa hakkında idam kararı aldığı ve bu görevin Hüsrev Sami ve Yakup Cemil'e verilmesine rağmen dostluklarından dolayı yerine getirmeyi reddettikleri söylenmektedir.⁵²⁹ Çanakkale Savaşı sonrası İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa'nın Talat Bey'i varlığı ile rahatsız eden kimselerden olduğu ve Sapançalı Hakkı'nın çevresinde toplanan fedailerle görüştüğü hatta Doğu Cephesi'ne bu yüzden gönderildiği söylenirken Yakup Cemil'in idamından sonra arkadaşı Dr. Hilmi'nin Silvan'daki karargahına sığınmasına izin vermesiyle de dikkatleri üzerine çekmekteydi.⁵³⁰ Tüm bu iddialara rağmen yakın çevresi Mustafa Kemal Paşa'nın isminin Yakup Cemil ile yan yana getirilmesinden hazzetmediğini söylemektedir. Örneğin Falih Rıfkı Atay Mustafa Kemal'in Yakup Cemil tarafından

⁵²⁶ *A.g.m.*, s. 143-144.

⁵²⁷ Özkan, *a.g.m.*, s. 568-570; Ünlü, *a.g.t.*, s. 96-97. Aynı sıralarda Said Halim Paşa da Mütareke Döneminde yargılanırken Yakup Cemil hadisesi kendisine sorulmuş o da "Yakup Cemil, mecnunun biri idi. Maamafih başına gelen hadiseden hükümetin haberi yoktu." Demiştir. (Yazar Belirtilmemiş), "İttihatçılar Divanı Âlide Hesap veriyorlar", *Son Posta*, 7 Ağustos 1930, s. 5.

⁵²⁸ Özkan, *a.g.m.*, s. 570.

⁵²⁹ Akal, *a.g.e.*, s. 249; Zürcher, Milli Mücadelede İttihatçılık, Çev. Nüzhet Salihoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1987, s. 100.

⁵³⁰ Semih Yalçın, "Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılığı", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 13, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 450.; Seydi Vakkas Toprak, "Teşkilat-ı Mahsusa Komitacılığından İzmit Mebusluğuna Sapançalı Hakkı Bey", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi Kültürü Sempozyumu IV*, Ed. Haluk Selvi vd., Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2018, s. 1140.

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili yapılacağı iddiasına kızarak bu görevi kabul ettikten sonra Yakup Cemil'i de cezalandırmış olacağını ve onun gibi adamların eliyle makama gelecek biri olmadığını söylemektedir.⁵³¹ Ahmet İzzet Paşa, aktardığına göre Temmuz 1916 sıralarında yani Yakup Cemil'in kalkışmasından kısa süre önce Doğu Cephesi'nde birlikte görev yaptıkları Mustafa Kemal Paşa, kendisiyle münferit sulh yapılması gerektiğine dair bir konuşma yaptığını, Vehip ve Cemal Paşaların da konuşularak buna ikna edilebileceğini söylemiş aynı gün sabaha kadar da İsmet (İnönü) Bey ile muhtemelen bu konuyu konuşmuştu. Ahmet İzzet Paşa, bu konuşmanın Yakup Cemil hadisesi ile bağlantısı olduğunu düşünmekteydi.⁵³² Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın sulh yanlısı olması ile Yakup Cemil'in teveccühünü kazanmış olmasının yanı sıra⁵³³ aralarında bu konuyla ilgili doğrudan bir bağlantı olduğuna yönelik kesin kanıtlar bulunmamaktadır.

Yakup Cemil Olayına dair en ilginç yorumlardan biri de Napolyon yakıştırmasıdır. 1889 yılında İttihad-i Osmani Cemiyeti kurucularından olan ve hadise yaşandığı sıralarda Ankara Valisi bulunan Dr. Reşid, Talat Bey'i Fransız İhtilali'nde yaşananların tekrar etmemesi için uyarmaktadır.⁵³⁴ Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi de hadiseyi öğrendiğinde aklına Fransız İhtilali'ni yapanların halinin geldiğini söylemektedir.⁵³⁵ İki örnekten anlaşıldığına göre dönemin önde gelen isimleri devrimin iç mücadeleler sonucu oluşabilecek diktatörlükler ile benzer bir akıbeta maruz kalması endişesini taşımaktadır. Devrimde ve dönemin siyaseti üzerindeki

⁵³¹ Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları Mustafa Kemal'in Ağzından Vahdettin*, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2005, s. 19. Hasan İzzettin Dinamo, Enver Paşa'nın devrilip yerine Mustafa Kemal Paşa'nın getirilmesini isteyen başka kimseler olduğunu da söylemekte Yakup Cemil'i "bunların başlıca temsilcisi" olarak sunmaktadır. Bkz. Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyen 1*, İstanbul: May Yayınları, 1975, s. 127. Yakup Cemil'in girişiminin sebep olduğu sonuçlara bakılırsa belki başarı ihtimali daha yüksek bir planla düşünülen bir eylemi fevri hareketlerle akamete uğratan kişi olarak da görülebilmesi mümkündür. Mustafa Kemal'in konuya dair öfkesini bu şekilde izah etmek eldeki veriler ile mümkündür.

⁵³² Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, s. 284-285. Mustafa Kemal Paşa'nın münferit sulh taraftarı olmasına dair ayrıca bkz. Borak, *a.g.e.*, s. 65; Dinamo, *Kutsal İsyen 2*, s. 166.

⁵³³ Mustafa Kemal Paşa ile Nuri Conker arasında yıllar sonra gerçekleşen diyaloga göre Yakup Cemil ile aralarında bir dostluk ilişkisi bulunmaktaydı. İddiaya göre Cemiyet'in Yakup Cemil ile Hüsrev Sami'ye Mustafa Kemal'in öldürülmesi görevini vermiş ancak ikili bu işi yapmayı reddetmiştir. Bununla kalmayan Yakup Cemil, Mustafa Kemal'i ikaz ederek dikkatli olmasını söylemiş ve hayatını kurtarmıştır. "Seni öldürmek için Hüsrev Sami ile ikimize görev verdiler reddettik. Fakat başkalarına görev verildi. *Köşeleri açıktan dolaş Mustafa*" Bkz. Yılmaz Karakoyunlu, *Üç Aliler Divanı*, İstanbul: Doğan Kitap, 2014.

⁵³⁴ Ahmet Mehmetefendioğlu, "Yakup Cemil Olayına İlişkin İki Belge", *Tarih ve Toplum*, S. 111, C. 19, 1993, s. 50.

⁵³⁵ Mustafa Hayri Efendi, *a.g.e.*, s. 388.

etkileri göz önüne alındığında askerin içinden gelecek olası teşebbüsler daha da korkutucu olmaktadır. Öyle ki Yakup Cemil gibi yüksek rütbeye sahip olmayan hatta idam edildiğinde muvazzaf kadrosu dahi olmayan birinin kalkışması dahi bu endişenin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

SONUÇ

19. Yüzyıl'da gerçekleştirilen reformların sayesinde Batı menşeli fikirlerin nüfuz ettiği Osmanlı siyasetinde anayasa taraftarı bir sınıf doğacaktır. Ancak bu sınıf İmparatorluğun dönüşümüne dair geliştirdikleri teorik yaklaşımları uygulamaya koyacak gücü elde edememiş geçici kazanımları da koruyamamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyetini meydana getiren bir sonraki kuşak ise benzer yaklaşımları tekrar ederek sonuç alamayacağını fark etmiş ve birtakım yabancı komitelerden etkilenerek taleplerini şiddete dayalı yollar ile elde etmeye yönelmişlerdir. Bu şekilde oluşturulan Fedai Şubeleri II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde kritik bir rol oynamışlardır.

Ancak fedailerin tarihte oynadıkları rol bununla sınırlı kalmamıştır. Modernleşme sürecinin neredeyse her safhasında görülen, dönüşümün kimin kontrolünde gerçekleşeceği problemine kendi lehine çare arayan Cemiyet'in bir çözüm aracı haline de gelmişlerdir. Bu doğrultuda karşıt siyasi görüş mensuplarının faili meçhul bir şekilde ortadan kaldırılmalarını üstlenmişlerdir. Fakat fedai kadroları kendilerine verilen görevi yapıp geri çekilen kişiler olmamışlar komite haline gelerek Cemiyet içinde ayrı bir grup olmaya başlamışlardır. Bu duruma engel teşkil eden Talat Bey'e karşı varlıklarının Enver Bey'in siyasi ikbaline bağlı olduğunu düşünmüşler ve onun liderliğinde siyasileşmişlerdir. Buna karşılık Talat Bey, komitacı karakterine rağmen şiddet enstrümanlarını ne zaman kullanılıp ne zaman kullanılmayacağını bilen biri olarak kontrolsüzlük gösteren fedailerin artık gereksiz ve tehlikeli olduğunun farkına varmış ve başarılı politikası sayesinde bu kesimi bertaraf etmiştir. Ancak bu durum İttihat ve Terakki Cemiyetinin, iktidarını fedailerinin silahları sayesinde elde ettiği bir zemine inşa ettiği gerçeğini değiştirmeyecek ve Osmanlı-Türk hatta Cumhuriyet siyasetine komitacı pratiğini miras bırakacaklardır. Yakup Cemil ise söz konusu mirası oluşturan siyasi geleneğin dışı vurumu olarak ortaya çıkan bir isim olacaktır.

İhtilalci düşünce akımlarının etkisindeki Mekteb-i Harbiye'den mezun olan Yakup Cemil, ilk olarak göreve gittiği Makedonya'nın ortamından diğer genç subaylar gibi fazlasıyla etkilenmiştir. Bu etkinin sonucu olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne

fedai vazifesiyle dahil olduktan sonra hareketli bir hayata yelken açmış olmaktadır. Yıldız Sarayı'nın bölgedeki adamlarına yönelik aldığı suikast görevlerinde başarılı olması onu Cemiyet'in benzer işlerinde aranan adam haline getirmiştir. Adana'da alacağı görev ise Yakup Cemil'in hayatındaki en önemli kırılma anlarından biri olacaktır. Zira muvazzaf bir Osmanlı subayı olmasının yanı sıra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin taşradaki gücünü temsil eden “murahhas mesul” ya da “müfettiş” denilen bir unvanı deruhte edecektir. Geçmiş eğitim ve deneyimleri ile silahlı eylemler icra etmekten ve yüksek hayati risk içeren işlere atılmaktan pervası olmayan Yakup Cemil'in tüm bunların üstüne Adana'da genç yaşında inisiyatif alma imkânı yüksek bir mevki kazanması ona fazla gelmiş ve içinde bulunduğu durumu muhakeme etmeksizin kafasında tasarladığı her şeyi yapabileceği özgüvenini kazanmıştır. Buradan sonra kendini tek başına, kuvvetler ayrılığı bulunmayan bir devlet gibi gördüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Zira hareketlerinde kuralları kendi koyuyor ve gerektiğinde yine kendi değiştiriyor, insanları kendi kafasında mahkemeye çıkarıp idam hükmünü yine kendi veriyor ve sonunda infazı da yine kendisi gerçekleştiriyordur. Bunun ilk örneğini Adana sonrasındaki ilk görevi Trablusgarp Savaşı'nda Mülazım Şükrü'yü katletmesinde gösterecektir.

Yüksek özgüvene dayalı davranışlarıyla Cihan Harbi'nde görev aldığı yerlerde de istenmeyen adam haline gelen Yakup Cemil'in gönlüne göre bir göreve gelme arzusuyla Enver Paşa'ya yaptığı baskılardan netice elde edememesi aslında miladı çoktan dolmuş olan fedailiği tekrar kullanmaya çalışmasına yol açmıştır. Ancak daha önce birlikte kararlar alıp uyguladıkları fedailer, bu girişimin kendileri için tehlikesini öngörerek ona engel olsalar da kendilerini tasfiye etme fırsatını arayan Talat Bey ve ekibi tarafından hedefe koyulmaktan kurtulamamışlardır. Yakup Cemil Bey, artık ne kendisinin ne de fedailerin eski konumunu muhafaza etmediklerini idrak edememiş bir komitacı olarak bu girişimin bedelini hayatıyla öderken diğer fedailer de memleketin dört bir köşesine gönderilerek tüm hareket imkânları ortadan kaldırılmıştır. Nitekim Talat Bey, İmparatorluğun son anlarında da olsa tüm rakiplerini bertaraf ederek kendi otoritesini temin etmeyi başarmıştır. Yani bir “devrim” daha “kendi evlatlarını” yemiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyetini oluşturan unsurların iktidar-otorite mücadelesine kurban gitmiş olan Yakup Cemil, çalışmanın girişinde de ifade edildiği üzere Cumhuriyet siyasetinde dahi adı sıklıkla zikredilecek bir figür olmaya devam etmiştir. Örneğin Süleyman Demirel gibi bir hiyerarşinin en üst basamağında yer almış bir devlet adamına “asi” ve “kontROLSÜZ” karakteri sebebiyle olumsuz bir çağrışımında bulunmakta ve kendisinin nazarında benzer davranışları sergileyenler “yeni Yakup Cemil’ler” olabilmektedir. Murat Bardakçı ise onda “idealist” ve “davasına inanmış” bir duruş gördüğünden benzer yönlele sahip olmasını istediği gazetecilerin onu örnek almasını savunabilmektedir. Avni Özgürel, 20. Yüzyıl’da gerçekleşen başarılı ve başarısız darbe girişimlerinde de devletin illegal örgütlerle mücadeleleri sırasında kullandığı elemanlarının sergilediği tavırlarda da Yakup Cemil’in başlattığı bir geleneği arayabilmektedir. Gerçekten de ortada Yakup Cemil’in karakter izleriyle oluşan bir gelenekten söz etmek mümkündür. Fakat söz konusu gelenek görüldüğü üzere sadece silahlı kişi ya da kuruluşlarla sınırlandırılmamış siyasete etki edebilen medya gibi sektörlerde de yeni varyantlarıyla ortaya çıkmıştır. Aynı minvalde düşünüldüğünde muhtemeldir ki günümüzde sosyal medyada zuhur eden ve zaman zaman karşıt siyasi görüş sahiplerine karşı itibarsızlaştırmalarda bulunan kimliği belli belirsiz kimselere de benzer yakıştırmaların yapılması yani “sosyal medya Yakup Cemilleri” kavramının ortaya çıkması fazla uzun sürmeyecektir. Bu açıdan söylenebilir ki Yakup Cemil Türk siyasi-tarihi terminolojisine davranış biçimi üzerinden oluşmuş bir sembol olarak dahil olmuş ve bu sembol cumhuriyet döneminde farklı siyasi anlayışlar içinde de yer bulabilmiştir.

EKLER

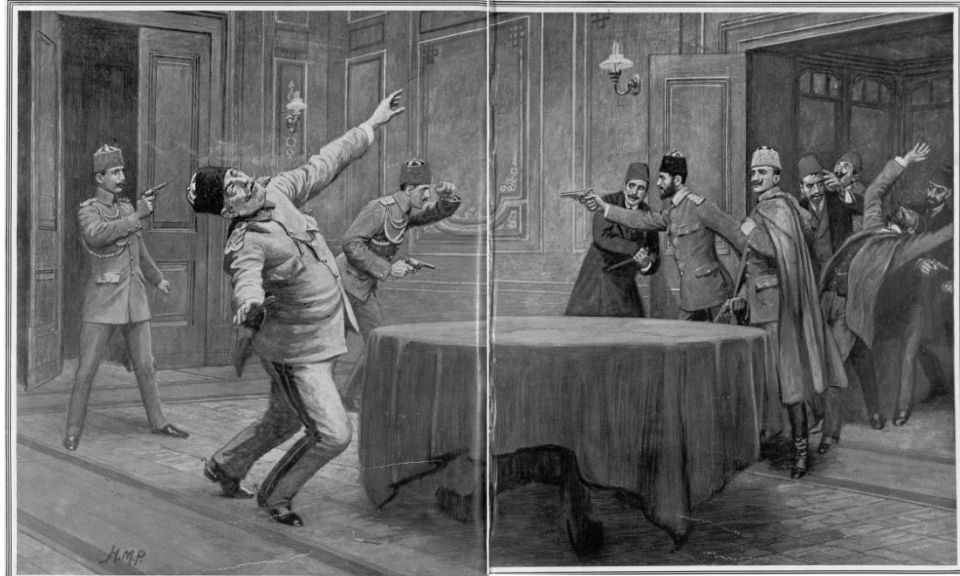
Ek 1: Yakup Cemil ve kardeşi Seyit Mehmet Bey. Münir Süleyman Çapanoğlu, “Yakup Cemil Nasıl Niçin İdam Edildi? -2-”, s. 2.

Ek 2: Yakup Cemil askeri üniforması ile Çapanoğlu, “*Yakup Cemil Nasıl Niçin İdam Edildi?*”, s. 1.

Ek 3: İran'daki ihtilale yardım etmek üzere hareket eden fedailer. Ayaktakiler; soldan sağa doğru: Halil (Kut) Bey, Filibeli Hilmi Bey, Mustafa Necip Bey, Yakup Cemil. Oturanlar; soldan sağa: Mehmet Emin (Yurdakul) ve Ömer Naci Beyler. Fotoğraf ilk olarak Mehmet Bilgin'in eserinde görülmüş olup net bir şekilde aktarılamayınca farklı kaynaklarda aranmış ve sosyal medyada bulunarak alınmıştır. Karedeki şahısların kimliği ile ilgili de Bilgin eserinden faydalanılmıştır. "tr.pinterest.com/pin/324681454383362671/"; Bilgin, *a.g.e.*, s. 515.

Ek 4: *The Sphere* Gazetesinde Nazım Paşa'nın öldürülmesinin tasviri. "How Nazim Pasha Was Killed: From a Drawing by "The Sphere's" Special Artist in Constantinople, *The Sphere*, 8 Şubat 1913, s. 144-145.

Le Petit Journal

ADMINISTRATION
61, RUE LAFAYETTE, 61
Les manuscrits ne sont pas rendus
On s'abonne sans frais
Dans tous les bureaux de poste

5 CENT.

SUPPLÉMENT ILLUSTRÉ

5 CENT.

ABONNEMENTS

24me Année

Numéro 1160

DIMANCHE 9 FÉVRIER 1913

SEINE et SEINE-ET-OISE... 2 fr. 3 fr. 50
DEPARTEMENTS... 2 fr. 4 fr. 50
ÉTRANGER... 2 fr. 50 5 fr. 50

UN COUP D'ÉTAT A CONSTANTINOPLE

Meurtre de Nazim Pacha

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Ek 5: "Le Petit Journal", 9 Şubat 1913 tarihli sayısının kapağında Bâb-ı Ali Baskını ve Nazım Paşa'nın öldürülmesinin tasviri. "gallica.bnf.fr"

Yakup Cemil Beyin coşkuluğuna kurban olan zavallı Nâzım Paşa gezerken, tesadüf ettiği arkadaşlarına bu sözleri söylüyor; neticede de:

— Nazım Paşa bedavaya gittikten sonra, Maliye Nazırı ile Dahiliye Nazırını yaşatmak budalalıktır.

Diyordu... Fakat tali, Maliye Nazırı Abdurrahman Beyle, Dahiliye Nazırı Reşit Bey'e yardım etmişti. Bu iki zatı arayan Yakup Cemil Bey, süfere salonunun ka-

Ek 6: Nazım Paşa ve Yakup Cemil Bey. Ziya Şakir, "İttihat ve Terakki (Dördüncü Kısım No: 149)", *Son Posta*, 12 Temmuz 1934, s. 13

Ek 7: Yakup Cemil'in ikinci eşi Ayşe Nevber Hanım ve kızları 1930'lu yıllarda. Süleyman Tekir'in Twitter hesabından alınmıştır. "twitter.com/bysuleymantekir/status/1258820818848616457?s=20"

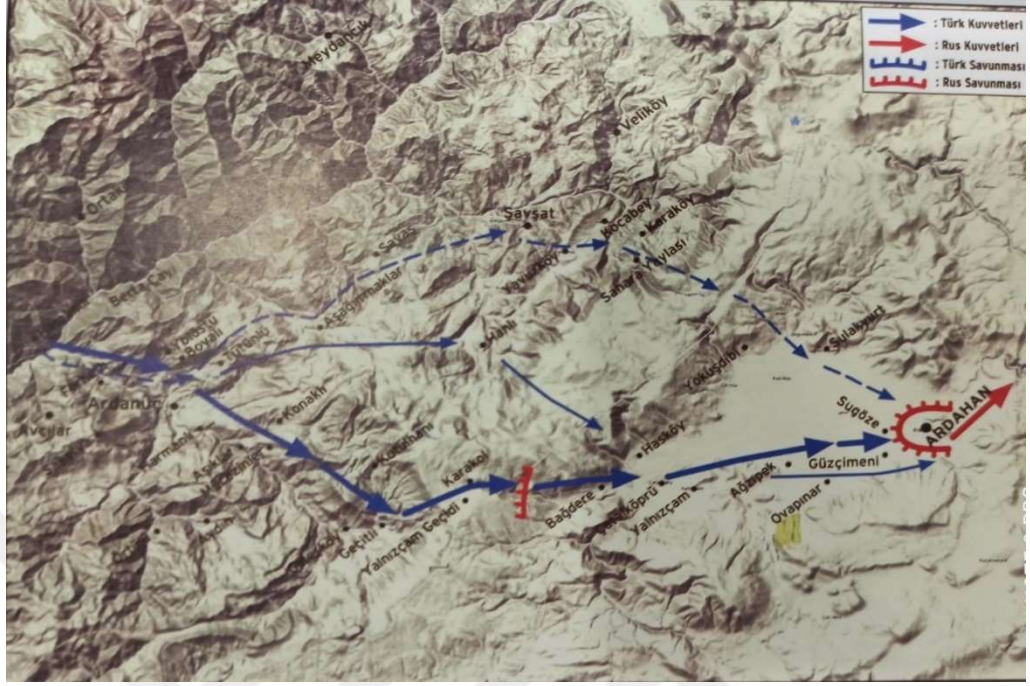
Ek 8: *Hampshire Telegraph and Post* Gazetesinde Yakup Cemil'in idamı. (Yazar Belirtilmemiş) "Turkish Major Executed", *Hampshire Telegraph and Post*, 22 Eylül 1916, s. 8.

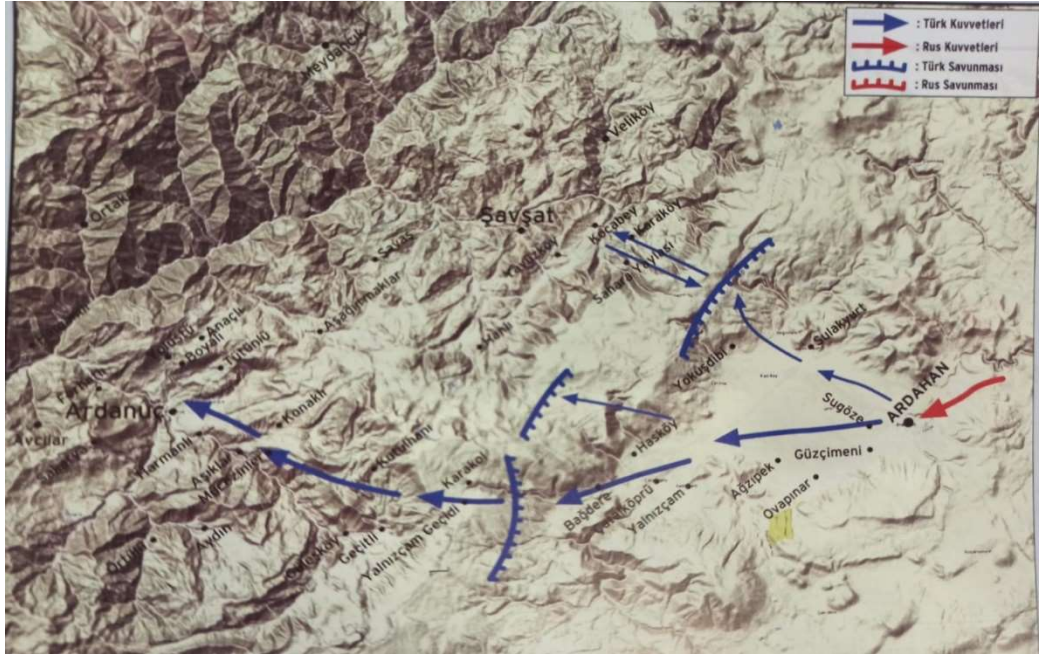
Ek 9: Kafkas Cephesi'nde 13 Kasım 1914'te başlatılan Teşkilat-ı Mahsusa faaliyetleri. Bilgin, a.g.e., s. 499.

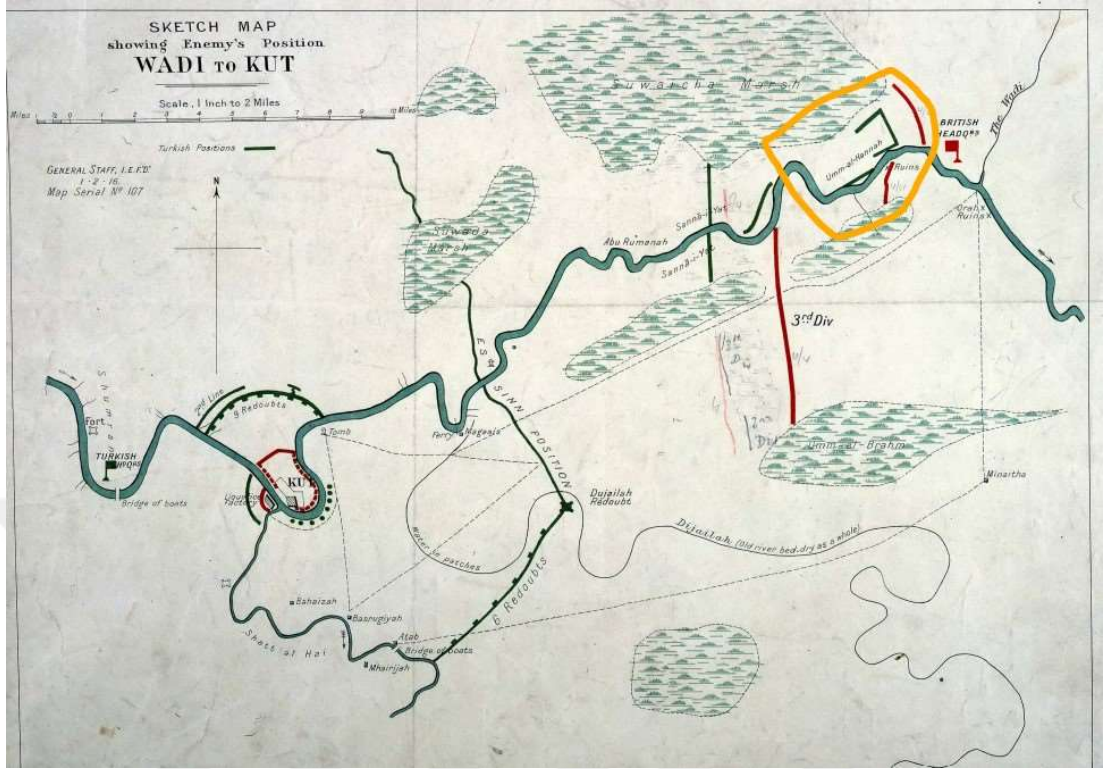
Ek 10: Stange Bey ve Yakup Cemil'in cepheye katılışı. Bilgin, a.g.e., s. 500.

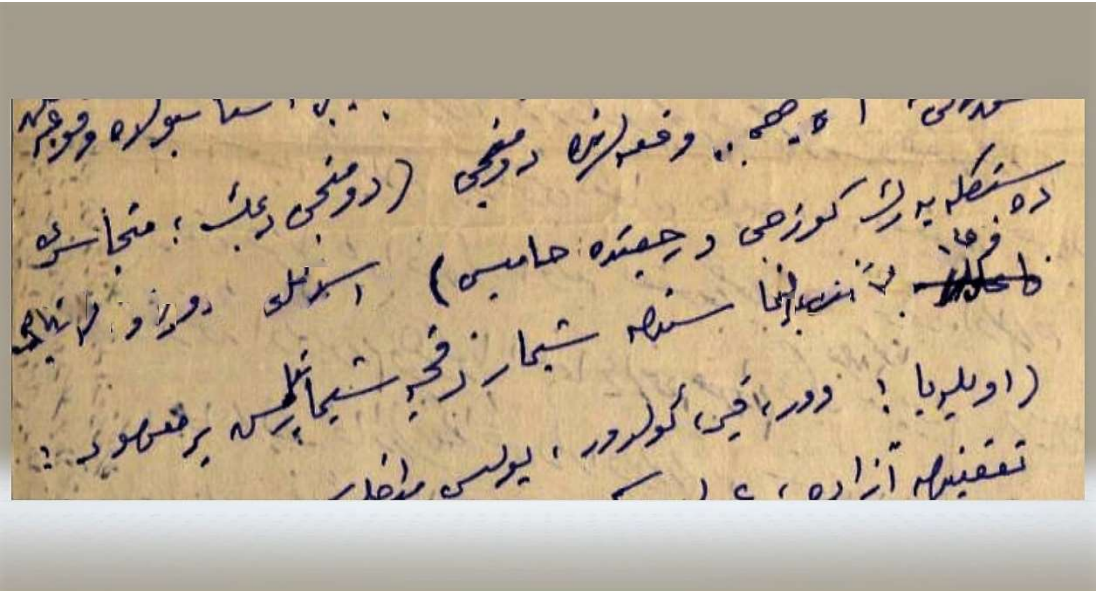
Ek 11: Cihan Harbi'nde Ardahan Harekâtı. Bilgin, *a.g.e.*, s. 501.

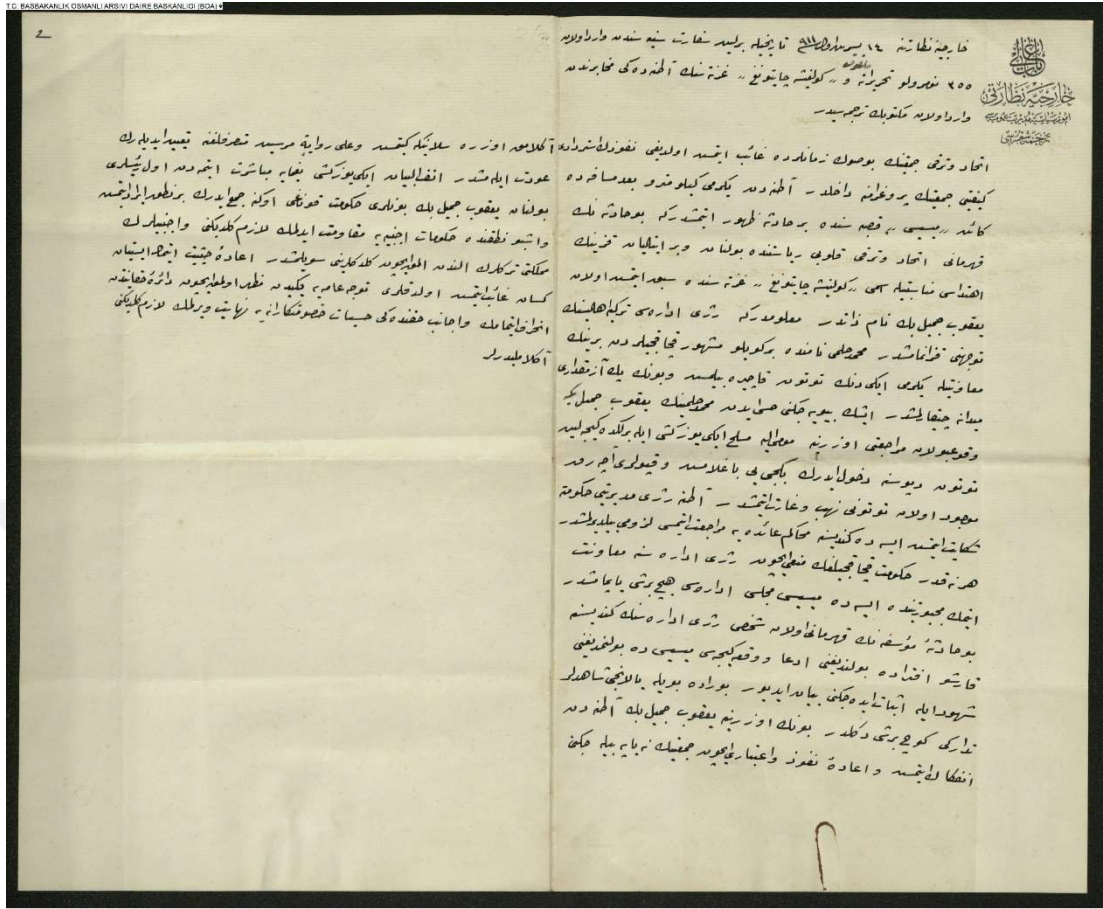
Ek 12: Ardahan'ın terk edilişi. Bilgin, *a.g.e.*, s. 502.

Ek 13: Kut'ül-Ammare Kuşatması krokisi. Yakup Cemil'in taarruz ettiği -turuncu çizgi ile etrafı işaretlenen- Elhan (Umm-Al-Hannah) Türk Kuvvetleri tarafından kuşatılmış durumdadır. TNA., FO, 141/735/2, "Details Of Military Operations Against Turkey In Mesopotamia, Egypt And Syria. Policy Memoranda And Intelligence Reports On Military Operations Against Turkey In Egypt, Mesopotamia And Syria," 5 Ocak 1914.

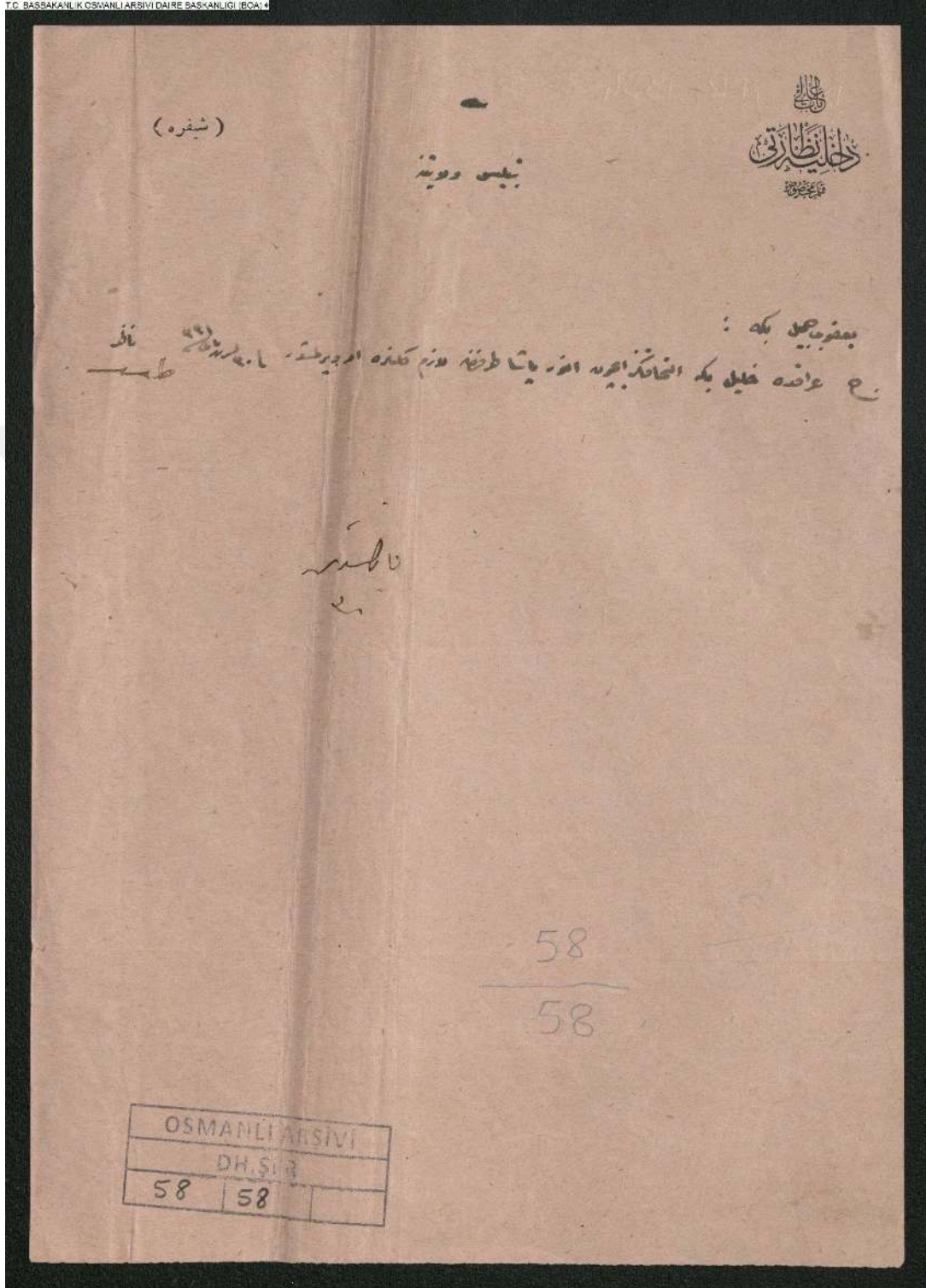

Ek 14: Kuşçubaşı Eşref'ten "dümenci"nin anlamı: "Mütecasiri destekleyerek gözcü ve ricatde hâmisî", İBB, e-Arşiv, Eşref Kuşçubaşı, "Yakup Cemil Hadisesi", (Tarih belirtilmemiş); bel_mtf: 047698, s. 15.

DH.SYS.00057.1.00045.002

Ek 16: *Kölnische Zeitung*'un, Yakup Cemil hakkında yayınladığı mektubun Dahiliye Nezareti'ndeki tercümesi. BOA., (DH.SYS.), 57-45, Lef 2.

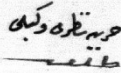
DH.ŞFR.00058.00058.001

Ek 17: "Yakup Cemil Bey'e: Irak'ta Halil Bey'e iltihakınız için Enver Paşa tarafından lazım gelenlere emir verilmiştir." BOA., (DH.SFR.), 58-58.

اجتماع فقہ عہدید دولت عثمانیہ عاکری دشمہ طرفہ امارہ وقایہ کھنڈہ بومالہ مخالفت اید جاک اولادہ حربہ ناطری ناصوینہ
 حکومت سیاست خارجیہ سنی ندیل و انتقامہ حاضرہ فتح و ایدل ایلر اختلاف حکومت ایدو کبریا تأسید مقصدینہ مطوفہ افعال اعتبار
 ایدیشہ و اشو فیہ عطلانہ و شادری ارجو کھولونک دشمہ طرفہ کسی اساسانہ مستند اولدیشہ بالیکہ تاسیہ اولادہ فیلا کیشدیشہ
 بغویہ جیل بیک خلیفہ حربہ قانونہ ایدہ دردی مادہ کی نتیجہ فقرہ سنہ نونیہا اعدانہ و کدوشہ اضطرار کیشہ اولونہ خیارہ اشو
 جراسہ عکہ جرافاتونہ ایدہ نتیجہ مادہ کی تقریبات و جملہ اجازتہ دائر در سعادہ دیوانہ حربہ عرصہ و جاها و بریلوز زیدہ و...

استوار ام سنیه اجازتہ حربہ نظریہ مؤردر [] []

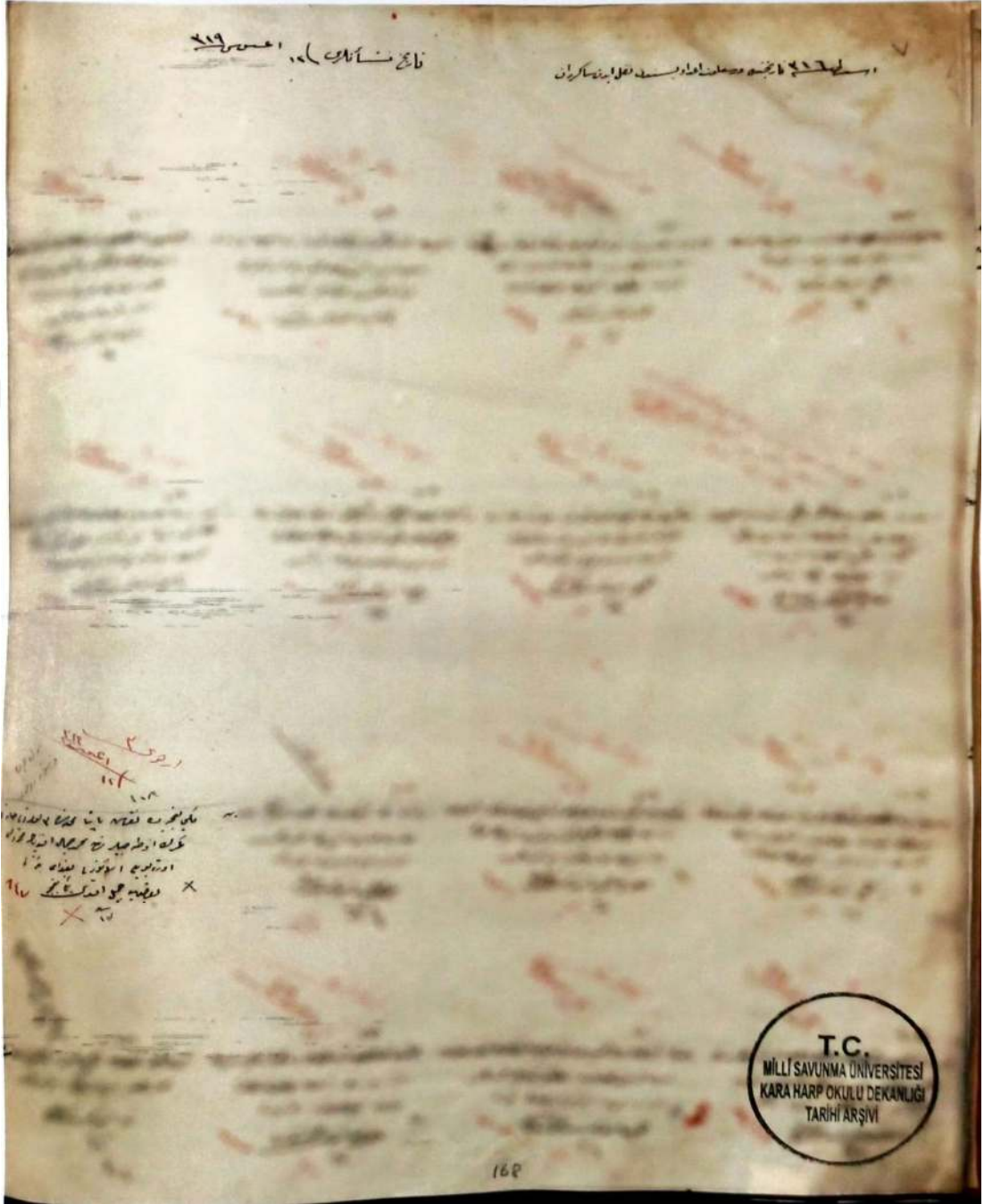
DWIT 172/79

2

İ.DUIT.00172

Ek 20: Yakup Cemil'in Mekteb-i Harbiye'deki birinci sınıf ders notları. MSÜ., Kara Harp Okulu Tarihî Arşivi, Numara Defteri, (Defter No Belirtilmemiş), s.43.

Ek 21: Yakup Cemil'in Mekteb-i Harbiye künyesi. MSÜ., Kara Harp Okulu Tarihî Arşivi, Künye Defteri, (Defter No Belirtilmemiş), s.168.

Türkei.

Das Komitee und der Fremdenhaß.

Adana, 30. Sept. Zum Programm des jungtürkischen Kongresses in Salonik gehören auch Verhandlungen, wie das Komitee den in den letzten Jahren stark verlorenen Einfluß wieder gewinnen könne. Nun hat sich in dem kleinen Städtchen Missis, etwa 20 km von Adana auf dem Weg nach Hamidieh ein Zwischenfall abgespielt, dessen trauriger Held der Vorsitzende des hiesigen Klubs für Einheit und Fortschritt und Vertreter des jungtürkischen Hauptkomitees, Jakub Dschemil Bei, ist, derselbe, der bei dem Übertritt der jungen Italienerin zum Islam und ihrer Vermählung mit einem Moslim auch in der kölnischen Zeitung genannt wurde. Bekanntlich erfreut die Tabaksregie sich in der Türkei sehr geringer Zuneigung bei der Bevölkerung, die namentlich in den entlegenern Provinzen den Schmuggel usw. erfolgreich betreibt und sehr oft in schwere Streitigkeiten mit den Beamten der Regie gerät. Ein bei Missis ansässiger Bauer Medschmed Hilmi war bei einer solchen Gelegenheit zur Selbsthilfe übergegangen und hatte mit einem Genossen, einem verurteilten und vorbestraften Schmuggler, 22 Ballen Tabakblätter aus einem Schuppen der Regie heimlich fortgeschafft, von denen nur ein Teil wieder aufgefunden wurde. Die Sache drohte weitere Folgen zu haben, und so wandte sich Medschmed Hilmi an den Jungtürkenführer Jakub Dschemil Bei, und dieser Vertrauensmann des Komitees erschien mit einer Schar von fast 200 Mann, die bis an die Zähne bewaffnet waren, nachts bei dem Schuppen, nahm die Wächter fest, ließ die Türen eintreten und den ganzen Vorrat an Tabak wegschaffen. Der Direktor der Regie in Adana beschwerte sich bei der Regierung, die ihm antwortete, er solle bei den zuständigen Gerichten Klage erheben. Der Landrat von Missis, an den sich der Agent der Regie von Missis, während die Plünderung des Regiedepots vor sich ging, gewandt hatte, rührte keinen Finger und ließ alles ruhig geschehen, obwohl die Regierung laut Vertrag mit der Regie verpflichtet ist, zum Schutz gegen Schmuggel bewaffneten Beistand zu leisten. Der Held dieses Raubritterstückchens soll den Direktor der Regie wegen verleumderischer Beleidigung verklagt haben. Er könne jederzeit nachweisen, daß er in der Nacht nicht in Missis gewesen sei, was bei der Beschaffung von Zeugen hiezulande nicht so schwer sein dürfte. Inzwischen hat Herr Jakub Dschemil auch Adana verlassen, um in Salonik darüber zu beratschlagen, was das Komitee tun müsse, um sein fadenförmig gewordenes Ansehen wieder aufzurichten, und kehrt dann, wie es heißt, als „Mittelschiff“, Regierungspräsident von Mersina, zurück. Bevor aber die Mannschaften zum Raube auszogen, hatte der Anführer sie vor das Regierungsgebäude von Missis um sich versammelt, und ihnen eine Ansprache gehalten, worin er darlegte, daß man den fremden Mächten Widerstand leisten müsse; die Fremden seien nur in das Land gekommen, um es den Türken zu rauben. Wenn die Herren, die sich heute den Kopf zerbrechen, um ein Mittel zur Hebung ihres Ansehens zu finden, aus dieser kleinen Geschichte ernstlich eine Lehre ziehen wollen, so werden sie finden, daß das einzige Mittel, die bei den eigenen Landsleuten und den Fremden verlorenen Sympathien wiederzuerwerben, darin besteht, einmal unter den eigenen Leuten fürchterliche Mysterien zu halten, wahrhaftig zu sein, und den an Verfolgungswahn grenzenden Fremdenhaß, der schon in das Gebiet der „Völkerpathologie“ gehört, endlich einmal aufzugeben.

Ek 22: Yakup Cemil'in Adana'daki marifetlerini anlatan *Köln* Gazetesinin Osmanlı arşivlerinde bulunan bir nüshası. BOA., (HR.SYS.), 43-50, Lef 4.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA., (*HR.SYS.*), 43-50.

BOA., (*DH.SYS.*), 57-45.

BOA., (*HR.SYS.*), 2913-67.

BOA., (*I.TAL.*), 498-67.

BOA., (*DH.SFR.*), 49-23.

BOA., (*DH.SFR.*), 58-58.

BOA., (*DH.SFR.*), 498-42.

BOA., (*DH.SFR.*), 58-117.

BOA., (*DH.SFR.*), 67-108.

BOA., (*BEO*), 4429-332147.

BOA., (*I. DUIT.*), 172-79.

BOA., (*HR.SFR.04*), 460-67.

İBB, *e-Arşiv*, Eşref Kuşçubaşı, “Yakup Cemil Hadisesi”, (Tarih belirtilmemiş); bel_mtf: 047698.

MSB., Lodumlu Arşivi, Yakup Cemil Bey Emeklilik İşlem Dosyası.

MSÜ., Kara Harp Okulu Tarihî Arşivi, Künye ve Numara Defterleri

The National Archives, *FO*, 141/735/2.

The National Archives, *WO*, 153/1204/11.

Kitap ve Hatıratlar

(Yazar/Editör Belirtilmemiş), *Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları I*, İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013.

ADANIR, Fikret, *Makedonya Sorunu*, Haz. Ayşen Anadol, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.

AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çev. Nuran Yavuz, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999.

AHMET CEVDET PAŞA, *19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi (Tezâkir) Cilt 2*, Haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.

AHMET İZZET PAŞA, *Feryadım Cilt 1*, Haz. Süheyl İzzet Furgaç ve Yüksel Kanar, İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.

AKAL, Emel, *Millî Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İstanbul: Türkiye Sosyal Tarih Araştırmaları Vakfı, 2006

AKŞİN, Sina, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1980.

-----, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, Ankara: İmge Kitabevi, 1994.

ALANGU, Tahir, *Ömer Seyfettin*, İstanbul: May Yayınları, 1968.

ALKAN, Necmettin, *Selanik İstanbul'a Karşı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

-----, *Selanik'in Yükselişi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.

-----, *Ve Selanik Düştü*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

ALKAN, Ahmet Turan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ankara: Cedit Neşriyat, 1992.

- ALTINBİLEK, Hakkı ve KIR, Naci, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3 Üncü Ordu Harekâtı Cilt II Birinci Kitap*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.
- , *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3 Üncü Ordu Harekâtı Cilt II İkinci Kitap*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.
- APAK, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- ARI, Kemal, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1997.
- ATAY, Falih Rıfkı, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları Mustafa Kemal'in Ağzından Vahdettin*, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2005.
- AVAGYAN, Arsen, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler*, Çev. Ludmilla Denisenko, (Basım yeri belirtilmemiş), Belge Yayınları, 2004.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa Cilt II 1908-1914*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986.
- BALKAN, Recep, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağ Kanat Harekâtı*, Haz. Kerime Şahiner, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2006.
- BAYAR, Celal, *Ben De Yazdım Millî Mücadeleye Giriş Cilt 1*, İstanbul: Sabah Kitapçılık, 1997.
- , *Ben De Yazdım Millî Mücadeleye Giriş Cilt 3*, İstanbul: Sabah Kitapçılık, 1997.
- , *Ben De Yazdım Millî Mücadeleye Giriş Cilt 4*, İstanbul: Sabah Kitapçılık, 1997.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi Cilt III Kısım II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

-----, Yusuf Hikmet, *Türk İnkilâbı Tarihi Cilt III Kısım III*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

-----, Yusuf Hikmet, *Türk İnkilâbı Tarihi Cilt III Kısım IV*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

BELGE, Mehmed Asaf, *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım*, Haz. İsmet Parmaksızoglu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.

BİLGİN, Mehmet, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkas Misyonu ve Operasyonları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.

BLEDA, Mithat Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1979.

BORAK, Sadi, *İktidar Koltuğundan İdam Sehпасına*, Ankara: Kırmızı Beyaz Yayınları, 2004.

CEMAL PAŞA, *Hatıralar Cemal Paşa*, Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

CEZANİ, Bijan, *İran Meşrutiyet Devrimi Güçler ve Amaçlar (1906-1911)*, Çev. Ramin Cabbarlı ve Türkan Urmulu, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014.

ÇAKMAK, Fevzi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi Harekâtı -1935 Yılında Harp Akademisinde Verilen Konferanslar-*, Haz. Ahmet Tetik vd., Ankara: Genelkurmay Atase ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2005.

ÇAVDAR, Tevfik, *İttihat ve Terakki*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.

ÇOLAK, Mustafa, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.

ÇULCU, Murat, *İttihat ve Terakki*, İstanbul. E Yayınları, 2011.

DEMİR, Remzi, *Philosophia Ottomanica*, İstanbul: Lotus Yayınevi, 2018.

- DENKER, Arif Cemil, *Teşkilat-ı Mahsusa*, Haz. Erhan Çiftçi, İstanbul: Kronik Yayınları, 2020.
- DİNAMO, Hasan İzzettin, *Kutsal İsyan 1*, İstanbul: May Yayınları, 1975.
- , Hasan İzzettin, *Kutsal İsyan 2*, İstanbul: May Yayınları, 1977.
- EMİROĞLU, Kudret, *Anadolu'da Devrim Günleri II. Meşrutiyet'in İlanı*, Ankara: İmge Yayınları, 1999.
- , *Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- ENGİN, Vahdettin, *Son Sultan II. Abdülhamid*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017.
- ENVER PAŞA, *Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)*, Haz. H. Erdoğan Cengiz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- ERKİN, Behiç, *Hâtırat 1876-1958*, Haz. Ali Birinci, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.
- ERDEM, Y. Hakan, *Sözden Kalanlar Tarih-Tarihçilik-Kurgu-İnsan ve Toplum*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.
- ERTUNA, Hamdi, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-İtalyan Harbi 1911-1912*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, 1981.
- ESATLI, Mustafa Ragıp, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2004.
- FORTNA, Benjamin C., *Kuşçubaşı Eşref*, Çev. Selçuk Uygur, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- GEDİKLİ, Yusuf, *Enver Paşa Nutukları Makaleleri Bazı Beyannameleri ve Mektupları*, İstanbul: Milenyum Yayınları, 2018.

- GIOLİTTİ, Giovanni, *Dönemin İtalya Başbakanının Türk-İtalyan Savaşı'na Dair Hatıraaları Trablusgarp'ı Nasıl Aldık?*, Haz. Tahsin Yıldırım, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2012.
- GÖÇGÜN, Önder, *Namık Kemal*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- GÜNEŞ, Ali, *Gayrinizami Harp Balkan Harbi'nde Komita, Çete, Jandarma ve Milisler*, İstanbul: Kronik Yayınları, 2020.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- , *Preparation For A Revolution The Young Turks (1902-1908)*, New York: Oxford University Press, 2001.
- HASAN AMCA, *Doğmayan Hürriyet-Yarıda Kalan İhtilal-Tehcirin İç Yüzü-Nizamiye Kapısı-Prens Sabahattin ve Taklib-i Hükümet*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2013.
- HİÇYILMAZ, Ergun, *Her Şafakta Ölürüm Osmanlı'dan Cumhuriyete İdamlar*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2009.
- IACOVELLA, Angelo, *Gönye ve Hilal Jön Türkler ve İtalyan Masonluğu*, Çev. Ali Ayyıldız, Ankara: Altınordu Yayınları, 2019.
- İLHAN, Atilla, *Kimi Sevsem Sensin*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- İLTER, Aziz Samih, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları*, Haz. Zekeriya Türkmen vd., Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2007.

- İRTEM, Süleyman Kani, *Yıldız ve Jön-Türkler İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Gizli Tarihi*, Haz. Orhan Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 1999.
- KANSU, Aykut, *1908 Devrimi*, Çev. Ayda Erdal, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- , *İttihatçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, Çev. Selda Somuncuoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- KARA, İlyas, *Fedai Cepheden Sehpaya Yakup Cemil*, İstanbul: Çatı Yayınları, 2008.
- , *Osmanlı'nın Derin Adamı Yakup Cemil*, Ankara: Kripto Yayınları, 2017.
- , *Teşkilat'ın Silahşoru Yakup Cemil*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2005.
- , *Yakup Cemil*, İstanbul: Olympia Yayınları, 2016.
- KARABEKİR, Kazım, *Ermeni Dosyası*, Haz. Faruk Özerengin, İstanbul: Emre Yayınları, 1995.
- , *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- KARACA, Taha Niyazi, *Tarihçi Geçmişi Kurgulamak: Kuram-Tasarım-İnşa*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.
- KARAKOYUNLU, Yılmaz, *Üç Aliler Divanı*, İstanbul: Doğan Kitap, 2014.
- KARATAMU, Selâhattin, *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi III Ncü Cilt 6 Ncı Kısım (1908-1920)*, Haz. Hülya Toker, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1996.
- KARPAT, Kemal H., *İslam'ın Siyasallaşması*, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- KIESER, Hans-Lukas, *Talat Paşa: İttihatçılığın Beyni ve Soykırımın Mimarı*, Çev. Ayten Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.

- KOCAHANOĞLU, Orhan Selim, *Hatıraları ve Mektuplarıyla Talat Paşa*, İstanbul: Temel Yayınları, 2008.
- KOLOĞLU, Orhan, *Curnalcilikten Teşkilat-ı Mahsusa'ya*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2013.
- , *Trablusgarp Savaşı (1911-1912) ve Türk Subayları*, Ankara: Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 1979.
- KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000.
- KUT, Halil, *Kutü'l-Amare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları*, Haz. Erhan Çiftçi, İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.
- KUTAY, Cemal, *Birinci Cihan Harbinde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi*, İstanbul: Ercan Matbaası, 1992.
- , *Üç Paşalar Kavgası*, İstanbul: Ercan Matbaası, 1964.
- LEVENT, Zeynel, *Gayrinizami Harp (Harb-i Sagir) Teorisi Türk Gayrinizami Harp Tarihi*, Ankara: Nobel Yayınları, 2020.
- MAHMUD MUHTAR PAŞA, *Balkan Harbi Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri*, Çev. A. Basad Kocaoğlu, İstanbul: Parola Yayınları, 2016.
- MARDİN, Ömer Fevzi, *Osmanlı Gayrinizami Harp Doktrini Eşkya Takibi ve Çete Muharebeleri Talimnamesi (1909)*, Haz. Ali Güneş, İstanbul: Dergan Yayınları, 2020.
- MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- , *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- , *Yeni Osmanlılar Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

- MENTEŞE, Halil, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Haz. İsmail Arar, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.
- MÜFTÜOĞLU, Mustafa, *Yakın Tarihimizde Siyasi Cinayetler 2: Meşrutiyet Devri*, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1975.
- ORBAY, Rauf, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım 1*, İstanbul: Emre Yayınları, 1993.
- ORTAYLI, İlber, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981.
- ÖZDEMİR, Hakan, *Abdülhamid'i Deviren Kurşun İsyan Suikast İhtilal*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- PARLAR, Suat, *Osmanlı'dan Günümüze Gizli Devlet*, İstanbul: Mephisto Yayınevi, 2005.
- PETROSYAN, Yuriy Aşatoviç, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, Çev. Mazlum Beyhan ve Ayşe Hacıhasanoğlu, İstanbul: Bilgi Yayınları, 1974.
- RAMSOUR, Ernest Edmondson, *Genç Türkler ve İttihat Terakki 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi*, İstanbul: Etkin Kitaplar (Kayıhan Yayınları), 2013.
- SABİS, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım Birinci Cihan Harbi Cilt 2*, İstanbul: Nehir Yayınları, 1990.
- , *Harp Hatıralarım Birinci Cihan Harbi Cilt 3*, İstanbul: Nehir Yayınları, (Tarih belirtilmemiş).
- SAFİ, Polat, *Eşref Kuşçubaşı'nın Alternatif Biyografisi*, İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- SHAW, Stanford J. ve SHAW, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt 2*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: E Yayınları, 2017.
- SORGUN, Taylan, *Halil Paşa: İttihat Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, İstanbul: Kamer Yayınları, 1997.

- SÖNMEZ, Erdem, *Ahmet Rıza: Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- STODDARD, Phillip H., *Teşkilat-ı Mahsusa*, Çev. Hediye Lale Birsaygılı, İstanbul: Yarın Yayınları, 2014.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmûs-i Türkî*, Haz. Fazılhak Nergiz ve Aziz Ençakar, İstanbul: Şifa Yayınevi, 2016.
- ŞEYHÜLİSLAM ÜRGÜPLÜ MUSTAFA HAYRİ EFENDİ, *Meşrutiyet Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)*, Haz. Ali Suat Ürgüplü, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- ŞİMŞEK, Nurettin, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisi Süleyman Askeri Bey Hayatı, Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*, Ankara: Altınordu Yayınları, 2018.
- TANSU, Samih Nafiz, *İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2016.
- , *Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe İttihat ve Terakki*, Haz. Mehmet Mert Çam, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2017.
- TEKİNOĞLU, Hüseyin, *Kuşçubaşı ve Yakup Cemil Osmanlı'nın İki Silahşoru*, İstanbul: Kamer Yayınları, 2016.
- TETİK, Ahmet, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıye Dairesi) Tarihi Cilt 1: 1914-1916*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- TEVETOĞLU, Fethi, *Ömer Naci*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 3: İttihat ve Terakki*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989.
- TURHAN, Kâmil, *Fedai Yakup Cemil*, İzmir, Kod Yayıncılık, 2015.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp İştiklerim*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.

UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih 1789-2014*, İstanbul: Der Yayınları, 2015.

ULUNAY, Refi' Cevad, *Sayı Fırtınalar*, İstanbul: Bolayır Yayınevi, 1973.

ÜNLÜ, Talha Burak, *İttihatçı Bir Fedai: Atıf Kamçıl*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000.

-----, *Talat Paşa*, Haz. Göktürk Ömer Çakır, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.

-----, *Tanıdıklarım*, Haz. Göktürk Ömer Çakır, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.

YALÇIN, Soner, *Teşkilat'ın İki Silahşörü*, İstanbul: Doğan Kitap, 2001.

YARBAY SELAHATTİN, *Kafkas Cephesi'nde 10 Ncu Kolordunun Birinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcından Sarıkamış Muharebelerinin Sonuna Kadar Olan Harekâtı*, Haz. Zekeriya Türkmen vd., Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006.

ZİYA ŞAKİR, *İttihat ve Terakki - I Nasıl Doğdu?*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2014.

-----, *İttihat ve Terakki - II Nasıl Yaşadı?*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2014.

-----, *İttihat ve Terakki - III Nasıl Öldü?*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2014.

-----, *İttihatçılar Döneminde Muhalefet*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2019.

-----, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı Talat-Enver-Cemal Paşalar*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2011.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, Çev. Nüzhet Salihoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1987.

-----, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, Çev. Ergun Aydınoglu, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Kitap İçi Bölümler

- BEŞİKÇİ, Mehmet, “On Yıllık Harp ve Topyekûn Seferberlik”, *Osmanlı Askeri Tarihi Kara Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Ed. Gültekin Yıldız, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, ss. 287-313.
- BOZARSLAN, Hamit, “Bir Mistisizm, Aksiyoloji ve Pre-Totalitarizm Olarak Komitacılık-İttihadçılık”, *Resmi Tarih Tartışmaları -4-*, Ed. Fikret Başkaya, (Basım yeri belirtilmemiş), Özgür Üniversite Kitaplığı, 2008, ss. 127-139.
- , “Türkiye’de Devlet, Komitacılık ve Çetecilik Konusunda Birkaç Hipotez”, *Resmi Tarih Tartışmaları -1-*, Ed. Fikret Başkaya, (Basım yeri belirtilmemiş), Özgür Üniversite Kitaplığı, 2008, ss. 173-191.
- ÇETİNOĞLU, Sait, “İttihat ve Terakki'den Kemalizm'e Jön Türklerin İki Dönemi-İki Yüzü”, *Resmi Tarih Tartışmaları -3-*, Ed. Fikret Başkaya ve Sait Çetinoğlu, (Basım yeri belirtilmemiş), Özgür Üniversite Kitaplığı, 2007, ss. 45-97.
- KIRMIZI, Abdülhamit, “Oto/Biyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları”, *Otur Baştan Yaz Beni Oto/Biyografiye Taze Bakışlar*, İstanbul: Küre Yayınları, 2019, ss. 11-29.
- ÖRENÇ, Ali Fuat, “Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayii”, *Osmanlı Askeri Tarihi Kara Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Ed. Gültekin Yıldız, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, ss. 173-229.
- ÖZEL, Oktay, "Tehcir ve Teşkilat-ı Mahsusa", *1915: Siyaset Tehcir Soykırım*, Ed. Fikret Adanır ve Oktay Özel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, ss. 377-407.
- YEŞİL, Fatih, “Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar”, *Osmanlı Askeri Tarihi Kara Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Ed. Gültekin Yıldız, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, ss. 113-141.
- YILDIZ, Gültekin, “Kara Kuvvetleri”, *Osmanlı Askeri Tarihi Kara Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Ed. Gültekin Yıldız, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, ss. 47-113.

Tezler

AGBİLİ, Farag, *Trablusgarp'ın İtalya Tarafından İşgali ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Karabük: Karabük Üniversitesi, 2019.

ARIK, Mustafa, *Trablusgarp Vilayeti Üzerinde İtalya Tehdidinin Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Askerî-Siyasî Tedbirler (1881-1911)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2019.

AYHAN, Recep, *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri (1870-1912)*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Elâzığ: Batman Üniversitesi & Fırat Üniversitesi, 2016.

BİRSİN, Levent, *Behiç Erkin (Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri)*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2011.

ERSİN, Yasin, *Jön Türk İhtilali (1908): Temel Dinamikler, Propaganda ve İhtilal*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Sinop: Sinop Üniversitesi, 2018.

ERTÜRK, Suzan, *Balkanlar'da Aşırı Milliyetçi Bir Örgütlenme: Makedonya-Edirne Dahili İhtilal Teşkilatı (1893-1912)*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], İzmir: Ege Üniversitesi, 2018.

İLKBAHAR, Demet, *1911-1912 Trablusgarb Savaşı ve Osmanlı Kamuoyu*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2009.

İNAL, Esra, *Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki Cephe Ziyaretleri*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.

KARA, Hacı Ahmet, *Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesi, Britanya Birliklerinin Fav Mevkisine Çıkarma Yapması ve Kûtü'l-Amare Kuşatması (06 Kasım 1914- 29 Nisan 1916)*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Ankara: Milli Savunma Üniversitesi, 2019.

ORHAN, Müge, *Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Trablusgarp Harbi*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Edirne: Trakya Üniversitesi, 2010.

ÖZBOZDAĞLI, Özer, *İttihat-Terakki ve Makedonya Sorunu 1908-1912*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Tokat: Gazi Osman Paşa Üniversitesi, 2016.

SAFİ, Polat, *The Ottoman Special Organization – Teşkilat-ı Mahsusa: An Inquiry Into Its Operational And Administrative Characteristics*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent University, 2012.

ÜNLÜ, Hasan, *Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2019.

ÜNLÜ, Talha Burak, *II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde İttihatçı Bir Fedai ve Milletvekili Atıf Kamçıl*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2019.

YAMANER, Nagihan, *Komitacılık, Balkan/Makedonya Komitacılığı ve Türk Devlet Geleneğine Sirayeti*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Aksaray: Aksaray Üniversitesi, 2019.

YIKICI, Abdülgazi, *19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayrılıkçı Balkan Milliyetçilikleri*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2020.

YÜKSEL, Çağdaş, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Teşkilat-ı Mahsusa*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Denizli: Pamukkale Üniversitesi, 2019.

Makale ve Bildiriler

(Yazar belirtilmemiş), “Yakup Cemil’in Mektubu”, *Tarih Dünyası*, S. 3, Y. 1, 1965, ss. 276.

AKGÜL, Suat, "Balkan Savaşlarında Özel Kuvvet Harekâtı", *14. Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri II: XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi*, (Ed.

Belirtilmemiş), Ankara: Askerî Tarih ve Strateji Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, 2014, ss. 503-511.

AKTAR, Yücel, "Demokratikleşme Sürecindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun Anatomik Yapısı (1908-1918)", *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, (Ed. Belirtilmemiş), Ankara: Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1989, ss. 1-17.

ALKAN, Necmettin, "Osmanlı Modernleşmesi ve Klasik Yeniçeri İsyanlarının Modern Siyasi Darbelere Dönüşmesi", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 51, Y. 12, 2009-10, ss. 51-71.

ALTUNSOY, Burak, "Reji Uygulamaları ve Tütün Kaçakçılığını Engellemeye Yönelik Bir Girişim: Kordon Bölükleri", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 22, S. 40, 2021, ss. 547-602.

ATUK, M. Volkan, "İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin İran Politikası", *Belleten*, C. 83, S. 296, 2019, ss. 261-288.

BALKAN, Fuat, "İlk Türk Komitacısı Fuat Balkan'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, C. 2, S. 14, 1962, ss. 5-8.

BEYDİLLİ, Kemal, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 9, 1989, ss. 77-99.

ÇANLI, Mehmet, "Balkanlarda Komitacılık ve Çetecilik: II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Oturumlarında Yapılan Tartışmalar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 6/4, 2017, ss. 2825-2846.

ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman, "Yakup Cemil Nasıl Niçin İdam Edildi? -2-", *Tarih Dünyası*, S. 2, Y. 1, 1965, ss. 140-144.

-----, Münir Süleyman, Yakup Cemil Nasıl Niçin İdam Edildi? *Tarih Dünyası*, S. 1, Y. 1, 1964, ss. 74-78.

- ÇELİKER, Fahri, "Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ordu-Hükümet İlişkileri", *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, (Ed. Belirtilmemiş), Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985, ss. 23-42.
- ÇETİNSAYA, Gökhan, "'Abdülhamid'i Anlamak': 19. Yüzyıl Tarihçiliğine Bir Bakış", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru*, Haz. Tanil Bora vd., İstanbul: Metis Yayınları, 1998, ss. 137-146.
- ÇINARLI, Özgür ve SAFİ, İsmail, "İngiliz Yazılı Basınına Göre Bab-ı Âli Baskını ve Uluslararası Sonuçları", *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. 17, 2019, ss. 1786-1808.
- DİNÇER, Sinan, "1909 Adana Olaylarının Sosyo-Ekonomik Arka Planı", *Ermeni Ayaklanmaları (1894-1909) Sempozyumu – Bildiriler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015, ss. 265-281.
- DÜZEN, Cem, "Tanzimat Dönemine Karşı Bir Suikast Teşebbüsü: Kuleli Vak'ası", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, C. 19, 2017, ss. 107-128.
- ERGİN, Koray, "II. Meşrutiyet Döneminde Ordu-Siyaset İlişkisi", *Cedrus Akdeni Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, C. 5, 2017, ss. 427-445.
- GÖR, Emre, "II. Abdülhamid Dönemi'nde (1876-1909) Rumeli'de Komteilere Karşı Yürütülen İstihbarat Faaliyetleri", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2018, ss. 1-29.
- GÜNEŞ, Gönül, "Teşkilat-ı Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 29, S. 85, 2013, ss. 101-130.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet, "İttihadcılar ve Makedonya İhtilal Komiteleri: İttihad ve Terakki Hükümetinin Başlamasına Kadar İlişkiler, Pazarlıklar ve Sonuçları", *Tarih Dergisi*, C. 0, S. 38, 2003, ss. 101-118.

- IŞIK, Hüseyin, "İkinci Meşrutiyet'in İlanında ve Korunmasında Silahlı Kuvvetlerimizin Rolü", *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, (Ed. Belirtilmemiş), Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985, ss. 42-66.
- KANDEMİR, Feridun, "Yakup Cemil Niçin ve Nasıl İdam Edildi?", *Resimli Tarih Mecmuası*, S. 21, C. 2, 1951, ss. 947-949.
- KARLANGIÇ, Osman, "İkinci Meşrutiyet'in İlanının Adana'ya yansımaları ve Şehirdeki Asayiş Sorunları (1908-1909)", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 9, 2019, ss. 131-149.
- MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, "Yakup Cemil Olayına İlişkin İki Belge", *Tarih ve Toplum*, S. 111, C. 19, 1993, ss. 50-52.
- OKMAN, Cengiz, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Dış Politika Ortamı ve Askeri Yapının Evrimi", *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, (Ed. Belirtilmemiş), Ankara: Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1989, ss. 17-36.
- ORHON, Alpaslan, "Erzurum ve Erzincan'da '31 Mart Olayı' ile İlgili Ayaklanmalar ve Bastırılışları", *İkinci Askeri Tarih Semineri: Bildiriler*, (Ed. Belirtilmemiş), Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985, ss. 93-114.
- ÖZDİŞ, Hamdi, "Yeni Osmanlılıktan İttihatçılığa Bir Portre: 'Esad Efendi' (1842-1901)", *Kebikeç*, S. 26, 2008, ss. 7-36.
- ÖZEL, Oktay, "O İnce Çizgi: Osmanlı Son Dönemi Pratiğinde Eşkiyalıkla Kahramanlık Arasında Salınanlar", *Kebikeç*, S. 34, 2012, ss. 107-138.
- ÖZKAN, Asaf, "Mütareke Döneminde İttihatçı Karşıtlığına Bir Örnek: Yakup Cemil Meselesinin Yeniden Gündeme Getirilmesi", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 70, 2021, ss. 559-575.

- SAYGILI, Hasip, "Rumeli Mufettişliği Döneminde (1902-1908) Makedonya'da Yunan Komitecileri ve Osmanlı Devleti, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, S. 21, Y. 11, 2015, ss. 147-185.
- ŞENİŞİK, Pınar, "Osmanlı Makedonyası'nda Şiddet ve Nisan 1903 Olayları", *Türkiyat Mecmuası*, C. 27/1, 2017, ss. 289-303.
- TOKSÖZ, Meltem, "Adana Ermenileri ve 1909 İğtişaşı", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 5, 2007, ss. 147-157.
- TOPRAK, Seydi Vakkas, "Teşkilat-ı Mahsusa Komitacılığından İzmit Mebusluğuna Sapançalı Hakkı Bey", *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi Kültürü Sempozyumu IV*, Ed. Haluk Selvi vd., Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2018, ss. 1135-1150.
- TURAN, Şerafettin, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Ordu-Yönetim İlişkileri", *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, (Ed. Belirtilmemiş), Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985, ss. 66-85.
- YAŞAYANLAR, İsmail, "Kafkas Göçmenlerinin İskânı", *Yeni Türkiye Dergisi*, Y. 21, S. 74, 2015, ss. 670-679
- YETİŞ, Kazım, "İkinci Meşrutiyet Devrindeki Belli Başlı Fikir Akımlarının Askeri Hareketlere ve Cepheye Tesiri", *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, (Ed. Belirtilmemiş), Ankara: Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1989, ss. 50-72.
- YILMAZ, Elçin, "İngiliz Resmî Belgelerinde ve Yabancı Basında Adana Olayları-1909", *Belgi Dergisi*, C. 2, S. 18, 2019, ss. 1651-1670.
- YÜKSEL, Çağdaş, "Teşkilat-ı Mahsusa ve Çete Savaşı", *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 31, 2018, ss. 1742-1747.

ZARINEBAF, Fariba, "Alternatif Moderniteler: Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da Meşrutiyetçilik, Çev. Hatice Uğur, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C. 13, S. 24, 2008/1. ss. 47-78.

-----, "İstanbul'dan Tebriz'e: Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da Modernite ve Meşrutiyet, Çev. Umut Başar, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Y. 15, S. 55, 2018, ss. 211-230.

Ansiklopedi Maddeleri

(Yazar Belirtilmemiş), "Yakup Cemil", *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Cilt 24, İstanbul: Interpress Basın ve Yayıncılık, 1986, s. 12369.

ÇETİNSAYA, Gökhan ve BUZPINAR, Ş. Tufan, "Mithat Paşa", (*DİA.*), Cilt 30. İstanbul: TDV Yayınları, 2005, ss. 7-11.

KARACA, Filiz, "İmtiyaz Madalyası", (*DİA.*), Cilt 22, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, ss. 240-242.

KÜÇÜK, Cevdet, "Balkan Savaşı", (*DİA.*), Cilt 5, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, ss. 23-25.

-----, Çırağan Vak'ası, (*DİA.*), Cilt 8, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, ss. 306-309.

ŞIVGIN, Hale, "Trablusgarp Savaşı", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 13, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 491-521.

YALÇIN, Semih, "Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılığı", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 13, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 437-471.

Gazete ve Dergiler

(Yazar Belirtilmemiş), "İttihatçılar Divanı Âlide Hesap veriyorlar", *Son Posta*, 7 Ağustos 1930, s. 5.

(Yazar Belirtilmemiş) "Turkish Major Executed", *Hampshire Telegraph and Post*, 22 Eylül 1916, s. 8.

(Yazar belirtilmemiş), "How Nazim Pasha Was Killed: From a Drawing by "The Sphere's" Special Artist in Constantinople, *The Sphere*, 8 Şubat 1913, s. 144-145.

(Yazar Belirtilmemiş), "Kaymakam Mümtaz Enver Paşanın Biriki Gün Evvel Ölen Yaverine Ait Hatıralar", *Tan*, 15 Ekim 1936, s. 2.

“Un Coup d’État a Constantinople Meurire de Nazim Pacha”, *Le Petit Journal*, 9 Şubat 1913, kapak sayfası.

ZİYA ŞAKİR, "İttihat ve Terakki (Dördüncü Kısım No: 149)", *Son Posta*, 12 Temmuz 1934, s. 13.

İnternet Kaynakları

eksisozluk.com

gallica.bnf.fr

kho.msu.edu.tr

tr.pinterest.com

tr.wikipedia.org

twitter.com

www.hurriyet.com.tr

www.radikal.com.tr

www.youtube.com